

A
11.121.

Panius, J. S.

Kodus ja
võõrsil.

A. II. 121.

J.S. PANIUS
KODUS JA
VÕÕRSIL

A. II. 121.

J. S. Panius.

Kodus ja võõrsil.

Mälestisi eelrevolutsiooni ajast.

Mis meist tuleb? Väetist Venemaa
lõpmatuile põldudele.

„Ants Raudjalg.“

Joh. Semm'i raamatukaupluse kirjastus Võrus.

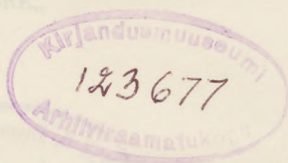
1930. a.

J. S. Pannik.

Kodus ja võõrsil.

Mälestist eelrevolutsiooni ajast

V. Pohlaku trükk Võrus 1930. a.

1930:2555.

Joh. Semm's raamatukogu kirjastus Võrus.
1930. a.

Koolitatud poeg.

Hõissa! Kool on läbi. Ja hästi: kiitusega. Laalala! Mis nüüd enam viga? Kõik ilm on lahti minu ees! Nüüd olen ma ju tark mees. Trallala!

Ime, et minusuguse haridusega mehed virelevad kirjutajatena, vaevlevad ametnikukestena politseis, postis, renteis. Mina juba nii jukerdama ei hakka! Kus ma mees: koolis ikka esimene. Ja ligi tosin aastaid koolis käinud. Oskan hästi Vene keelt... ja pagan, mida mina kõike ei oska, seda võin õppida — selleks ju ma koolis käinud, et kõik nüüd libedasti läheks. Saan koha, saan hää koha.

Ent... ei saa! Ei saa kuskilgi! Ei politseis, ei renteis, ei postis.

„Olete eestlane?“

„Ja muidugi!“

„Luteruse usku?“

„Ja muidugi!“

„Meil ei ole kohta.“

„Teil ei ole kohta — minule?!“

„Ei ole“ on ükskõikne vastus. Ja kui ma esimestel katsetel üllatatuna vahtima jään, seletatakse armulikult:

„Kirjutajaks — on tarvis õppida, teenijaks — teie ei kõlba. No vahest õpilaseks, aga õpilasi meie ei vaja.“

Käin läbi kõik asutused. Juba alandlikult, usu oma tarkusse kaotanuna. Kuid tagajärg on sama: ei ole kohta. Linnas ei ole kohta.

Mõtlen katsuda õnne mõisates: minu lellepoeg on hariduseta mees, ent pea juba mõisavalitseja.

Säen sammud kodukoha lähema mõisa poole — Partsil.

On juba kogemused, et kohta otsides tuleb olla alandlik, mõisas eriti.

Mõis asub metsa veerel. Hiilin enne ümber mõisa mitu tiiru julgustuseks. Sest see „Vaene Villem,“ nagu rahvas kutsub mõisaoomanikku, näib olevat kikstu mees: näe, maanteegi läbi mõisa sulgenud ja see juhtinud võimatuid orge mööda kaugelt ringi ümber mõisa. Viimaks astun õuele.

Enesetunne ja seesmine uhkus viivad minu suurtrepi ette — siit sisse! Ent siis võtab juhtimise enese kätte mõistus ja viib mu köögitrepi ette: ainult siit kaudu võib midagi loota. Astun mingisugusse trepitaolisse juurdeehitisse. Vastu tormab kari koeri, pardid paterdavad, kanad kaagutavad, kutsikad komberdavad jalus. Olen sattunud loomlasse! Siit vist kööki ei pääse! Ent siiski: tagaseinas paistab auk ja säääl taga veel mingi ruum — sinna edasi!

Säält väljubki nokkmütsis härrasmehevõitu mees. Teretan viisakalt ja kergitan kübarat: parem olla ettevaatlik, olgu ta kes ta on. Aga kuidas nüüd?

Panna müts pähe või jääda seisma paljaspäi? Siin loomlas ja pagan teab veel kelle ees? Panen kübara pähe.

„Müts maha!“ Kurjalt, käskivalt. Ratsapiits plaksutab saapasääri vastu.

Võiks ju ka võtta, kui siin sellest sõõnuks saadakse, aga nõudel — ei see oleks enese alandus!

„Müts maha, mats!“ röögatakse.

Veri paiskub mul pähe, hinges tõuseb torm, et kronksninale otse otsa hüppaks. Nüüd ei paljastaks ma pääd, kas või malku maha sadaks. Ise ta kirjutavat Hafer kolme f-ga, aga nõuab teiselt pää paljastamist. Ise ei oskavat lugeda oma kirjutustki. Tuleb meele välkkiirelt ühe talupoja jutustus, kuidas ta temalt saanud tähe sülla hao pääle, millega läinud metsniku juure. See uurinud, uurinud tähte, aga aru tast ei saanud. Talupoeg tulnud tagasi härra juure: metsnik ei oskavat lugeda. Härra loeb ja loeb oma kirjutatud tähte ja küsib mehelt: „Mis ma sulle lubasin?“ Mees targalt: „Kolm sülda puid, härra.“ Ja saanudki puud hao asemel.

„Votma müts maha voni ees!“

„S-siga!“ sisistub mul iseenesest suust. Ei oska midagi targemat öelda ega mõistlikumat teha. Jooksen välja, otse metsa. Langen põõsa alla ja nutan. Nutan kibedasti ja kaua. Mitte, et ma jälle kohast ilma jäin, vaid omast jõuetusest, oma rahva armetusest.

Enam ei suuda ma kohta otsida, enam ei suuda end lasta alandada. Jään tõhe isa tallu: siin on tööd ja leiba küll. Töö on küll raske, tööpäevgi pikk valgest valgeni, öödki veel lisaks, aga siiski rahustav, terve. Astud adra taga, hobused puristavad ees, kuldnokad karjana karglevad taga vaos, päike lõõmab, tuul vestab muinasjutte.

Läheb mööda tädimees, kaeb mu kündi, hirvitab ja naerab: „See mõni haritud mehe vagu: kõver kui seatee.“ Ning pistab isale: „Selle jaoks es maksa sul küll oma poega koolitada.“

Nagu noaga torgatakse mulle südamesse. Ja vist isale ka.

Heinal. Üks armsamaid töid üldse. Niidan, keerutan, püüan teistega ühes lüüa.

„Su koolitatud poeg niidab sitemalt, kui mu koolitamata poeg,“ naaber salvab mu isa.

Mu koolitavus muutub narritamiseks. Minu isa on ainuke kogu ümbruses, kes oma poega on koolitanud ja nüüd teda kõik isad parastavad, kes oma poegi mitte ei ole koolitanud.

„Sul es tulõ tast poja koolitamisest ka midägi vällä,“ närib mu isa popski. „Saa-ei, näe, kotustki.“

Ma põlen kui põrgus — omas kodus; isa kõrvetub kui nõgestes.

„Kaarli poig, näe, ol-õi suurt koolitatugi, a' kae kos om tal kotus! Mõisnikega puha sõit ja! Su poig ei saa!“

Keerutan, et vikat katki.

„Maaha visatu raha. Tolle iist nuumanu parem tsiga.“

Hinge võtavad seest. Minul ja isal ka. Ei taha inimesi enam nähagi. Teised lähevad kirikusse, pidule, talgudesse, ma konutan kodus, loen, kirun, närbun, hävinen. Hävinen ja teen isade silmis koolitamise naeruväärseks. Parem ära siit!

Põgenengi kodust.

Võõrad võimumeded.

Talurahvaasjade komissari juures Võrus teenib mu hää tuttav. Lähen sinna. Saan koha ja palka — poolteist rubla kuus.

Kui saavutamata kõrgel asuvad nüüd mu silmis kõik need kirjutajakesed, ametnikukesed politseis, renteis, postis, kes saavad juba palka viisteist, kakskümmend, kakskümmend viis rubla kuus.

Ivan Vassiljevitsch Mielhard oli tolle komissari nimi. Saksa võõbas venestunud leedulane. Ta oli üks noist Vene ametnikkudest, keda meie rahvas pidas isegi hääks. Juba üksi tolle pärast pole huvita vaadelda tagant järgi noid ametnikke ja noid aegu, mis nüüd, sõdadele järgnevates raskustes põhjendamatult mälestame isegi „hääde“ aegadena.

Maailmatu pikk ja lodev, kui halvasti keritud hoi, logiseb ja nagiseb ta erakordselt pikkadel jalgadel. Käed ulatuvad tal põlvedeni, küünivad huvitavalt ümberhaarama oma tagumikku, kus sõrm otsib üles kõige sügavama tsombu, kuhu sisse tungib kui pulk ja on kätele peatuseks naelana. Suur, paljas pää, nagu habemes à la Aleksander III.

Tõuseb hommikul — uriseb ürginimesena, veab taga pikki koivi, neid imelikult siputades, kõrvale pildudes, nagu tahaks neid sootuks otsast ära siputada. Istub, võtab erilise noa, hakkab seega kirju lahtistama: tema kõige tähtsam ja innukam töö. Avab meisterlikult kõik ümbrikud, et neid ümberpöörtuna veel kord võib tarvitada. Ainult juba kord ümberpööratud ümbrikkude avamine rikkumatult ebaõnnestub. Kuid niisuguseid ei tohi saata talle vallavalitsused. Neid saatvaid kirjutajaid ta peab juba meeles.

Loeb siis mõned avatud kirjad. Teeb mõnele märkme sinise pliiatsiga. Harilikult niisuguse, mida täita ei saa.

Säeb siis märkmetega paberid teiste keskele teatavatesse intervallidesse, et paistaks, nagu oleksid kirjad kõik läbi uuritud. Annab kirjad kirjatoimetajale, ümbrikud mulle vallavalitsustele ettekirjutiste sissepanemiseks.

Urahtab midagi ja läheb tagasi oma tuppa. Või silmitseb pääle urahtamist täitmata paberite hunnikut. „Need nagu ei väheneks!“

Ümbrikute avamisega ja urahtelemisega on oma töö teinud. Võtab vihmavarju, mis kunagi on olnud valge, nüüd ebamääraselt hall, keerutab see kaares selja taha sabana vibutama, asetab käed tagumikule varna, ning sammub, jalgadel nõtkudes, jalgu kõrvale pildudes, koosolekule, s. o. Vene kluppi. Kuid mitte kunagi ei välju ta ilma oma halli vihmavarjuta, olgu ilm põudsest põudsem.

Lõunaks jõuab tagasi, tõsisena, tähtsana, ametlikuna, nagu polekski klubist tulnud. Ida Feodorovna, ta naine Paide sakslastest ja meie peame veenduma ta ametlikus käigus, et ta pole teinud napse ega tipse. Ainult ta nägu õhetab.

Heidab jalast saapad, asetab need toakingadega, sirutab selili diivanile. Teeb uinaku.

Ida Feodorovna tekib kantseleisse lobisema või kutsub mõnda meist magamistoas midagi tõstma, midagi teise kohta asetama.

Ivan Vassiljevitsch ärkab. Silmitseb: keegi ei näe, avab pähitsel kapikese, võtab säält konjaki või rummi pudeli ja teeb ruttu tipsud. Pistab võtme püksitaskusse. Sirutab enese jälle diivanile, urahtab: „Nuda!“ Ning unisteleb laisalt, jõuetult, nagu Oblomof.

Kõhateleb. Urahteleb. Viiakse kantseleist pakk pabereid alla kirjutada. Ta upitab enese istukile. Urahtab, kergitab kirjade pakki. „Nuda!“ Võtab sulevarre värisevatesse kättesse.

„Nuda! Ma oleksin siia nagu oma resolutsioonikese kirjutanud“, urahtab kirjatoimetajale. Vaatab paberit päält, vaatab alt, silmitseb eest, vahib tagant.

„Ei! Siin ei olnud! kirjatoimetaja seletab kindlalt.

„Hm, hm!“ Ja jälle vahib paberit igalt poolt.

„Siin oleks nagu midagi maha hõõrutud...“

„Ei ole!“ on jälle kindel vastus.

„Hm, hm!.. Oleks nagu oma resolutsioonikese kirjutatud...“ Uriseb habemesse, sügab tagumikku ja hakkab alla kirjutama.

„Teie resolutsioonikene on sellel paberil“, kirjatoimetaja rõhutab ja näitab varuks hoitavat paberit mingisuguse tema resolutsiooniga.

„Nuda!.. Mul oli resolutsioonikene...“

Nii nad teavad mõlemad, et resolutsioonikesed olid. Üks kirjutab resolutsioonikesi, teine hõõrub neid maha, kulutab selleks kummide kuhjad. Kannab taskus siledaid klaaspulke ja teravaid nuge mahahõõrutud kohtade silumiseks. Sest neid resolutsioonikesi ju täita ei saa: lendaks siis komissar ja kaoks kirjatoimetaja.

Kuid ikkagi kirjutab komissar resolutsioonikesi ja kirjatoimetaja hõõrub neid maha. Nii päevast päeva, aastast aastasse. Üks ei ütle, et neid resolutsioonikesi ära hävitada ei tohi, teine, et neid täita ei saa.

„Nuda!“ urahtab, allakirjutamiseks toodud paberit lugedes, „nii oli ka minu resolutsioonikene.“

Kuid päris meelt mööda talle see sõgesikumäng siiski ei ole. Otsib kellele viha valada.

Kantseleisse hiilib Aleksandri valla kirjutaja ühes vallavanemaga. Hiilib tasa, et saaks asjad õiendada kantseleiga, ilma komissarita. Kuid juba komissar on kuulnud läbi lahtise

ukse kellegi tulekut. Komberdab kantseleisse, jalgu siputades, urisedes.

„On au esitleda Teie kõrgeaususele: Aleksandri valla kirjutaja!“ Ametnikud kumardavad sügavalt, pühalikult.

„Hm, hm!“ komissar urahtab. „Pole näha, et oleksite kirjutaja.“ Urgitseb sõrmega tagumikus.

Vallakirjutaja heitub verest ära: ei oska enam eed ega aad.

„Nuda!“ kuuldub urin.

Vallakirjutaja lükatakse nagu vette: mille poolest pole ta kirjutaja?

„Nuda!“ hürahtab. „Vallakirjutaja ilmub oma ülemuse ette austavamalt.“

Kuidas esineda veel austavamalt? Küll hiilisid nad tasa sisse kui hiired, küll peitsid kübarad juba trepile, küll tegid sügavad kumardused! Aga ikka vähe!

„Nuda! Vallavanem on austavamalt riides.“

Jälle on kirjutaja kimbus, jälle ei oska midagi enese kaitseks ütelda.

„Vallakirjutaja ei ilmu oma ülemuse ette rätik kaelas.“

Vaat, kus viga! Kuid nüüd algab ka epistel. Teeb sellest rätikust riikliku tähtsusega küsimuse: kirjutaja ei austa oma ülemust, seega ka mitte tsaari, ei ole riigitruu, ei tohiks ametis püsida, tuleks kohe vallandada jne.

„Näe, riigikeelt korralikult ei oska, aga riiki mõnitada oskate!“

Selline seisukoht hävitab kirjutaja lõpulikult. Paistab, et kõik oleneb ainult komisari armust (tõelikult see teisiti ei olegi). Ja kui ametnikud juba on tulnud sellisele arusamisele, siis tahab ta olla ka armulik: „Nuda! Seekord jäägu! Ma olen hää mees.“

Siputab jalgu ja kaob oma tupp. Siin on võim! Selle vastu ei saa kantselei oma kummide ja klaaspulgakestegagi mitte.

Teine kord satub ta kätte Meeksi valla kirjutaja, keda ta üldse ei salli: on liialt tark, tarvitab võõrkeelseid sõnu ja saadab kirju ümberkäändud, vanades ümbrikutes.

„Nuda! Evolutsiooni te tunnete, revolutsiooni teete, separatism on teil südames, aga kus on patriotism?... Nuda?!“

Ja algab. Ning lõpeb kirjutaja pisaratega. Siis alles rahuldub.

Nii pea iga päev oma suursündmus. See järele diivan ja tipsud. Sekka tüli Ida Feodorovnaga. Siis kahmab ta vihmavarju ja läheb Vene kluppi juba avalikult.

Jõululaupäeval kõhateleb oma toas kaua. Ja kõlisteleb raha. Teame: nüüd säeb pulkadesse hõberaha ning on hädas raske probleemiga — kuidas sünnitada pikemad pulgad vähesema rahaga.

Siputeleb siis kantseleisse. Väga armulik nagu pääs. Kirjatoimetajale annab pikema ja jämedama pulga viiekümnekopikalistest, kokku viis rubla, minule lühema ja peenema pulga — viiskümmend kopikat.

Ma jätan tänu ütlemata. Lahkun ja tagasi enam ei tulegi. Mis teda vihastab hirmsasti.

Ta saab palka ühes kantseleikuludega 232 rubla kuus, ent kirjatoimetajale maksab 25 rubla ja mulle juba kolm rubla; kantselei päale kulutab vahest 10—15 rubla.

Ühel komissaride konverentsil ta peab tähelepanuäratava referaadi. Temast kõneldakse, temale avaneb tee tõusule. Ta määratakse Riigi kõrgemale kohale.

Ent sellest referaadist ei olnud midagi tema oma: algult lõpuni kirjatoimetaja Suii (nüüdne Võru linnapää) töö.

Olen jälle kohata ja rahata.

Leian viimaks teenistust Koiola valla kirjutaja Veske juures — söögi eest. Vist oli tillukene tasukene ka — ei mäleta. Kuid kuigi kauaks ei ole siin püsi: kuu paariga on kõik mahajäänud tööd tehtud ja ma pean jälle edasi rändama. Siis leian samasugust tööd Sõmerpalu vallakirjutaja Matsi juures kah paariks kuuks, siis veel Nursi kirjutaja Udrase juures — ja siis olen lagedal. Kuhugi minna ei ole. Lähen lihtsalt linna tagasi.

Ja nüüd satun ma huvitava võimumehe juure: teise talurahvaasjade komissari parun Artur Kleisti manu.

Siin on kantseleis mitu meest, kirjatoimetaja mu hää tuttav Johan Keiss (nüüdne Võru maavalitsuse sekretär). Poen ka sinna. Palka ei lubata, küll aga süüa. No seegi on maasikmarjaks! Ainult hirmu ajab nooresse nahasse see taltsutamata parun. Uksedki hirmust väraktelevad ja valust vabisevad, kui ta ühest toast teise tormab. Kantseleisse hüppab, et paberid laualt lendu paiskuvad, laud küljiteleb ja tool ta all aiategleb. Rusikaga virutab vastu lauda, et auk taga. Kraesse kargab möirgates lihtsalt häämeelest.

Tugev, noor, sihvakas, imposantne. Tõuline kui mõisa pull. Külluslikult täis toorest jõudu. Igapidi parunlik, nii uhkes sammus kui kergetes kätes. Eriti aga rõõgatistes ja kärkimistes. Ratsapiits peos, hundikoer kõrval, kronksninaga paruness teisel pool, sama pikk ja tõuline kui ta ise. Mõlemad ragistavad riikolmekordsest.

Ainult kubernerist veel hoolib, teised on temale „trõn-trava“, nolgid.

Kui kuberner Antslas jahti peab ilma tema teadmata, prahvatab: „Vaata raibet, ei lausu mulle sõnagi!“ Kuid ise on siiski hirmul: ehk tuleb teda ka revideerima.

„Mis te arvate, Ivan Petrovitsh, kas ta siia ka ronib?“ usutleb kirjatoimetajat.

„Ei tule.“

„Aga kantseleile heitke siiski pilku!“ Ja läheb „Ressoursesse“ pummeldama. Muu mure kandku kantselei mõnekümne rubla eest.

Oi, kuidas ta armastab vallaametnikke tuuseldada! Kärgib, sõimab ja hirmutab neid kui saatan. Pigistab neid, karistab neid — ja ise pärast naerab.

„See lontrus mind mäletab! Tõsi, Ivan Petrovitsh?“

„Ei unusta...“

„Peab meeles, sukin sõn!“

Peavad meeles. Peavad meidki, kirjutajaid, meeles.

Vaatad: teisel pool tänavat kõssutab mees, vargseid pilke heidab kantselei poole — teame, üks vallaametnik. Anname märku, et kas parun sees või mitte. Ei ole, jookseb ametnik ruttu kantseleisse, annab midagi või saab midagi, ja lipsab siis ruttu ukse taha. Läbi ukseprao sosistab: „Lõunaks tulge „Kandlesse!“

Ei unusta meidki, peab meeles. Meilgi on päevad.

Aga kes meiega ei oska künda, harva pääseb saunast. Küll tuleb vaikselt ukse taha, kobisteleb, köhateleb, ootab. Teeb sammu edasi, kaks tagasi, valmistab mõttes ette, mis sees ütelda, kümme korda käe paneb ukselingile.

„Kuulge, üks molkus on jälle ukse taga“,
parun rõõmustab, kui juhtub olema kantseleis.
„Tõmmake orikas sisse!“

Vallavanem või kirjutaja astub heitunult
üle läve. Kõik ettevalmistatu on äkilisusest
pääst pühitud. Ta väriseb. Ta ka teab, et
värisema peab, aupaklik olema peab. Kübar
peos juba ukse taga, ta lööb enese kohe sir-
geks, kui komissari silmab.

„Tere, kõrgeaulik komissari härra!“

Kumardus aupaklik, madal.

No see mees saab! Tahab olla ametlik,
tahab piirduda komissariga, jätab kõrvale pa-
runi. See mees saab! Sest mis on üks talu-
rahvaasjade komissar? Ametnik, võimas amet-
nik. Kuid see võib olla iga venelane. Aga
kas parun olla saab! Ei saa! Vaat, seepärast
peab ütlema: kõrgestsündinud parun! Ka kü-
barat ei oskanud ta panna vöörusse põrandale,
tilliteleb teist näppude vahel kui suurt varan-
dust. Nüüd ei saa käsa riputada külgedele
„po shvam.“ See mees ei pääse!

„Kes te olete?“ parun pärib rahulikult.

„See ja see vallakirjutaja, härra komissar!“

„Siis oskate ka Vene keelt?“

„Oskan, härra komissar!“

„Kuulge, Ivan Petrovitsh, tema oskavat
Vene keelt?“ parun tähendab irooniliselt kirja-
toimetajale.

Kirjutaja juba kahvatub.

„Kas see ongi Vene keel, mis te pudistate?“

„Teie kõrgeausus...“

„Ivan Petrovitsh, tõlkige Vene keelde, mis
ta kõneleb.“

Kirjutaja juba hirmub, väriseb, kaotab
tasakaalu, hakkab tõesti patrama, kogeleva,

mõkitama, eksima. Ja egas ta võõras Vene keeleski jumalteab kui kodus pole.

Nüüd parun muudab tooni: näägutav kõneviis vahetub parunlikult kärkivaga.

„Sukin sõn!“ rõögatab ta, „ma keeran su kõveraks, kui oina sarve!“

Ja algab see kõveraks keeramine praalimisega, mõnitamisega, vahel ka sõbralikult tonksamisega ning lõpeb mõnepäevase arestiga.

„Kõrgeaulik parunihärra, kas ei saaks vähemaga“, ametnik algab väga alandlikult.

„Eee, kanalje! Või vähemaga?“

„Palun väga, parunihärra!“

„Parunihärra vähendab ilma palumata poole võrra.“

Suur ja armulik nagu tsaar manifesti andmas. Vist eneselgi on tal omast suurusest ja armulikkusest hää meel.

„Parunihärra, jätke juba kõik!“ ametnik mangub edasi.

„Eh, sterva! Juure saad, kui veel potrad!“ Jälle on ta vali ja kuri.

Ametnik kumardab ja tänab seegi eest. Hää veel, et niigi läks.

Hoidku, kui mõne ametniku pääle on tähelepanu juhtinud mõni mõisnik. Siis ei ole pääsu.

Kuberner Paschkovi ei salli: see ei anna mõisnikkudele alati õigust. Kui Paschkov Liivimaa kubeneri kohalt lahkus, on teda saatma ilmunud Võru jaama maakonna poolt kolm tähtsamat vallavanemat. Neil on auralad rinda riputatud.

Parun Kleist silmitseb neid kurjalt.

„Need milleks?“ ta küsib, osutades aurahadele.

„Kubeneri saatmiseks.“

„Kanalje! Minu vastuvõtuks teil neid ei ole!“

Vallavanemad on täbaras seisukorras: paneb veel viimati kinni. Küll põhjuse võib leida.

„Kas te kubeneri rohkem kardate kui mind?“

Vallavanemad vaikivad.

„On ta hirksam?“

„Ei ole“, vallavanemad vastavad.

See parunit rahuldab: kuberner ei ole ametnikkudele siiski mitte kohutavam kui tema.

Ta ise ootab ja ootab abikuberneriks määramist. Elabki ameti lõpukuud Riias, ootes kõrget kohta.

Meie Võrus nälgime: ei saada meile söögi- raha ega maksa palka. Nälgime ja teeme ka parunit: laseme ta kutsaril etterakendada tema kaks saledat valget, istume uhkelt ta toredasse Inglise sõidukisse ja kihutame kuhugi maale, kus süüa saab. Vahel tuleb ka mõni ametnik ja viib meid „Kandlesse.“ Suuremas hädas on ta suur teenijaskond.

Ka ta krediitorid hakkavad kihelema, ei jõua ära oodata ta abikuberneriks määramist. Viimaks lasevad ta toasisseseseade aresti alla panna. Ta suur korter, kogu alumine kord praegusest Võru linna algkooli majast, antakse kirjatoimetaja Keissi hoiu alla.

Nüüd tunneme ka meie lõbu suurtest ruumidest ja toredast korterist. Senini oli kantselei all ja meie tarvitada nurgatoake ukse kõrval. Vist tunneme meiegi, et parun olla on päris hää.

Kolm rubla rahagi saatis oma suure teenijaskonna toitmiseks. Sööme, joome, sõitleme ja oleme rõõmsad. Ning loodame, et kord

palkagi saame (mina küll mitte, sest minul pole üldse palka). Hirm on ainult, et kui ta kord koju tuleb ja siis mõnda meist maha ei löö.

Ühel pühapäeval leban mõnusalt diivanil ja vahin alasti pilte, mis ta raamatukogust kätte sain. Niisugune huvitav raamat, mida veel omad silmad pole näinud... Kae, mis parunil kõik ei ole!

„Ssukin ssõn!“ kuulen äkitselt röögatust. Parun, kurat!

Oh sa taevas, kuidas ma siis kantselei poole lidun! Enesel hirm: ära tapab! Olen päris üksi. Keiss „Kandles“ mängimas „Ilumäe piimatüdrukut“, muu pere laiali valgunud. Parun mulle järele, et ukSED oigavad. Viimases kantselei nurgas peatun: põgeneda enam ei saa — parun on järel. Vaatan, et millega talle virutada. Kuid ta on niisugune mehemürakas, et ta mind tuhaks võib teha. Parem juba katsuda ta viha vaigistada.

„Kõik on korras!“ tänitan põgenedes. „Midagi ei ole juhtunud.“

See teda nagu üllatab, ta peatub. Siis virutab tooliga lauda vastu ja röögatab: „Aga arest?“

„Seda ma ei tea, seda teab kirjatoimetaja,“ vastan kavalalt.

„Kus see koerapoeg on?... Oina sarve keeran!“

„Kandles“.

„Siia tuua!“

„Ta mängib näitemängu...“

„Kõige kuradi näitemängu ja „Kandlega“ ta siia tuua!“

Olen rõõmus, et välja pääsen. Toon Keissi „kõige kuradiga“ tema juure, s. o. näitemäng

ja rahvas jäävad ootama, kunas parun oma sekretäri keerab oina sarve.

Parun hüppab otse seinale, kui kirjatoimetajaga sisse astume. Ime, et talle kaela ei karganud. Vist ei ole ta enam „kuberner“. Või hoidis teda eemal minu, kui tunnistaja, juuresolek. Peksab lauda, murrab toole, kärgib ja paugub ning tormab siis välja.

Kadus. Komissariksi määrati uus — Võnnu komissar S o b o l e v s k i. Tõsine Vene mees.

Nädalapäevad oleme päris peremeheta. Jooksva töö peame tegema, alla kirjutab paberitele teine kohaline komissar, kuid palga maksjat ei ole kedagi.

Siis ühel päeval ilmub Sobolevski. Viskab kuue seljast, istub laua taha ja laseb meil suure arhiivi tema eest mööda kanda. Pühapäeva hommikust õhtuni. Siunab, sõimab eht Vene moodi, aga krossigi ei maksa. On töö tehtud, käseb meil, kahel abikirjutajal, jalga lasta. Talle jätkuvat kirjatoimetajastki.

Kirjatoimetaja Keiss tema juure aga ei jää: palka pakub närust. Läheb ära teise komissari juure. Nüüd on Sobolevski lagedal. Hakkab mind kauplema. Ma olen üliõnnelik. Ometi kord korralik koht! Olen küll veel vähe vilunud, aga julgust on hoolimatuseni.

Kuid palka lubab ta — viisteistkümmend rubla! Ja üksi tehku ma kõik töö. Senini vihutusime kolme mehega, vilunud mehega eesotsas.

Kõigest viisteistkümmend! Ta ise saab kõige kantseleiga kokku kakssada kolmkümmend kaks rubla. Häbematus! Oo, venelasel seda jätkub! Viimaks lubab seitseteistkümmend ja pool, rohkem mitte krossigi.

Jään. Ja olen kuradirõõmus. Nii ruttu ja

kergesti põrgutähtis koht käes. Mis sest, et tööga hakkama ei saa! Ei saa? Küll saan, kui hädas olen! Ja Sobolevski ütleb enese olevat ka kange mehe, tegevat suurema jao tööd ise.

Kui kantselei vastuvõtnud, sõitis tagasi Võndu. Ega näidanud enda Võrus. Kaskis minul paberid saata temale allakirjutamiseks Võndu.

Vaat sulle töömees ja suurema osa töö tegijal!

Nüüd olen siis mina täieline komissar. Püüan ihust-hingest täita kõik vahekirjad ise, et näidata oma oskust. Ainult mõned üksikud kirjad saadan Võndu täitmatult.

Natuke meelehärma tekitab asjaolu, et vallaametnikud enda enam kantseleis ei näita. Ei kutsu keegi enam „Kandlesse“, ei saa ka enda neile näidata „komissarina“. Keegi ei hooli, keegi ei värise.

Sund tuli säält, kust ei osanud mõteldagi. Need paberid, mis saatsin komissarile täita, tulid tagasi niisugustena, et ma neist sõnagi aru ei saanud: käekiri täitsa lugematu, üks kõverate konksude joru, kiirkiri.

Ja millisele vallale see ettekirjutus läks, see kirjutaja oli pea kantseleis: mis siin kirjutatud on?

Algul olin minagi nende hiroglüfidega ot-satu hädas, pikapääle ja mitmest kirjast õppisin neid juba tundma. Võisin vallakirjutajatele ette lugeda.

Mu tähtsus natuke tõusis. Lasin neid kirju lendu juba sagedamini. Olin nagu enesega ja oma kohaga rahul, ainult palka ei saanud: Sobolevski ja raha püsisid kindlalt Võnnus. Ta ise ei mõtelnudki tulla Võrru: ootas enesele Võnnus rahukohtuniku kohta, veel vähem mõtles ta raha tuua Võrru.

Kuid ma olin siiski rahul: komissari kirjatoimetaja! Ja päris üksi ning omaette. Küll raha ikka tulema hakkab, kui juba oma väärtust kord saad näidata. Enne väärtus, pärast tasu.

Võõrsile.

Siis tuleb äkitselt telegramm Kaunasest: „Koht vaba. Sõitke kohe.“

Otse rabab: kui kaua ma olen seda kohta ootanud, kui palju lootust kaotanud ja nüüd, kui mul enesel koht juba käes — sõitke kohe! Kui ma siingi kaheaastase heitlemise järele jalule hakkan jõudma. Ja säääl? Kontoritöö, mida ma ei tunne, Saksa keel, milles ma puudulik — ning siis võidakse uuele ootajale ütelda: koht on vaba, sõitke kohe! Siin aga olen oma koha ka kaotanud.

Ei sõida!

Kuid pea olen jälle valmis sõitma.

Siis kaob jälle julgus.

Heitlen edasi-tagasi rammetuseni. Siis saadan telegrammi: sõidan. Teise telegrammi Sobolevskile, et kohast loobun. Sobolevskilt tuleb kohe vastus: lahkuda ei tohi, kantseleid üksi jätta ei tohi. Ja veel mitu „ei tohi“. Isegi ei tea enam, mis tohin või mis ei tohi. Olen kui hullunud. Ja kahju on ka hirmsasti omast praegusest kohast: ikkagi juba komissari kirjatoimetaja ja oma seitseteistkümmend ja pool rubla kuus.

Ei tohi! Aga tema tohib mind vallandada jalapäält, tohib mulle palkagi mitte maksta, tohib enda kantseleis mitte näidatagi! Tohib teha kõik. Mis ori siis mina temale olen? Saan kantselei üle anda veel nooremale mehele, kui ise olen, laenan sõbralt kümme rubla raha, teiselt tuttavalt paremad riided selga ja

kihutan vaksali poole, olles segane hirmust ja äpardusest.

Vaksali teel tuleb tuttav vastu, kes aitab mulle koha Kaunases sobitada. Heitunud ja pelglik: olla saanud teate, et nõuded Kaunases hirmus suured — ja ikka see Saksa keel! Ärgu ma sõitku.

Nagu puuga kopsatakse pähe, lüüakse säält välja seegi natukese kuraasi, mis säält veel järele jäänud. Lasen voorimehel hobuse keerata tagasi linna. Midagi enam ei märka, midagi enam ei tunne. Mingisugune uim valdab, rammestus riisub tahte. Ärkan, kui voorimees peatub linnas kantselei ukse ees ja lausub sõbralikult: „Tekke nüüd ruttu, nuurherr!“

Nagu käsu järgi ronin maha vankrist ja tõusen üles trepist kantselei ukse ette. Ukse ees varisen kokku, pea langeb uksele, silmist purskab vett. Pea vajub kordkorralt madalamale... ning pilk peatub saabastel. Need ju Partsi saapad! Ja riided ka Partsi omad! Raha taskus Suiti oma. Kuidas lähen ja viin need tagasi ning ütlen: ma ei sõitnudki.

„Oi, oi, kus mees!“ naeravad. Ennem juba hukk.

Kuivatan silmad, hüppan voorimehele, kes trepi ette ootama jäänud, ja hüüan: „Sõida, kihuta, rongile peame jõudma!“

Jõuamegi. Ning teen oma esimese sõidu raudteel, täitsa võõraste inimeste keskel, täitsa tundmatuil mail.

Ühel ööl jõuan Vilno jaama. Tuleb oodata Kaunase rongi. Istun platvormil pakile.

Ümber kihab tundmatu elu: joostakse, kisatakse, vannutakse, rongid huikavad, alaline põhkatamine, rigin ja ragin. Nagu põrgus!

Kodus isatalus nüüd magatakse, vaikselt, rahulikult. Hein on kuivalt kokku pandud, õhtul on kõht maitsevat kõrti täis söödud, võileibagi on ema juure annud. Oih, kuidas maitseks küll kuum kõrt! Kõht on nii hirmus tühi! Silmad tikkuvad kinni. Uinuda aga ei tohi. Midagi ei tohi siin... Kodus on leiba ja tööd... Mul aga ei ole. Ma olen siin üksi, nagu kodust hüljatud. Miks?... Kurgus kipi-tab, silmis kuumendab — tahaks nutta, tahaks üksi olla, vaikselt, segamatult.

„Barin, vajate hotelli? Ilus ja hää ja preilid — oi-oi-oi! Kui kompvek! Niisuguseid ei ole teie veel näinud! Lähme!“

Räpane juut asub mu kompsukese kallale. Ma puhken nutma: olen veel naiiv ja elukogemusteta, tunnen enese alandatuna ja mahajäetuna. Suudan enda kaitsta veel pisaratega.

Öösel tormab rong läbi pika tunneli ja peatub Kaunase jaama ees. Libisen vagunist, sammun roidunult sinna poole, kuhu kõik sammuvad.

„Hei, pan, sõidame!“ üks naljakas voori-mees tänitab. Ronin ta vankrisse ja istun kellegi tundmatu kõrvale. Pika sõidu järele sõiduk peatub suure maja ees. Võõras mu kõrvalt ronib maha ja kaob majja. Mina kobistan enese ka maha.

„Palju läheb?“

„Üks rubla.“

„Üks rubla? Seesamakese sõidu eest! Olge ikka ristiinimenel!“

„Ristiinimesed võtavad palju rohkem. Teid oli ju kaks meest!“

Nüüd näen, et juudiga tegemist. Taipan ka, et mind tüssatakse. Maksan ja jooksen hotelli.

„Kallist numbert soovite?“ mangub noor juut. „Kas siin ristiinimesi ei olegi?“ küsin eneselt ja tunnen hirmu.

„Kallist numbert pan soovib?“ juut nurub edasi.

„Viiekümnekopikalist!“

„Meil joht niisugust ei ole!“ juut mõnitab.

„Otsige mujalt!“

„Ei ole! Millised teil siis on?“

„Kõige odavam üks rubla.“

„Andke siis kahe rublaline!“ röögatan.

Kuradid siin igal pool! Ära riisuvad, paljaks teevad! Millega ma koju sõidan, kui kohta siit ei saa?

Hommikul avan oma kompsukese ja kustutan nälga leiva ja hapukurkidega. Ülejäänu mässin „Postimehe“ sisse ja viskan kõigega aknast välja. Kadugu kõik, mis kodumaalt! Hapnegu juba kõik!

Nüüd aga edasi Schraubneri vabrikute direktori juure. Arvan, et mõjukam on sinna sõita voorimehel. Ka ei tunne võõrast linna ega tea direktor Galdinschi aadressigi täpsalt. Voorimees ütleb teadvat väga hästi Schraubnerit ja ta direktorit — kes neid siin ei teaks.

Kõlistan, enesel kole hirm südames: kuidas küll saan hakkama oma viletsa Saksa keelega? Kui ei riku kõike ära juba esimesel sammul!

„Palun direktoriga kokku.“

„Mis asjas?“ ukseavaja juurdleb.

„Direktor on mind kutsunud,“ suurendan asja.

„Palun, palun!“

Jumalale tänu: sellega sain hakkama! Mina sain aru temast, tema näis saavat aru minust.

Tagatoas tõuseb pragin: keegi kõneleb nii kärkivalt, pragisevalt, ent siiski nii mulisevat Saksa keelt, millest ma pea midagi aru ei saa. On üks r-de murdlemine ja kurgupära kuristamine — sellist Saksa keelt pole ma joht veel kuulnud. See pragin peatub minu ees.

„Mis asja?“ kärgatab mees kui aam.

„Tulin direktorihärra kutsel.“

„Kes olete?“

„See ja see Eestimaalt.“

„Ei tunne, ei tea“. Ja hakkab pragistama midagi kurjalt, millest ma enam aru ei saa.

„Olen ma Schraubneri direktori juures?“

Ja muidugi, seda ma olla!

Võtan appi Vene keele ja hakkan asja klaarima põhjalikumalt, ent direktor laseb mulle avada ukse Saksa keeli.

Otsas kõik! Esimesel sammul juba läbi kukutatud, häbistavalt läbikukutatud! Oli tarvis mind siia kutsuda ainult selleks? Kurat võtaks! Nüüd ei ole raha enam kodugi sõiduks. Ja mis ma enam sinnagi sõidan? Säälgigi kõik sillad purustatud, vahekord võimumeestega võimatu.

Uitan kaua linna mööda, ilma et midagi näeks linnast. Kuni mind äratab imelik ühetooniline jorutamine. Näen, seisan suure, senini nägemata suure kiriku ees, nagu meie Toome varemed, kui need oleksid terved. Pikk rodu sante kummalgi pool läve laulavad midagi imetaolikul keelel, millest suudan eraldada: „Sventa Maria, Sventa Maria“ alalised kordumised.

On nad õnnelikumad kui mina? Astun suure võlvi alla. Siin ripub Õnnistegija kuju ja tema ees astja püha veega. Kõik nõtkutavad põlvi Õnnistegija ees ja kastavad silmi veega ning lähevad kirikusse. Minagi lähen.

Suur kirik sammastel. Pildid, kujud, vaikne pühalikkus. Kõrgel kaared, kui taeva võlv.

Korraga kõlab tasa, monotoonselt, kaugele, nagu teisest ilmast, pühalik tundmatu laul. Laul, mis südamesse tungib kui tuli. Midagi sellist pole iialgi tundnud. Nii monotoonset ja jorutavat, ent siiski sind nii valdavalt. Kellukesed kõlisevad, preestrid valgeis rõivis liiguvad pühakojas, inimesed langevad põlvili kui hein vikati ees.

Tunnen enda mitte enam nii mahajäetuna: siin oleksime nagu mingi üks pere, kuigi kõik võõrad ja ma isegi võõras kirikus võõrausulisel pühal.

Rahvas voolab kirikust välja ja kisub minu ühes.

„Tere!“

Sõnatuks jähmatun.

„Vaat, kus teid kohtan!“

Preili P., direktor Galdinschi proua õde, kõnetab mind.

„Tere!“ vastan.

„Olete juba siia jõudnud?“

„Siin ja juba välja visatud.“

„Kust?“

„Direktori juurest.“

„Galdinsch viskas teid välja? Võimata!“

„Eestlasele ei olewat siin kohta.“

„Seda ütles Galdinsch? Võimata, võimata!“

Aga siiski: ta on vahel nii imelik lätlane. Kuid lähme tagasi!“

„Täna! Teist korda ei taha uksest välja lennata.“

„Lähme — ja asi sellega! Tulete juba mulle külla.“

Lähen. Ei saa minemata jätta. Ta...
ta oskab ju nii hästi käskida!

Ta viib mu sootuks teise kohta, kui see,
kus minu viis voorimees hommikul.

„Siis ei olnudki too direktor, kes mu hommikul välja viskas?“ rõõmustun.

„Väike mees, pika habemega?“

„Paks kui tõrs ja ilma habemeta.“

„Oli küll.“ Mu saatja ei suuda vaigistada naeru. „Too oli päris direktor, Galdinsch on ainult vähekeese direktor... kodumaa jaoks direktor.“

Vaat sulle pirakas! Oled enese direktori ees narriks teinud. Ja su eestkostja ei olegi direktor! Ei olegi too loodetud vägev mees!

Astub sisse väike, nässakas mees, suure habemekolkmega. Astub sisse, näeb teda teretavat võõrast — ja ei tee väljagi. Kahmab poja õlale, tütre süle — ja jookseb tsoss, tsoss tuba mööda.

Ma seisan sirgelt, et ka mind nähtaks.

„Jvan Andrejevitsh, meil on võõras, uus kontorist Eestist,“ ta hää lousub.

„Teenistus ei ole sõprus... teenistus ei ole sõprus“... ta jorutab laste kisa sekka ja kargab karuna edasi, lapsed kukil.

Olen masendatud. Ei hooli siin sinust keegi! Ei päris direktor, ei „vähekeese“ direktor.

„Niemets, pierets, kolbasa!“ hõiskab ta, jookstes võidu lastega.

Ma olen täitsa verest ära. Ka preili P. lahkub toast.

„Näe, lapsed, milline niemets (sakslane) meile sõitis!“ Ja näitab minule.

Juba pilkab! Juba narritab mu viletsat Saksa keelt! Kui kaduda õige siit sõnalausumata.

„Vene keelt kui vett, Saksa keelt kui savi, Poola keelt kui poti põhjast,“ ta leelutab mingil Läti viisil.

Vist ma ei oleks välja kannatanud ja mõne rumalusega hakkama saanud, kui sisse ei oleks astunud daam suursuguse, uhke, energilise kõnnakuga — proua Galdinsch, saadetuna oma õest.

„Maman, keela lapsi! Ära rebivad mu habeme,“ habemik kaebab. Kuid daami tulek on rahu ja vaikuse tuppa toonud ilma sõnatagi.

„Tere!“ habemik pajatab ning tsuskab mulle pihku oma käe. „Mamsel, too tint ja paber!“

Kohe lastakse minul kirjutada palvekiri Schraubnerile, vabrikute omanikule siin, ja madaam Galdinsch ise läheb seda viima. Pea ta on tagasi — ma olen vastu võetud!

„Siis tööd ja hoolt, siis tööd ja hoolt!“ Galdinsch hüüab ja mind nagu pilgata püüab. „Muidu võite uppi lennata.“

Ja kohe viiakse mu tööhe.

Tahaksin ümber vaadata, enda koguda, ette valmistada, aga kohe pistetakse päitsed pähe. Vea, sõber: vea, et uppi ei lenda. Ent kuidas ma vean, kui kõik on võõras ja tundmatu?

Kergem on uppi lennata, kui enda üles vinnata.

Kerge amet.

Vabrik! Tõsist vabrikut pole ma veel näinudki. Nüüd seisab ta äkki minu ees, nagu salapärane kivist hiiglane. Kohutavana paistab ta: nagu tundmatu imeloom kõrge müüri taga. Ähib ja tehib ja nagu salakavalalt sind neelata tahab. Inimesed tema sees ja tema ees mustad ja tahmased ning õelad iga vastu, kes puhas ja valge. Vaenulikult sind vahivad,

ilma et nad isegi teaksid, kes sa oled või mis sa tahad. Oled sa must ja tahmane, oled selt-simees ja sõber, oled puhas ja kraega — oled härrasmees ja rõhuja.

Sest on ju 1905. aasta.

Sellest kõigest ei ole mul täit taipu, sest vabrik on mulle võõras ja mul ei ole nende võõraste inimestega mingit pistu. Aga neil näib olevat: läbistudes õue, tunnen instinktiivselt, et mulle suhtutakse vaenulikult.

Vabriku ninasõõrmetest ja suuaukudest rullub välja must vihalehk ja imbub kõigisse, kes või mis tema ümber. Kõikjal lasub see needusena. Raua ragin, masinate mürin kõrvulukustav.

Pääseme kontoris, madalasse puumajja Niemeni kaldal. Ukse avades, viskub vastu kirjutusmasinate klõbin. Silmapilguks klõbin peatub: mind kõõritatakse. Siis klõbiseb jälle sajakäeline elukas. Galdinsch ees, mina kohkunult taga, sammume läbi kruviosakonna naelaosakonda, meie osakonda.

„Ein Este“, kuulen tasast sosinat selja taga. Seegi kõrgilt.

„Eh, lapsed, lapsed, raiskus olete kõik, Kinderchen!“ Galdinsch jorutab vene-saksa keelset segu. Ja siis minule: „Sääl teie koht!“

Ei esitlemist, ei mingit muud tseremoniid. Mulle otse haavav, nagu: Lauk, lõiale!

Ronin puldi taha toolile. Mis siis nüüd? „Üles puua teid kõiki!“ Galdinsch joriseb, olles istunud oma kohale minu vastas.

Istun. Ootan. Vaatlen. Näen, et minust vanemal kohal Galdinsch ise ja üks minuvanne noormees. Alamatel kohtadel noorureid palju. Oma vahel kõneldakse Saksa keelt, Galdinschiga Vene keelt. Önn seegi.

„Andke tolle kõrgeaulikule panile tööd!“
Galdinsch hüüatab.

Naaber hüppab mu juure. „Valters“, esitleb ja sirutab mulle käe.

Ma hüppan maha kõrgelt, keerlevalt toolilt ja sirutan talle ka käe.

„Ettevaatust: see tool pöörleb!“ Valters õpetab. „Maha tulles peate siia seisatama, näete? muidu võite kõigega uppi lennata.“

Kurat, või seda tullakse mulle õpetama!

„Niemets, pierets, kolbasa, kupil konja bes hvosta“, Galdinsch jorutab.

„Teate, mis see on?“ Valters mind pin nib. „Teate?“

Muidugi ei tea ma: esimest korda elus näen säärast paberit.

„See on spetsifikatsioon.“

Kui tähtsalt. Nagu: see on tuhat dollarit.

„Ja see?“ Ootab. „Ka ei tea?“ Jälle ootab. „See on faktuur.“

Juba nagu kümmetuhat dollarit.

„See on order, see ... ega te sedagi ei tea?“

No see on juba nagu eksamitamine ja mu läbikukutamine!

„Popovna, popovna, popovna moja“, Galdinsch ümiseb juba Poola viit.

Kuhu olen ma sattunud?

„Eestlased on üldse viletsad kommersandid“, Valters naeratab.

Jalust maha lööks selle ninaka lätlase! Kuid ei tohi teha kurja nägugi.

„Hei papp, kas mõistus napp?“ Galdinsch jorutab.

See on juba rahvuse solvamine! Siin tahtakse sind, kui eestlast, alandada ja siis ära visata, kui kõlbmata rahva liiget.

„Kust pärit olete?“ Valters juurdleb.

Surun hambad kokku ja vastan: „Võrust.“

„Võru on säääl pool Tartut?“

„Siin pool.“

„Aga teie olete ju eestlane?“

„Muidugi.“

„Aga Tartu on ju Läti linn, seega võib Võru olla säääl pool Tartut.“

„Und näetel!“

„On! Kooliski õpetati seda. Meie ülikool on Tartus ja...“

Kõigest hoolimata hakkab naerma. Valters keerab mulle selja ja läheb ära omale kohale. Solvus.

Mulle ei anta enam tööd.

Ohtul lähen koju, nagu peksasaanud koer. Koju? See on: Galdinschi poole, sest mulle lubati säääl esialgu korter.

Ent seda pole enam üldse vahest vaja.

Galdinsch sõidutab kodus lapsi ratsa. Ja mind ei ole nagu olemaski. Kuni lapsed uinunud. Siis tekib lauale töö. Galdinsch töötab ise ja paneb ka mu töötama. Igal õhtul. Pühapäevad ka läbi. Vahetpidamata ja halastamata. Ainult lühikese öö jätab mulle. Lõhub ise ka tööd veoloomana — ja omast vabast ajast. Mis mulle arusaamatu. Teeb üldse kodus kõik keerulised tööd ega õpeta neid kontoris kellelegi. Aga minule kodus õpetab. See mulle jälle mõistatus. Ning kortergi mulle nende juures on muutunud esialgsest kindlaks — imelik!

Juba esimese kuu lõpul laotakse mu ette palgana nelikümmend viis kuldrublat. Ma otse ehmun: mis eest?

Minule on antud juba mitmed tähtsad tööd, mis senini Galdinsch sooritas, muuseas ka palgaraamatute lõplik valmistamine. Ent

viimane on olnud ikka komistuskiviks valmistajaile: tormates tulevad arvestada tuhandete tööliste palgad, need märkida paberist kotikes-
tel ja kotikesed üldsummaga anda kassa raha
neisse panemiseks. Ja hoidku, kui siis kuski
viga osutub! Ent ilma veata ei olla möödunud
pea ükski palgapäev.

„Tuleb!“ kuuldub tasane sosin. Ja amet-
nikud vajuvad pultide külge. Ükski ei soovi
pikselööki saada.

Tuleb jah — pan, nagu siin vabrikute
omanikku kutsutakse. Tuleb — ja kontor nagu
vabiseb. Suur, kõhukas, silmad keerlevad peas,
välguvad, õgivad, hüpnatiseerivad. Liigutadagi
ei suuda ta vaate ees. Võimas ja vägev see
miljonite kuningas. Kui lõvi ja ühtlasi ka madu.
Värised ta ees.

„Kes valmistas palgad?“ möirgatab.

„Mina“, ma piuksatan.

„Soo! Ei osanud veata: Schraubneri juu-
res ei tohi olla vigu!“ Märahtab kui vabriku-
korstnast.

„Suur viga?“ ma küsin juhmilt.

„Pole küsida minult! Eksida ei tohi!“

Ma oleksin pidanud vaikima, nagu siin
mõistlikuks kombeks, aga miski kisub lahti
minu suu ning ma lausun: „Esimene kord...
enam ei juhtu... Ma maksan kinni“...

„Maul halten!“

Metslooma röögatus! Millest heituvad sei-
nadki. Keerab ümber ja kaob ähkides.

Pikselöök on kogu kontorit rabanud: ei
hingatagi enam. Oodatakse aina minu nime-
tähe nõksatust seinal märgiks — pani kabinetti
lõpparve järele.

Ent kell seinal ei helistu ja nimetäht ei
lange.

Mind ei visata välja.
Jäetakse vahest järgmiseks korraks.

Kuid järgmiseks korraks ma oskan juba muuta kogu palgamaksmise süsteemi. Ja vigu enam ei juhtu või kui juhtub, siis jääb võimatus neid parajal ajal üles leida. Panini nad enam ei jõua.

Ma olen seega juba enesele saavutanud mõnesugust kaalu. Ent soetanud ka kadestajaid ja vaenlasi.

Midagi rebeneb.

Uu! huugab kruvivabrik.

Vii! vilistab naelavabrik.

Nüüd südätöö ajal? Mis pagan nüüd lahti?

Vabrikute õued kubisevad tahmastest töölistest. Uusi töölisi puistab välja iga must mulk. Ei nad mahu enam õuele: väravad lüüakse lahti, must mass valgub vabriku ette tänavale otse pani akende alla.

Üks üliõpilane kõneleb ja viskleb kätega õuel, mitu töolist tänitavad tänaval. Nagu õõtsuv meri lainetab inimestest mets. Kõmin, sumin, kisa ja kära.

Pan jookseb telefoni juure. Jookseb ühe telefoni juurest teise juure: saatke sõjavägi, politsei... politsei ja sõjavägi, kõik, kõik, ruttu, ruttu! Vabrikud mässavad!

Lööb lõmmi seinal telefonid; küllalt hästi ei anna nad üle ta suurt viha, pillub uksi, et need purunevad: küllalt kiirelt ei oska need ta eest avaneda. Tema töölised mässavad! Tema, Schraubneri töölised! Kellele nii hästi makstakse!

Oo, see must mass võib lõmaks pigistada kontori seinad! Arvelauad ei klõbise enam, salkadena seistakse, vahitakse hirmul õuele.

Ei töötata, panigi ei peljata. Tolle musta massi pärast värisetakse. Pan oleks nüüd nagu sõber ja kaaslane.

Kuidas see must mass mühab ja kohab! Ning hõiskab! Isegi tahaks selle keskele kaduda, mürada, mässata, lõhkuda. Purustada seda, mis sind kütkestab, ülekohtusena tundub. Ja mis sellele kurjale inimesele ei paista ülekohtusena, kütkestavana? Kõik, mis talle armas ei ole. Oleks nüüd kodumaal! Küll müraaks! Küll näitaks neile, kes sind orjaks on alandanud!

Oo! Kui julge, kui tugev, kui purustav on inimene massis! Ka kartlik ja äraheidutatud hing. Vägevana tunneb enda massis, õigena, kohtumõistjana kampas.

Hirmus on mass-inimene.

Hirmus on ka äkitselt seisatanud vabrik: nagu salakaval loom tsosiseb ja visiseb ta kutsaltki nägematust lõõrist, nagu urisev koer enne kallalehüpet. Suits ei paisku õhku rõõmsate sületäite viisi, vaid õredalt narmendades laskub alla katustele. Tumedad aknad vahivad, kui kurjusse koondunud silmad, mustad lävemulgud, kui ammuli lõustad. Ei puhkimist, ei ähkimist, ei väledaid vöntamisi, ei korrapäraseid elav-lülide liikumisi. Lamab kõhuli, ja sa ei tea, mis ta pääs pesitseb ja kunas ta su kallale hüppab.

Ühest mulgust paisatakse välja kobar inimesi. Vehitakse, hõisatakse, karjutakse. Kärust puistatakse õuele paks meister. Naer, naljatused, hõisked.

„Et sa saksa koer siit kaod!“

Paks mees kaobki, koerana roomates, tahmasesse kokku.

Vana raamatupidaja Hagebölling tuleb kontori poole. Nägematuna, tillukesena, alandlikuna tahab ta tahmamäest läbi pugeda. Tahaks tunda pääs küüntest kübarat, et tad keegi ei näeks, ükski kisakõri ei teotaks. Mis need inimesed siin ometi kisavad?

„Seisa! Kuhu sa ronid?“

„Tõhe pean minema, tõhe, sõbrad!“

Kolmkümmend kaheksa aastat on ta tööl käinud sakslasele omase täpsusega, kuidas võib ta nüüdki tööle minemata jätta?

„Streik on, mõistad?“

Ei, tema seda ei mõista. Tema ei ole seda sõna kuulnudki. Või kui ongi, siis ei mahu see tema pähe. Ta sammub edasi.

Ta surutakse tahmamäe sisse.

„Niisugune valgekäekene, pani tagumiku kaapija!“

Vanamees hakkab nutma. „Pan võib mu vallandada!..“

Õues ja tänaval aina keeb. Kodunt ruttab Schraubneri noorem vend Maks. Astub otse tahmamäe keskele. Kaheks lõhestub tahmamägi ja laseb peremehe läbi. Pää seljas ja julgelt, otse väljakutsuvalt hõljub ta tahmameres, kahel pool meeste müür. Kardetakse tad? No ja: kümme meest ta keeraks kerra, tuhat meest vallandaks, kui teda puututaks. Sammub ja ähib, ahmib õhku: mäss!

Üks tahmatomp tossab ta ees: tööline tossutab häbematult paberossi. Ometi on see vabrikus ja vabriku õuel keelatud kõige valjemalt.

Pan, sammudes tast mööda, lahmab talle üle näo. Tööline tõmbub vinna kui vibu ning virutab rusikaga panile vastu pääd. Pani kübargi lendab tahmametsa.

Möirgates hüppab pan töölise kallale. Tööline lendab uperkuuti kruvikastide taha.

Mis nüüd saab? Taevas, mis küll nüüd tuleb?!

Tahmametski tarretub. Kisatakse, vehitakse, joosisteletakse. Nähtavalt on sündinud midagi väljaspool kavatsusi. Viimaks eraldub tahmamäest väike salk ja läheneb kontorile.

„Sisse tulevad! Kontorisse tungivad, pange uks kinni!“

Kisajaid leidub, kuid ukse sulgejaid ei leidu.

„Andeks paluma tulevad.“

Viis meest astuvad kontoris. Ei tereta, ei avalda mingit viisakust. Mustad, tahmased, pesemata, näod õlist ja söest läikivad.

„Töö seisma! Kontor välja miitingule!“

Kui käskivalt. Nagu oleksid mõned panid... No kas ei ole hullud! Kontor tohib streikida! Pan pillub siis kõik kus kurat. Mis siis meist ja meie perekondadest saab? küsitletakse, olles siiski kole hirmul ka mühavast tööliste merest. Kogutakse juba ühte salka, kõik jaoskonnad kokku meie jaoskonda. Meid, kui muulasi peetakse millegipärast tolle määratsevale massile lähemalolevateks. Sakslane on sõber muulasega, muulane sakslasega. Kõigil ainult üks küsimus: kas lähme miitingule? Kõigil ka vastus: siis homme lendad kohalt. Mis teha, kuidas olla?

Juba kolistatakse kärusid. No kärul väljalohistamine oleks hullem kui surm!

Kontor lõdiseb.

Äkitselt lööb tahmamets tänaval laine-tama, kui oleks tast kihutanud üle suur torm. Trüginine, kisamine, jooksmine, hädaldamine. Tormatakse tagasi vabrikusse, joostakse kontori taha puuriitade vahele, lidutakse pani

õuede. Nagu varblaste parv kulli eest haohunnikusse.

Ja nagu kullid varblaste keskel, keerlevad kasakad ratsa, nuuditades paremale ja vassakule poole, ette ja taha. Kuhu keerutavad, sinna auk tekib, kuhu tormavad, sääal tahmams mets taganeb, põgeneb, lidub, et hakka või naerma. Võiduväljale jäävad ainult kasakad. Vabrikusse ja puuriitade vahele ei pääse ligi kasakad. Ent isu näib neil olevat ratsutada veelgi tahmametsa keskel. Liialt kiirelt lagunes see mets. Kihutavad tänaval edasi-tagasi, keerlevad ja tiirlevad, kui võimsad kotkad saaki varitsemas. Päikese käes säravad ja kiirgavad. Kas veel julgeb keegi streikida? Kas veel sõandab keegi nina pista tänavale? Ei!

Kasakad koonduvad salka, et lahkuda võidukalt. Ent siis pistavad kihutama hullupööra, üks siia, teine sinna, kuhu aga kellegi hobune kannab. Nagu oleksid tulised parmud hobuste kallale karanud.

Ja on ka: vabriku külgedel on hulk torusid, mis võib täita vabriku reservuaaridest veega mitmesugusteks otstarveteks, nagu tänavate pritsimiseks, tuletõrjeks jne. Nüüd on need torud täidetud kuuma veega, mille joad juhitakse kasakate kaela.

Kuidas nüüd kasakate hobused hüplevad! Kuidas nad eest ja tagant puristavad, kuidas saba siputavad, kuidas väherdada püüavad! Naera kas või lõhki, kuigi inetu on naerda teise õnnetusest.

Vabrik rõkkab tuhandest august. Rõkkab ja saadab mõne rauatüki siplevasse pessa. Kampas on ju inimene mõtlematu ja hull.

„See on halb, see on väga halb!“ pajata-
takse kontoris mõtlikult. „Mis küll nüüd
tuleb?“

Vabrikud suletakse. Kõik töölised val-
landatakse. Noorele panile, kes sai tööliselt
lüüa, ostetakse Berliini vabrik ja ta saadetakse
ära sinna.

Kontor vaid töötab, see on: käib koos
kontoris istumas. Saksliku täpsusega, mitte
minutitki hilinedes. Kaks nädalat ta peab nii
istuma, siis lubatakse vabrikud avada uuesti,
kuid juba uute töölistega.

Kuid ei saanud täis need kaks nädalat:
midagi rebenes ootamatult.

Kord sügisel, millegipärast on eriti mee-
les too moment, poeb meie jaoskanna telefoni-
kappi prokurist Michelson (juut). Kõneleb
natuke, hääles imelik kõla. Nimetab sõna,
mida pole kuulnud muidu kui sosistades. Vis-
kab siis kapiukse kinni, seisatub, vaatab meid,
nägu kavalalt looritatud, ning pajatab lühidalt:
„Konstitutsioon on antud.“ Nagu ütleks: „Nae-
lavabrikus on tööline rihma vahele jäänud.“
Ainult suunurges tuksateleb ja silmad sädelevad.
Kaval!

Oleks meist keegi mõhatanudki. Oli mingi
segane tunne, seegi tühine. Ei osatud päriselt
toda konstitutsiooni ette kujutada. Mis ta on
või mis ta annab. Naabri jaoskond avaldus
talle isegi vaenulikult.

Ainult vabrikud algasid tööd enne kahe-
nädalalist tähtaega. Oli see ka mõni konsti-
tutsioon või muu, ka ei osatud hästi seletada.
Pan ennast enam ei näidanudki. Kas kah
konstitutsioon? Töölised meid, kontoriste, enam
ei tereta. Meie ei saa neid teretamata jätta:
oleme viisakad. Töölised meile enam teed ei

anna. Meie ei saa neile teed andmata jätta: kardame juba neid.

Oi jaa! Imelik ja päris kena on siiski see konstitutsioon ka. Ei pruugi enam täpsalt tööle tulla, see on otse purschuilik ja rumal. Pool tundi hiljem, vähemalt. Ja keegi ei tohi seda panna pahaks. Otse ümberpöörduvalt: peab pidama revolutsioonlikuks ja edukaks. Tööline on nüüd kõige targem olevus siin ilmas ning ilma temata ei tohi teostuta midagi. Kõik, mis ta ütleb ja arvab, on hää ja õige.

Nagu laata peetakse. Ja kõigil on aega küllalt. Kõik kõnelevad, vaidlevad, on hirmus targad. Kõige targemad on miitingumehed. Need otsustavad kõik keerdküsimused silmapilkselt, kuigi neid küsimusi pole suutnud maa ilma targad lahendada senini.

Miiting miitingu järele. Ühelteki ei tohi ega taha puududa. Ühel lubatakse kõik rikkad vaaseks teha, kõik vabrikud tööliste kätte anda, kõik varandused õiglaselt jaotada (no mis sa hingekene veel tahad!), teisel — kõik rõhujad ratastega üle sõita, tsaari kõige trooniga ümber lükata, papid minema kihutada ja ise valitsema hakata. Oi, mida senini mõtteski ei ole julgenud tahta! Kolmandal — juudi „Bundi“ miitingul — et usku ei ole vaja, kirikut ei ole tarvis, rahvuslus on kõige kurja juur — kõik see praht kolikambri! Kõik rahvad on üheväärsed.

Istud nagu parun — see on nii ütelda ainult parun, parunid on ju ka ülearused — ajaloolises raekoja saalis, kus kord Napoleon võis istuda, kus senini suurte nimedega suurused tohtsid istuda — istud nüüd kasukas seljas, kübar pääs, kalossid jalas (need võivad olla ka porised) nosid seemneid, sülitad neid revolutsiooniselt põrandale, suitsetad mõnuga

paberossi, revolutsioonilikum veel, kui oma keeratud vilkat ja kuulat tarka kõnet noist ilma asjust, mille too Marx nii otsatu ilusasti on osanud seletada. Miks küll kõike seda nii kaua ilma eest salajas hoitud? Kui ilus ja õnnelik see maailm küll juba võiks olla!

„Aga kui Marx eksis?“ küsib ometi Galdinsch! „Mis siis?“

Et Uskmata Toomaid peab veel leiduma ka kaks tuhat aastat pärast Kristust! Marx võis nüüd eksida!

Armas on see konstitutsioon ja üks üpris häa asi! Ainult armas ei ole, et nüüd juut tänaval suga aiasid kokku ajab, teelt ei käändu ja teeb, nagu oleksid sa õhk või veel midagi tühjemat. Armas ei ole ka, et nüüd igapäev mitu korjandust. Kord poliitiliselt kannatanud Skirgailole, meie töölisele, kord Skirgailo perekonnale, kord mõlematele kokku, kord ühele organisatsioonile, kord teisele. Kõigile pead andma heldelt ja seega nagu mõnda oma poliitilist pattu lunastama, seega tasa tegema sigadust, et sa oled kontoriametnik, aga mitte tööline.

Ei tohi küsida, kuidas seda raha tarvita-takse, ei tohi näha, et Skirgailo ilmub miitینگutele juba joobnuna, ta armuke siidsukkadest.

Ent siiski, kaasa kisub, hõiskama paneb! Joositeled, askeldad, kõneled, hõiskad, tahad olla revolutsioonilikum, kui sa seda seesiselt oled või olla saad.

Igal õhtul keeran Tõnissoni pildil seinal pää allapidi ja jalad ülespidi see eest, et ta sääal kodumaal sotsialistidele julgeb nii hoolimatult hoope jagada. Igal hommikul päästab madaam Galdinsch ta piinast. Iga päev aga haaran esimesena Tõnissoni lehe, ent mitte sotsialistide lehe.

Rebenenud parandatakse.

Jälle uugavad viled, jälle lastakse vabrikutel toss välja, jälle kisab vabrikute ümber tahmamets. Nüüd ei lepita enam vabrikutega: kogu linnas peab liikumine seisatuma. Ka kontorisse tuleb käsk: Vanalinna miitingule! Revolutsiooni päästma!

Oi kuramus, kuidas see kontori paneb kihama! Kes tahaks minna, pelgab, kes ei tahaks minna, ka kardab. Lähed, näitab ust pan, ei lähe, tööliselt selga võmm. Meie, muulased, hüppaksime välja siiski, ent sakslased veeretaksid siis kõige süü ainult meie kaela.

Meie suu on suletud. Laseme salamahiti tuua kontorisse õlut, viina. Joome ise, veel rohkem meelitame jooma sakslasi. Kuraasi on juba kõigil, nii meil kui neil. Kui siis tuleb ähvardav käsk — kontor välja, oleme kõik ühelmeel el revolutsionäärid. Sakslased kõige kangemad. Need berliinlased, münchenlased ja hannoverlased, kes oma Vilhelmit otse jumalavad.

Nagu suur jõgi voolab inimmass Nikolai prospektil (nüüd Vabaduse tänav). Jõurikas ja hoorikas. Kuhu oma päaga ulatub, sääb ees kõik tegevus seisatub: ärid suletakse, tööstused pannakse seisma, logisev „konka“ peatatakse. Kogu äripäivsele tööle ja elule kopsatakse kui puuga pähe.

Voolame kõike valdavalt edasi ning laulame vägevaid, revolutsioonlikke laule. Kõik paljastatud päi. Kes pääd ei paljasta, sel lüüakse kübar lossi või nagu nässu. Kuid niisuguseid tsaarlasi on vähe. Shandarmivalitsuse ees sunnitakse shandarmgi meile au andma. Tekib siin küll rüselus, ja shandarm laseb jalga, kuid kus siis rõõm: shandarmeeria juba kardab!

Üks töövoorimees kihutab ees tuhatnelja, püüab pääseda hoovi. Kümned käed haaravad koorma järele. Ning silmapilkselt tuiskab jahu laiali tänavale. Päike, seisatu ja kuu, konuta paigal, kui meie lähme, meie, revolutsiooni päästjad! Mis mõte on siis ühel jahukotil! Kõik revolutsioonile!

Jõuame viimaks Vanalinna suurele väljale, mille keskel Prantsuse-Vene sõja mälestussammas. Välja ümbritsevad kolm kosteli (kirikut) ja majad. Ainult paar tänavat lõppevad siin, nagu umbes reservuaaris. Kui sulgeda need tänavate suud, siis oled kinni, nagu mõrras.

Keset välja, kasti otsas kõneleb meie Skirgailo. Ta ümber mets mehi, naisi, pühalikus, revolutsioonses ekstaasis. Valmis kargama iga kallale, kes julgeks avalduda kontrrevolutsioonilt.

Meil, kontoristidel, puudub vajalikul määral see pühalik ekstaas, seepärast jääme seisatama rahvakogu äärde. Aitab sellestki.

„Seltsimehed, võit on meil! Tsaari trooni alused on läbi ussistatud. Veel üks naks ja ta lendab troonilt! Ta langeb meie jalge ette, seltsimehed. Vana, mädanenud kord variseb kokku tööliste vasarate hoopide all. Ükski jõud ei suuda seista tööliste jõu vastu!“

Suur see meie jõud siin õige on? Mõni tuhat. Tsaaril olla siin samapalju sõdureid, kui linnas elanikke.

Kuid, pagan, kaasa kisub! Ei mõtle tsaari jõule, või kui mõttesse vilksatubki niisugune kontrrevolutsioonilik rumalus, siis põgened temast. See jõud on ju mäda, ainult näilik. Maha seegi!

Maha! Nagu maru kohiseb! Kuidas vere soontes mässama kihvatab! Rusikad tõusevad,

kaikad keerlevad, isegi revolvrüd paugutavad. Naised langevad meestele kaela. Põllenõõridega tõmbaksid ümber vihatud trooni.

Kõnelejad vahelduvad. Vaimustus tõuseb, oma vägevuse tunne kasvab. Usk muutub kalju-kindlaks, et ega seltsimehed-sõdurid meid ei puutu. „Enne ei huika ükski vabrik, enne ei avane ükski töökoda, enne ei tee lahti oma uksi ükski äri, enne ei saa valgustust elektri-jaamast ükski asutus, kui on täidetud meie nõuded.“

Kuulete nüüd? Kas kuulete, kõik te, kes seda mädanenud korda veel jalul hoida püüate? Kuulete?

„Kes vastu paneb, selle sõtkub revolutsioon porri ja astub temast üle.“

Lõikav huige. Nagu jahil koertele.

Mis see's? Signaal? Milleks?

Vaatan selja taha: eemal majade ees pikas reas lamavad — soldatid! Püssid palgel... otsaga meie poole! Vahrana meid ümber piiranud. Kust nad sinna said? Kunas nad sinna tulid? Ülearused küsimused! Vaat, kas nad ka lasevad või mitte? Kas nad tõesti lasevad?

Mass lööb rahutuks. Kõneleja aga lõhub edasi: Milline uue maailma looja peaks kartma noid kõdunenud korra kutsikaid! Ja ega nad julgevat lasta.

Kuid paljud löövad kartma ja hakkavad trügima äärtest massi keskele. Sääl on ikka teiste taga julgem. Minagi nihkun nagu sügavamale. Mulle paistab, et Galdinsch ka: ta on ikka minu kõrval. Või ei nihkunud ma paigastki? Ma ikka vist liikusin. Ja mul on häbi Galdinschi ees. Galdinschil on nagu häbi minu ees. Või liikusime massi sisse mõlemad? Mõlemad pelgame...

Haliloo!

Teine signaal?

Üdini paneb vabisema. Mass kiheleb, karjub, trügib keskele kokku.

Märkan, et seisame Galdinschiga hõreda puudena rüseleva massi veeres. Tahaks tormata otse massi südamesse, eemale surmast. Kuid ei liigahtu. Sest Galdinsch seisab paigal. Lätlane seisab paigal, siis eestlane seisabki. Ootan põrgupiinas, et ta sammu astuks. Ta silmad otse tungivad pääst välja vahtides, mil-lal mina paigast nihkun. Ja mõlemad otse lõdiseme hirmust.

Ning viha täidab hinge: miks pean ma siin räpaste juutide ja tundmata poolakate keskel kärvama? Täitsa ilma kasuta. Parem oleks võinud hukkuda kodumaal Bessobrasovi või Orlovi keppide all. Nagu saatuse kapriisil visati mind nende eest ära siia juutidega koos surema.

Üks punase rätikuga naine lällutab, sajab pooltotralt, hullustuses tõstab oma seeliku üles ja näitab sõduritele paljast tagumikku.

Kolmas signaal!

Nüüd... nüüd! Kuum laine paiskub üle pää. Mõtted pääs töötavad välkkiirelt. Silmapilgul elad läbi aastad... Eila lasksid soldatid Minskis Kurlovi käsul miitingu pihta. Sajad jäid turule... Põlved nõtkuvad... silmad pimenevad... surm... kuul... ema... emakene, Jumalaga... Jumalaga!

Mass heidab pikali, hüppab üles, jookseb, tungib kobarasse. Ma olengi nagu pikali, Galdinsch minu kõrval oleks ka nagu pikali. Mina enne teda, ei, ei! Ma olen püsti ja tema ka on püsti. Või ei olegi meie lamanud! Ei saa enam aru. Ainult mingit ürgalandust tunnet, mis on

surmahirmust tugevam, kui sa pead olema lätlastest nõrgem. Kõigist teistest võiks olla, kuid mitte omast lähemast naabrist lätlastest. Ons sellel ajaloolised või verelised põhjused? Väikesed oleme mõlemad. Ja kumbki ei taha olla teisest veelgi väiksem. Kumbki ei taha teisele järele anda. Vabadussõja järele me andsime neile, sest tundsimme enda olevat võrratult üle naabrist.

Kogu elu näen silmi ees mööduvat. Otse reaalselt elan läbi veel kord, kuidas ma ema käest ära põgenen, kui ta mulle vitsu tahab anda, kuidas ma Palupera liivakule jooksen, liiva sees ära väsin, kuidas vend mu siin kinni püüab, ema kätte viib, kuidas mulle vitsu antakse. On nii valus, nii valus... Ei, see on kuul!.. Meie Isa, kes Sa oled taevas... imelik, et valu ära kaob... pühitsetud saagu Sinu nimi... verd veel ei näe... ja jalul püsin ka ikka. Galdinsch seisab ka minu kõrval... Ikka veel elan?... Ikka veel sihivad püssid. Oo laske, laske! Tapke ruttu, ärge piinake!..

Terve igaviku elan läbi.

Siis pistavad tahmased kogud jooksmas. Galdinsch ka, mina ka. Üks mulk on avatud, kuhu lidub iga revolutsionäär mädanenud korra kutsikate eest.

Ei lastud üldse. Humaanne kuberner Verrevkin, pärastine Eestimaa kuberner, hoidis ära verevalamise. Laskis avada sõdurite rõnga ja uue ilma loojad minema kihutada.

Juba teel koju poole leiame seintel kuulutused, et sõjaseadus maksma pandud ja kõik võim kindluse komandandile üle antud. Streigid, miitingud, koosolekud ära keelatud surmanuhtlusega.

Mis siis nüüd? Minna tööle? Siis on ka surmanuhtlus. See on ka kindel, see on ka välja kuulutatud, kuigi teaadanded pole seintele kleebitud. Kaks meest on juba meie keskest kadunud. Kumb surm on nüüd surmavam?

Vabriku läheduses oleme pea kõik kontori-ametnikud jälle kokku korjunud.

Pan tuleb vastu. Täis suurust ja võimu. Otse väriseme ta ees. Vanad mehed ka, need veel rohkem kui noored: neil on perekonnad.

„Mis kaaberdate siin, kui tööl ei ole?“

Keegi ei julge vastata. Igaüks püüab enda varjata, et teda ei nähtaks.

„Kes homme tööle ei ilmu, saab lõpuarvel!“

Läheb nagu vana Jumal ise.

Välk on rabanud mehi. Lähed — surm, ei lähe — ka surm, ent enne surma vallandus.

„Galdinsch jootis meid purju“, juba nuri-setakse.

„Vedas meid välja... no ütelgu nüüd, mis edasi?“

Galdinsch vaikib.

„Kas lähme tööle?“

„Minge!“

„Teie ei tule?“

„Lähen, ütlete: Galdinsch läks, ei lähe, ütlete: Galdinsch ei läinud. Nüüd tehku igaüks nii, nagu õigeks peab!“

See vastus ei meeldi sakslastele.

Jutt ei laabu. Ent lahkuda üksteisest ka ei suudeta: koos on õnnetuski kergem, hirmu momentidel on tänaval kõbusam, kui kodus vaikselt nurgas, kus ettekujutus kõik ohud suurendab.

Keerame sisse joomakohta ning võtame enese täis, ka needki, kes muidu tilkagi ei joo. Purjus inimesele on põrgugi taevas, purjus inimesest on Issandalgi raske saada jagu.

Väljas aga ragiseb ja pragiseb. Me sees soojeneme ja julgeneme. Meil vaprus ja vahvus üha kasvab. Kui oleme kogu öö enda julgustanud, kaperdame hommikul kontoris, rind ees ja pää seljas. No tulge nüüd! Kommandant, pan, töölised! Tulgu nüüd meie kallale kõik kolm korraga! Me ei karda!... Vist kardame küll hirmsasti, kuid teeskleme kartmatust.

Töölisedki tulevad tööle: streik on nurjunud. Tööliste ridadest on mõned langenud. Vabrikute all saarel lamab Skirgailo, shandarm, mitu teist.

Ent töö jätkub. Kuni ühel päeval minnakse matma Skirgailot kogu revolutsioonliku jõuga, kogu linnaga. Maetakse ära, peetakse käredate kõnedki ära, revolvrimestki paugutatakse. Ning voolatakse siis linna otse vangla kallale seltsimehi säält vabastama, vägevad laulud suus, kange revolutsioonlik süda sees. Voolab jõgi, otse meri, millele ei suuda olla tõkkeid. Majadki teelt ära pühkida suudab... kuni hoidub ta koos.

Tuutu, tuutu! Till, till, till! Nagu maru tormavad tuletõrjujad. Nagu oleks neil tuli ees ja tuli taga. Meie kallale? Otse meile otsa? Ei! Ei läbe meile heita pilkugi. Tormavad edasi otse tööliste linnaosa poole.

Põleb! Tööliste linnaosa põleb!... Issand Jumal, või põleb?! Revolutsioonlikule vaimustusele kallatakse vett kaela. Kui ehk minu korter põleb? Kui minu varanatukenes tules hävineb?... Revolutsioon on revolutsioon... ja seda võib ka teine kord teha, aga tuli on tuli ja see, saatan, ei kannata! Ja egas minu pärast revolutsioon veel hävine... aga varanatukenes hävineb. Tuhanded vist nii mõtiskelevad. Ning revolutsioonliku jõe küljest hakkab tilkuma

tuhandeid tilke ja tilgakesi, kuni järgi jääb veel tillukene revolutsiooniline ojakene.

Ja selle kallale kargavad äkki kasakad, nagu mühisev maru, kisa ja käraga. Nende hobusedki on hullunud, metsikud, otse otsa hüppavad, maha tallavad. Nuudid vuhisevad, inimesed põgenevad, röögivad, langevad. Kui õnnelik oled, kui värava alt hoovi pääsed! Ei küsi enam häbist ega porist, ei revolutsioonlikust uhkusest. Roomad kui koer, kui aga nuudi eest pääsed. Muhke täis klopitakse tänaval lidujad, olgu need revolutsiooni tegijad või revolutsiooni tegemist päält vahtijad. Pigemini on need päält vahtijad, revolutsiooni tegijad on osanud juba väravatealuseid leida.

„Äh, või lippu tahad, verekoer!“ tööline tänitab, ronides värava alt hoovi, kuhu mina enese olen vedanud. „Vars torka enesele tagumikku!.. aga lippu sa ei näe!“ Rebib lippu varrelt, ja siis jookseme hoovi soppidesse. „Varre teeme vastse... ja lipp on jälle endine... aga vana varrega vastne lipp on juba vastne lipp“.. Jookseb, röömusteleb, sügab selga.

Vana tagasi.

Aasta on möödunud 17. oktoobri vabadusest — ja seda vabadust nagu ei olekski enam olemaski. Ei, ta on siiski olemas — kisklemiseks, heitlemiseks, maiguks suhu. Ja kätteta-sumiseks.

Just aastapäeva ööl kopsatakse ohvitser maha, heidetakse pomm politseiülema pääle, vangistatakse töölisi.

Vihased on mõlemad pooled, nii monarhistlik kui sotsialistlik. Ja meie, kontoriametnikud, nende kahe käsikivi vahel, sest meie ei saa pooldada kumbagi.

Naelavabriku juhataja aetakse vabrikust põgenema, uuele lastakse viis pauku.

Nüüd algab viimane võitlus: kumb kumma võidab, pan töölised või töölised pani — vabrikud suletakse määramata ajaks. Ainult kontor peab töötama ja töölistele lõpuarveid valmistama. Vaevalt on töölised töölt lahkunud, kui kogu vabrik ja ümbrus kubiseb sõjaväest: tööliste ninamehi tuldi vangistama. Kuid hilja. Siunatakse Schraubneri, kes ilma politseimeistrile teatamata sulgenud vabrikud. Kes veel vabriku ümbruses logelemas, tabatakse, vangistatakse. Kontor muutub sõjalaagriks, meie sõjavangideks, kes töölistele süüda valmis peame valmistama — palga.

On raha paberikottides, millel tööliste nimed pääl, politseimeister võtab need enese kätte.

On lõpuarve päev. Juba vara hommikul kiheleb vabrikute ees töölistest mets. Kisa, kära, vandumised, nutt. Ja peenikest, hirvitavat vihma sajab. Palka ei hakata maksma. Neli tundi on töölistel juba oodata lastud. Politseimeister istub kontoris, rahakastid ees ja joob teed.

Tööliste saatkond tuleb pani juure, nõuab palka.

„Nõudke temalt,“ pan osutab politseimeistrile.

„Tollelt koeralt ei võta meie krossigi vastu! Teid oleme teeninud, teilt nõuame palka!“

„Molu kinni, lontrused! Teie julgete minult nõuda!“ ..

„Kelle lontrused me oleme, lurjus!“

„Välja, sunnikud!“

Kuid politseimeister on nad juba kinni nabinud.

Tänav vaevalt tõstab kõrgemat tooni, kuuldes oma esindajate vangistamisest. Ta on juba närbunud, vaevunud.

Juba hämardub. Juba on vihm kõik läbi leotanud, kuid oodatakse. Naised hädaldavad, lapsed nutavad... ent politseimeister istub kontoris rahakottide ees. Ja haudub oma vähekesi haavatud pääga kättemaksuplaane.

Siis, shandarmid kõrval, sõjavägi selja taga, hakkab palka maksma, s. o. töölisi kinni nabima. Kes palga järele tuleb ja küünitab käe raha järele, see vangistatakse, kui ta vähegi kahtlane. Kuni mehed enam palga järele ei tulegi.

Hilja ööni mühiseb tänav, muutudes järjest naiselikumaks, nutulikumaks. Vihma aga udutab ja udutab. Pisaraid voolab ja voolab. Ohked ja sajatused täidavad õhku.

Öö pimeduses viiakse suur salk töölisi vanglasse, otse teiste seltsimeeste silmi all. Kõik vaatavad päält vagusi: sest see „mädanenud ja kõdunenud“ kord, see vana kord on tagasi tulnud ja jälle võimust võtnud. Uus kord on surnud...

Surnud!.. Veel mitte. Vaevalt avatakse uuesti vabrikud, kui endised, nüüd tagasitulnud meistrid vabrikutest välja kärutatakse.

Vaevalt saadakse jälle hakata paraaditama, keisripühi pidutsema suurte sõjavägede hulka-dega, kui meie vabriku nurgale, kust väeosad mööda peavad voorima, punane lipp üles ker-kib. Lehvib uhkelt ja trotslikult.

Kahurväeosa ei saa mööda minna puna-sest lipust, peatub, ohvitser käsutab salga mehi lippu maha tooma. Mehed katsuvad ronida katusele. Rauatükid lendavad neile kaela. Lipp lehvib endiselt, ulatub paraadilegi vaatama.

Kahuri ammuli suu keeratakse vabrikut vastu. Käib kärekas... ja lipp ühes vabriku nurgaga on kadunud.

Uus on minema peletatud, vana on tagasi tulnud. Keiser on jälle pääl ja Marx all. Konstitutsioonist on ainult halb maik suhu jäänud.

Ka Leedu ärkab.

Mis rahvusest?

Niisugusele küsimusele saad siin harva vastuse. Rahvust laiemates hulkades ei tunta.

Kes te olete?

Oo! sellele järgneb kohe kaunis iseteadlik vastus: katoliiklane, või tagasihoidlik: luterlane. Rahvused on siin nii segamini, et vaevalt neis vahet teha suudetaksegi.

Koolis olen õppinud, et Kaunas asub Leedumaal. Ent seda Leedumaad pole ma seni veel siin näinud. Küll Poola-, Juudi- või Vene-maad. Ehk asub ta Vilnos?

Ka siin leian ees juudi ja poola linna ja suure mäe Gediminase kindlustuse varemetega, Leedu muistse uhkusega ja suurusega. Kuulsa Ostra Brama kosteli trepid ja esine on täidetud küll hallides vammustes maameestest ja naistest, kuid need kõnelevad Valge-Vene keelt. Vähe on siingi seda Leedut.

Astub keegi võõras su juure, algab kõnet Poola keeli, astud sa ise sisse võõrasse kohta, on viisakaks kombeks alata kõnet Poola keeli. Ka Vene keelel on igal pool võim, ent Vene keeles võib toiming nurjuda või liialt kallineda.

Kord võttis Leedu riik enese alla määratu maa-ala Väina jõest kuni Musta mereni ja Preisi piirist kuni pea Moskvani. See oli Suur-

Leedu, millest leedulane nüüd uhkeldades kõneleb ja millisele mälestades ta ei suuda oma naabritega käesoleval ajalgi sõbralikku vahekorda astuda.

Kui Leedu 1586. aastal Poolaga ühines, hakkas Poola kõrgem kultuur Leedu omapära hävitama. Algas poolastumine. Ning on jõudnud nüüd nii kaugele, et Leedu rahvuslastegi peredest pole kadunud Poola keel. Poolastumine on edenenud mitmeti põhjalikumalt ja ohtlikumalt, kui meil kadakustumine: kuna meil tekkis sakslase ja eestlase vahele kadakaline kiht, keda eestlane põlgas ja kellele sakslane ikkagi üle õla alla vaatas, võeti siin leedulane vastu Poola seltskonda vahenditult, puhtpoolakana, niipea kui ta Poola keelt kõneles ja Poola meelsust avaldas. Isegi meelsus polnud tähtis: see pookus külge ajajooksul iseenesest, nii võimas on ümberrahvustamisel poolakus.

Mis küll Leedu rahvast alles oleks jäänud, kui tal oleks puudunud oma rahvalaul? Sest trükitud kirjandust kuni revolutsiooni algpäevadeni siin pea ei olnudki; ka rahvas on kirjaoskamatu. Ainult rahvalaul suutis rahva, kui niisuguse, alles hoida.

Rahvalauludest on tähtsamad „dainos“-laulud, niiütelda ajaloolised ja elu-olu kirjeldavad laulud; siis „raudos“-laulud ehk tundelaulud. Pääle nende veel „gesmes“-laulud vaimuliku sisuga.

Pärast Ladina kirja tarvitamise ärakeelamist Vene võimude poolt 1863. a., ei tärka Leedu kirjanduse alal umbes kahekümne aasta kestes pea ühtki tähtsat taimekest. Samal ajal Hilferdingi poolt kokku seatud Vene tähestik leedulaste jaoks ei too parandust. Kuna

1864.—1869. ilmus Vene tähestikuga veel kaks-kümmend raamatut, ilmub neid 1870—1879. kõigest kuus ja 1880.—1884. ainult üks raamat. Ladina kirja keeld tõi Leedule vaimupimeduse, riisudes rahvalt trükisõna täitsa.

XIX sajandil tekitab elevust Paschkievitsch oma lõikavate pilkelauludega ja ksends (preester) Stasdelis äratav huvi kirjanduse vastu oma õige õnnestunud vaimulikkude lauludega. Proosakirjanduse alal tuleb ära märkida piiskop Gedroizi Uue-Testamendi tõlge; Dsukantas seab kokku leedukeelse aabitsa ja ajaloo ning Kurschaitis ilmutab esimese grammatika. Lavrentius Ivinski kalendritel on pea sama poolehoid, kui Mats Tõnissoni kalendritel, kuigi teises suunas.

Umbes samal ajal hakkab ka ajakirjanduse alal võsusid tärkama, kuid Preisimaal, kus elab hulk leedulasi. Kuid ei leia suurt levinemist, sest on trükitud Gooti kirjas, mida Suur-Leedu ei tunne, kes tarvitab ainult Ladina kirja.

Dr. Bassanovitschi õhutusel ja eestvõttel tekib 1883. a. Preisimaal esimene Leedu ajakiri „Auschra“ (Koit). Küll juba natuke varem hakkas ilmuma Kurschaitise „Keleivis“ (Rändaja), kuid Gooti kirjas ja seega rahvale lugematu. „Auschra“ kasvatas leedulastes iseteadvust ja nõudis Leedule omaette arenemise võimalusi. Hiljem järgnevad „Garsus“ (Kaja), „Schviesa“ (Valgus), „Vapras“ (Kirikukell) ja „Ükininkas“ (Põllumees). Viimast toimetab Leedu Jakobson Kudirka — rahvusliku ärkamise tõsisem juht. Veel mõned teisedki lehed vilksatavad ajajooksul, kuid üldiselt jääb Leedu rahva suur enamus kirjandusest puutumata.

Alles 1904. aastast alates, millal Leedu keelele eluõigus antakse ja Ladina tähestik

jälle tarvitusele võtta lubatakse, hakkab Leedu tardunud kehha tulema elujõudu. Milline see veel 1906. a. osutub, paistab järgmistest ametlikkudest andmetest: Kaunase kubermangu 1.247.600 katoliku usku elanikku loevad ajalehti 11.773 eks, neist 5949 leedukeelseid ja 5824 eks. poolakeelseid. Poolakaid arvatakse siin elavat katoliku usku elanikkude tildarvust 10 protsenti, seega umbes 125.000. Nii loevad sada tuhat poolakat või poolastunud leedulast rohkem ajalehti, kui üks miljon päris leedulast.

Ka majanduslikult on Leedu nõrk, mahaäänud. Tööstus on sakslaste ja juutide ning poolakate võimuses, kaubandus pea täielikult juutide käes. Leedu intelligents väga väikearvuline ja väikevõimeline. Kõige tugevam ja kõige tegevam on vaimulik seisus, ksendsid. Ksendsid püsivad hulgal ajal Leedu liikumise eesotsas nii majanduslikkudes ettevõtetes kui ka rahvuslikkudes edasirühkimistes, kuigi klerikaalses vaimus.

1905. aasta toob Leedu atrofeeritud organismit uue elu. Juba hakatakse end koondama rahvuslikule tegevusele ka Kaunases Vilno eeskujul, kus ilmuvad juba mõned lehedki.

Vist 1906. aastal oli see, kui Kaunasse asutati esimene Leedu selts „Daina“ (laul). Vilnos oli juba oma „Saule“ (päike). Seltsi avamisele kutsutakse lätlasti ja meidki, eestlasti (kõigest kolm neid tolkorral Kaunases oligi). Lähme. Vaatame kutsetel näidatud aadressi ja otsime seltsimaja, vähegi vastavaid ruume ühele kubermangulinna seltsile. Ei leia! Väike „kuchmisterskaja“ asub sääli, kus selts peaks asuma — söögimaja?! Astume siiski sisse. Vänget küüslaugi lõhna viskab vastu kui kopaga, kitsas toas lõunastavad juudid, voorime-

hed, töölised. Oleme ikkagi aadressiga eksinud. Sää! astub tagatoast Vene riigiduuma liige advokaat Leonas ja palub meid tagatuppa, mis raasike puhtam ja ilma söömalaudadeta. Siin leiame eest akadeemik Dombrovski (prelaat), ühe majadeomaniku, veel ühe advokaadi, ühe hambaarsti-preili, teise ämmaemanda-preili, organisti ja veel mõned tundmata kutsega isikud. See kõik see Leedu rahvuslik eliit. Peetakse tsipakene avamiskõne, „kuchmisterskaja“ vahelhüüetuste kaasmängul, mis pikaldase ja puise kõne elustab ja mitmekesistab ning söögilõhnaga pipardab. Siis lüüakse lahti mõned viiulisoolod, siis istutakse laudade taha ja püütakse ka midagi kõnelda päris Leedu keeli — ja Leedu rahvuslikule ärkamisele Kaunases on alus pandudki. Väikselt ja vaikselt. Väiksemalt kui sinepiivake. Ei siiski mitte: kõige tähtsamaks ja elustavamaks kujuneb hümnide laulmine, päris võidulaulmine ilma auhindadeta. Kui leedulased oma pikaldase, Kudirkalt mitte ammu loodud, hümnid „Lietuvos“ pühalikult ette kannavad, ei raatsi lätlaste oma „Deevis, svehti Latviju“ laulmata jätta. Ja nende näolt võib lugeda — meie võit! Siis kihvatab meiegi, kolme eestlase, süda tulisest tulest ja veres paneb kihama mingisugune taltsutamata vimm. „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ läheb iseenesest lahti. Galdinschki hüppab harmooniumi taha, mängib ja laulab meile kaasa kui hull. Minagi, üpris halb laulumees, tänitasin kaasa oma parima laulu elus. Vist võis küll meie näolt lugeda: meie võit! Vähemalt temperamentlikumalt ja hoogsamalt.

Esimest korda kõlasid siin koos kolme naaberrahva hümnid, viletsas söögimajas. Ja kes võis meist tolkorral aimatagi, et juba viie-

teistkümne aasta pärast võime siinsamas laulda samu hümne juba iseseisvate riikide kodanikudena?

Nimelt, pääle vabadussõda kutsus Leedu välisminister Purickis Kaunasse kokku Eesti, Läti ja Leedu ajakirjanikkude kongressi. Taheti kolme riigi sulemeeste kaudu mõju avaldada valitsustele, et need Eesti-, Läti- ja Leedu-liidu looksid eeldusel, et Leedu saab Vilno omale. Ja see kongress peeti, mulle paistis, sama „kuchmisterskaja“ ruumides, kus meie kord võidu laulsime oma hümne. Kuid nüüd olid need ruumid suurepäraselt ümberehitatud, Leedu kunstnikkude maalidega kaunistatud; laudad olid täidetud kallidest söökidest ja jookidest, Leedu muusikakunstnikud hellitasid meie kõrvu oma mahedate paladega... ja meie laulsime jälle oma hümne. Kuid juba ametlikult ja asjalikult, vahest ka väikeselt vaimustatult — viinadest. Nüüd tuli ka Leedu kuldsuu, nimekam ajakirjanik, hallpää Tumas (ksends) eestlasi hukka mõistma meie tagasihoidlikkuse pärast Leedule Vilno nõutamise asjas. Liit Leedust, Lätist ja Eestist! Koos kolme hümni helide all! Siis võisime tähendada, et kolme hümni helid on siinsamas juba koos kõlanud, nüüd igatseme viie hümni helisid. Me, eestlased, ei võinud minna koos leedulaste ja lätlastega poolakate ja soomlaste vastu.

Suur-Leedu vaim patriootlikus nooruslikkuses lehvib nüüd üle väikse Leedu. Nooruslikud üleääre purskedki on nüüd mõistetavad ja vabandatavad. Kõik on muutunud, väliselt leedustunud. Meie endine sakslane Veigeldt on nüüd leedulane Veigeltis, poolaka Laurinaiti nimi on nüüd Laurinaitis, isegi Herrmann on muutnud oma nime Hermanaseks. Vene ajal

Poola ja Leedu vahel laveeriv tark ja väga kaval Karmeliti kloostri prelaat Olshevski on tõsine leedulane Olschauskas ka siis veel, kui Leedu kohtud ta oma naise tapmise pärast mõistavad kaheksaks aastaks sunnitööle. Meie Irboska kangelase kapten Johannes Lutsari, kes pagulasena Leedu õhuväes teenib, kohtan Lutsarasena.

Väline värv on muutunud, kas ka sisu, raske öelda.

Tangide vahel.

„Äh, see „Vanemuine“ on ju ka pahn! Ja direktor ise on ka jätis, vana joodik!“ madaam Galdinsch prahvatab, kodumaa asjades kõneledes.

„Mis Te lorate!“ pahvatan ärritatult, olles poisiklikult vaimustatud „meie Vanemuisest“, mis tol ajal uhket elukäiku algas. Tõusen laua juurest upsakalt

„Ma ei luba enesele näkku karjuda häbematusi! Ise poisikene alles!“

„Ärge lubage!“ Võtan kübara ja lahkun. „Nägemiseni!“ Püüan olla rahulik, väga rahulik, nagu ei oleks sündinud ei midagi.

Madaam vaikib.

„Tere lõunast!“ ütlen lõunale tulles kõige igapäevasemalt.

Madaam vaikib.

„Hääd päeva!“ sõnan rahulikult lahkudes. Pingutan enese kas või pooleks, et väljenduda harilikuna, igapäevsena.

Madaam vaikib.

Mida rohkem ma kõnelen, seda enam madaam kannatab. Galdinsch püsib nüüd terved päevad kontoris, õhtutel on tal nüüd tähtsad koosolekud.

Madaam on üks, madaam vaikib.

Mul on kahju, mul on hirmus kahju temast. Peaksin ühe rõpsuga selle olukorra lõpetama, ühe viiega kannatuse kaotama, üheainsa väikse vabandusega, kuid ei suuda: suu ei avane vabandamiseks.

Parem ma lahkun siit korterist.

Ent kui vajalik on just nüüd meie, muulaste, kokkuhoid! Saksamaalased osutavad meile, kui kõige kurja juurele kontoris. Schraubner isegi on veendunud, et ega need muulased Lätist ja Eestist temaga ühes suunas sikutada ikkagi ei taha, need rahvuslased noilt Baltimailt, kus sakslaste mõisad põletatakse ja rii-sutakse.

Pineva ja asetamata tööga tuleb meil käes hoida positsioonid, tuleb kokku hoida ja üksteist toetada igal juhul. Lätlased ongi kokku needitud oma kuuma lätlusega. Kus neid kaks koos, sääal lätlus kanges hoos, kus neid aga kolm, sääal lätikeelne laat. Meie, eestlased, oleme tagasihoidlikumad, näeme lätlaste käratsevas rahvusluses nagu mingit kekslemist. Kaks eestlast võõraste keskel võivad patriootlikult põleda ja rahvuslikult säriseda ka võõras keeles, lätlasel peab kõrvus kõlama oma keel; teisedki peavad teadma, et nad on lätlased. Ilma keeleta ei ole rahvust.

Väikese Eesti koondise oleme siiski suutnud luua Galdinschi maja ümber. Oleme üles otsinud kõik Kaunase eestlased ja kontakti loonud Vilno sõjakooli junkruteaga. Huvitav, et meile meie riikluse iseseisvuse ajal vaenu-likud Nõukogude-Vene sõjaväelised suurused Kork, Kukk ja Martin siis kõige tulisemas rahvuslikus leegis lõõmasid, kuna hulk praegu-seid Eesti kõrgemaid sõjaväelasi, siis junkrud,

tagasihoidlikult suhtusid välistele rahvuslikkudele eneseavaldustele.

Usklikuid on usk ajanud vastamisi, rahvuslasi võib lõhestada rahvuslus. Vähemalt meie siin, rahvuslikku õitsituld kohendades, oleme üksteisele patriootlikkude tukkidega vastu vahtimist virutanud. Nüüd tuleb mul õitsitule juurest lahkuda.

Mööduvad päevad. Madaam vaikib endiselt. Mina teretan ja nägemistan endiselt. Siis madaam ei kannata välja, avab suu ja algab:

„Teie, nähtavasti, ei saanud sõnast „lorate“ hästi aru, ei tunne veel küllalt Vene keelt...”

„Sain täitsa.“

„Siis olite liialt ärritatud...”

„Normaal täitsa.“

„Siis... siis!...” madaam ei suuda enda valitseda. „Siis... lendate siit!”

„Ma isegi arvan, et siia enam korterisse ei kõlba!...”

„Siis lendate kohalt!”

Heitun. Ei oletanud nii järsku pööret, ei pidanud asja nii tõsiseks. Kuid ähvarduse ees taganeda, ei, kas või nui pooleks! Mitte!

„Ma olen Teie siia kohale asetanud, ma saadan Te siit kahe nädala jooksul ka minema!” Keerab selja, põgeneb.

Olen talitanud rumalasti, nii rumalasti, et isegi enda vabandada ei söanda. Ei üht ees, ei teist taga. Ei tea ma isegi, kas too „Vanemuise“ direktor joodik või mitte. Ei tea seda madaamgi mitte, aga näe, sattusime vaidlusse ja nüüd ei saa kumbki enam edasi, nagu sikad purdel.

Kumbgi ei taha alla jääda. Ma jääks alla häämeelele, kui madaam laseks mul vabalt alla

jääda, aga mitte ei sunniks mind alla jääma. Nüüd ei saa! Räbal, rumal, närune! Tean, et see daam kõigega toime tuleb, oma tahted ikka teostab. Järjekult minule siin tuule alla laseb.

Ta sõidab ära maale mõisa ühe kindrali perekonda.

Galdinsch ei puuduta sõnagagi minu- ja madaamivahelist tüli. Ta nagu ootab, kumb eestlane kumma võidab. Ta ise ei ole senini veel kordagi suutnud võita oma eluseltsilist. Ta nagu sooviks võitu mulle.

Kolin prokurist Schkubersi juure korterisse. Ta on lätlane saksameelsest äärest, kuna Galdinsch venemeelsesesse ääre kuulub. Tema naine peab oma meest suuremaks meheks kontoris, madaam Galdinsch nimetab jälle oma meest direktoriks, kuigi ta vaevalt abidirektori auastmel asub. Ja et veel selgunud ei ole, kumma mees siis tõesti suurem osutub, on naised omavahel kõvasti tülis. Mulle ei või see kahjuks tulla. Kõige kasulikum oleks mulle kolida otse mõne sakslasest võimumehe juure, kuid seda ei suuda teha. Ennem siis juba lähen vastu langemisele.

Kahju lahkuda oma väiksest toakesest, kus üle kahe aasta saadetud nooruspäevi igavikku. Kahju Galdinschi väikestest lastest, kes vahel su otse vihale tüütasid, kuid siiski jäid armsaiks mudilasiks; kahju unistavast preili P-st, kellega veedetud pikad õhtud lühidalt, kelle ainukesega sobis Eesti keel südamilikult. Aed siin ümber kohiseb nii koduselt, uibud noogutavad otse aknast sisse, sirelid saadavad tuppa kodumaa lõhna. Kahju, kahju! Kahju madaamistki!

Heitlus on hargnenud nüüd ka meie eneste keskele. Olgu! Heitlen siis kuni langen. Hak-

kan ennast kindlustama, enese ümber kaasvõitlejaid koguma. Kuna meie jaoskonnas kontoripuldid ritta asetatutena moodustavad ühe ühise laua, mille keskel Galdinsch õpetajana käsklusi jagab, ja meie tema ümber koolipoisikestena paistame, võtan ma kaasteenijad enese järgi ning asetan puldid ümber kokku kahekaupa. Uue korralduse järgi võib vanemat meist aimata ainult habemest.

„Puua teid kõiki üles!...“ lauliskeleb Galdinsch lõunalt tulles oma sõbralikku väljendust, märkab äkki muutust, tumeneb, küsib külmalt: „Pan nii korraldas?“

„Ei, mina!“ vastan süütult. „Valgus ei paista nüüd enam selja tagant.“

Ei kõssagi, pead silitab, habet tõmbab läbi peo. Taipab, et siingi on alanud heitlus. Kahju on temast, hääst mehest.

Vaevalt on ta vaikides tööd alganud, kui meie stenografist võtab kopeerimiseraamatu vabelt kuivatuslehe ja loeb kõvasti lehelt: „Armas Margareete!...“ Tuleb lehega Galdinschi juure. „Ohoo!“ lõugab. „Armas Margareete! Kes see on? See on ju...“

Hüppan pantrina ta kallale ja kisun talt lehe. Ei või lasta tal enam sõnagi edasi lugeda: avaneks veel suurem halbtus, kui see Margareete, proua Galdinsch.

Kui hullusti võid sisse kukkuda! Kopeerisin äsja oma kirja... ja sunnik on jäänud kuivatuslehele.

Mina õpin kiirkirja, proua Galdinsch õpib kiirkirja. Ja ainuke Margareete on ta siin. Miks ei peaks siis minu kiri temale olema? Kuid siiski on ta ühele kolmandale, kes Mar-

gareete nimegi ei kanna. Stenografist kas meelega või rutuga luges Margareete. Kuid vaikima pean, toda kolmandat isikut avaldada ei tohi: oleks veel suurem äpardus, kui juba on Margareetega.

Näen oma elus esimest korda, kuidas mees ühe naisterahva pärast silmi ees võib kokku variseda, vananeda, Galdinschi ei oleks enam meie keskel nagu olemaski, on keegi virila näoga, vaikiv vanake. Kes enese tunneb kõige viletsamana, kõige väetimana, täitsa teotatuna, et parem vajuks meie keskest maa põhja. Et neid eestlasi saatan sööks! Alatud ja kavalad kui kuradid! Kisklevadki oma keskel, et jälgi segada. Sest mis see muud ikka on, see tüli minu ja tema naise vahel, kui kaval silmapetus!

Hale, otsatu hale on teda.

Kaasteenijad südames hõkerdavad: see, mida nad nii kaua on ootanud, on teostunud.

Galdinsch hakkab suhtuma mulle ebamääraselt sõbralikult, viisakalt, lahkelt. See on halb, see on väga halb! Kõik on muutunud, kõik on ebaloomulik, võlts. Ta tahab olla endine, mina püüan tegeleda endiselt, ent väljendub kõik võõralt, õõnsalt, sunnitult, vaenulikult. Mis küll saab, mis mind ees ootab? Olen nüüd üksik ja abita. Olen erk ja ettevaatlik, kui metsloom hädaohus. Valmis ka hoolimatalt murdma. Ent lööki ei tule. Ei taipata ka, kust see tuleb või millal see tulla võib. See teadmatus tapab.

Parem juba heitlus, võit või lang.

Muutun närviliseks, ärritatavaks, isemeelseks, lõpulikult kinniseks. Galdinsch seevastu revolutsioonseks väljendustes, hoolimataalt loopides kurje sõnu võimude ja riigikorra kohta.

Kiusatus.

Galdinsch vangistatakse. Kontcrist Gottkievitsch, nüüd sakslane ja Saksamaa alam, esivanem aga Poola mässu päalik Chotkievitsch, kes Saksamaale pages, viiakse ka ära. Vabrikustki veel hulk töölisi, viimased sikad.

Nagu lehmakauplejad laadalt karja ajavad tapamaja poole, valusasti säru andes tõrkujatele ja hullajatele, nii aetakse nüüd tööliste karju tänavaid mööda vanglate poole. Meie vabrikutest ja teistest vabrikutest.

Jälk, hirmus! Iga shandarm, iga garda-voi paneb keha värahtama — kas nüüd mind? Jäetakse. Ei viia. On häämeel, kergem. Ent säälsamas täitnud kibedusest, etteheitest — miks siis sina oled see, keda ei viia? Ja see paistabki imelikuna, et mind ei viidud, aga Galdinsch viidi. Galdinsch oli ju ainult sõnades revolutsionäär, kuna meie Gottkievitschiga salaja tööliste keskel vähekesi tegutsesime. Või on siin juba oma mõju avaldanud minu üleminek Schkubersi poole? Rõõmusteled ja kurvasteled. Oled usu kaotanud õigusse, häässe. Näed aina igalpool omakasu, teistest üle tormamist. Ainult ise, muu mingi põrgusse!

Pan veereb. Ähib, puhib. Peatab minu juures. Judin jookseb üle keha: mis nüüd? Minu käes kord?

„Annan tööjõudu juure?“ Ei mõirgagi!

Meie jaoskond on eritöödega raskendatud jaoskond, uued jõud oleksid aina takistuseks. Ja kindlasti oleksid need uued jõud sakslased. Aitaksid siit meid eemale tõrjuda.

„Ei ole tarvis! Saame jooksva tööga hakkama, kuni... Galdinsch vabastatakse,“ vastan.

„Vabastatakse!..“ pan hürahtab, millest mõistan, et vabastamine alles küsitav.

„Saate hakkama osakonna juhatamisega?“

„Saan!“ on minu keelel, kuid ehmun ise omast valmisolekust. Mis saab siis Galdinschist? Vabastatakse ta siis üldse, ehk kui vabastatakse, võetakse ta siis veel tööle tagasi? Võin ma ta siit tõrjuda eemale, jätta ta pere leivata? Et ma nüüd osakonda juhatada oskaks, tuleb ju ainult sellest, et ta mulle kõik tööd kätte õpetas, mida teistele ei ole õpetanud.

Agaga võin ma siis enese otse peremehe ees tunnistada pankrotiks? Näidata, et siin ilma Galdinschita kõik nullid osutuvad? Oodata, kunas madaam Galdinsch mu siit minema lasseb kihutada? Ütelda, et ma neid töid ei oska, mida iga päev toimingi? See on ju hirmus! Sellast enesealandust ei suuda ma taluda, see oleks ju rahvuslik auhaavamine. Eestlane ei saa hakkama töödega, millega tuleb toime lähedasti lätlane. Jumal halasta!

Ja avaneb mulle ilmaki enam võimalus tõusta suure vabriku jaoskonna juhatajaks? Vahest vanana veel, enne surma hirvituseks. Nüüd aga pakutakse. Ütlen aga ära, kohe jääb töö lonkama. Küll siis pan samme astub, et Galdinsch vabastatakse.

Ütlen — oskan, olen korraga suur mees, ütlen — ei oska, vabastatakse Galdinsch. Kiatusatus on suur.

Siis kisub üle huulte: „Ei saa hakkama...“ Kõssun toolile, nagu oleksin mürki võtnud.

„Ma uskusin, et saate,“ pan lausub ja silmitseb mind kauem kui vaja. Kaob pettunult.

Räbal, naru olen ma! Ei maksa mul viletsa eestlasena siin enam vireledagi! Parema üldse siit ära. Ei tohi oma rahvast teotada.

Kurat! Kui aga üks lollus on tehtud, siis vähemalt näitan, et tööd siiski võin teha. Et

eestlane ei ole vähem, kui kõik teised, kes en-
nast peavad nii suureks ja targaks. Rinnad
kokku! Sa Looja, kust vahel see jõud ja ener-
gia inimeses võib tõusta! Nagu toobriga. Töö
ei olekski enam töö, see sulab lausa su ees.

„Poisid, lõhume! Näitame, mis me võime!
Mitte ühtki võõrast appi meile võõraist jaos-
kondadest! Ise teeme oma töö!“

Lätlased on iseenesest tragid Galdinschi
pärast, sakslased Gottkievitschi pärast — töö
hävineb otse.

Mõne päeva pärast tuleb pan jälle kiusama.

„Mis tööd teil tegemata?“

„Kõik on tehtud.“

„Soo, soo?!“ Märkab vist, kust poolt
tuul puhub.

Pea kaks nädalat vihume halastamata
tööd, pea vahetpidamata päevad kui ööd, et
midagi tegemata ei jääks. Energiaküllust ja
jõutagavara jätkub lobinala, kuni teatatakse
Galdinschi vabastamisest. Siis on kõik otsas.
Lihatombuna langen toolile poolunne. Magan
pärast öö ja päeva, teisegi lisaks juure.

Kuid rahvuslik au on päästetud, usun.
Ja Galdinsch on ka vaba. Enesetunne on siiski,
kui peksasaanud penil. Ei ole võidust midagi
võitnud, küll aga peremehe lugupidamise kao-
tanud, kaasteenijates asjata kadedust äratanud,
et neid paar nädalat käsutasin, sõpra mitte
ühtki soetanud, ka Galdinschigi mitte, sest va-
bastasid ta ju pani sõidud kuberner ja koman-
dandi juure, mitte minu rumalus ametis. Eks
pan oska ta nüüd kõita kontori külge, kui ai-
nuke aitaja.

Täna peaks ka mööduma madaam Galdin-
schi poolt minu lennutamiseks määratud täht-
aeg... Oh, kuidas see saatust inimesi narritada

tihkab, kuidas Vestmanni Piibelehele alla paistata raatsib, kui just Vestmann pääl peaks hõiskama ja Piibeleht all ägama!

„Trinke noch ein Tröpfchen!“

Palju nädalaid on päike Niemeni taha veerenud, palju vooge on revolutsiooni veriseid jäänuseid puhtaks uhtunud, hoolsasti ollakse eneselt maha loputatud verevat vööpa, kui kõik tundub jälle sellasena, nagu ei oleks midagi teistsugusena kunagi olnudki. Jälle on ilus ja armas siin maailmas elada.

Meilgi ei tarvitse enam tööliste ees väriseda, ei pruugi karta, et võmm kuklasse või kuul keresse saadetakse; ei pea määrdinud rõivaid kandma ja töölistega ühes miitingutele jooksmas; ei pea töölises ükski nägema maailma valitsejat. Mitte midagi enam niisugust. Võid tunda, et kaunis on see maailm ja kaunimad veel inimesed ses ilusas maailmas. Nüüd alles märkad seda ilusa maailma ilu ja elu. Kõigil on jälle võimalus tegeleda enesega, aga mitte ainult tolle verise revolutsiooniga. Töölinegi võib jääda rahulikult rahule: tema eest hoolitsetakse paremini, kui ta paigal püsib.

Kõikjal hõisk, kõikjal elu. Rühitakse tagant järele tasa elama toda revolutsioonis kaotatud elu ja mõnu.

Schraubnergi tahab olla heldem, õilsam: tõstab palku vabrikutes, kergitab tasu kontoris. Muretseb leiva eest, hoolitseb ka lõbu eest. Tööliste söögisaali juure ehitab teatri, suure ja toreda. Avarad ruumid töölistele tantsida, lüksuslikud kabinetid enesele kõike seda ilu ja elu päält vaadata. Vahel isegi sekka lüüa ja mõnda ilusatütrelist töolist eriti õnnelikustada.

Kedagi ei ole unustatud.

Ametnikudki tahavad olla väarikad oma vägevale isandale: mängivad töölistega ühes „teatrit“, hõiskavad, söövad ja joovad rõõmsasti ning laulavad peremehele — ta elagu!

Töölised äratavad üles oma isanda sünnipäeva hommikul ilusa lauluga. Neilegi on viljand revolutsioonist ja vantsimisest Skirgailo taga, kes osutus provokaatoriks.

Maailm on muutunud ilusaks ja inimesed ses maailmas sõpradeks.

Minulgi ei paista enam olevat vaenlasi. Nagu sõpru oleks, kuigi liigun nüüd sakslaste keskel. Tulevad meile külla, kutsuvad meid külla. Joovad meil õlut, joovad kodus õlut. Laulavad meil „Trinke noch ein Tröpfchen!“ ning joovad õlut pangede viisi, laulavad kodus „Trinke noch ein Tröpfchen!“ ja joovad siingi õlut pangede viisi. On rõõmsad ja kõnekad, kuid jätavad oma naised-tütred norutama, sest neist ei ole „Trinken!“ laulajat ega pangeliste tilkade joojat. Minust ka mitte, veel mitte. Ning olengi ma jäänud naistega naljatajaks.

Kuid need naljad on natukesed ja hõisked üürikesed.

Ja siis ei olegi see maailm enam nii ilus, inimestelgi ses maailmas pole kuigi armas.

Nagu tööorjade kari venime hommikul täpselt kell kaheksa kontorisse, mitte minutitki hiljem. Ja nagu koolipoiste jõuk sibame kell kaksteistkümmend lõunale. Minutitki ei tohi hilineeda kell üks olla tagasi. Kell 6 õhtul longi koju. Kõik täpselt ja reeglipäraselt. Nagu hammasrattad.

Täna arved, numbrid, homme arved, numbrid, tunahomme arved, numbrid... suvel kui talvel, hommikul kui õhtul... ilmast-ilma! Vahela söök, jook, uni — ja arved, jälle numbrid.

Niisugused numbrid, mis ei luba eksida juuksekarvagi. Iga eksituse taga peituvad kümned ja sajad — puhast raha! Või sinu saatust.

Vahel on neid numbreid liialt palju — ja nad tahavad su lämmatada, vahel on neid liialt vähe — ja siis tapab su päeva otsatus. Istud, vahid tundidekaupa ühedele ja samadele numbritele, istud hommikust õhtuni. Ning ootad, millal võivad hakata su hammasrattad lõgisema. Täpne ja eksimata tohid sa olla ka töötuses ja istumises. Sama täpne ja eksimatu, kui sääl vabrikus kruvvelõikav masin pikas masinate reas: üks raiub paraja traadijupi ja küünitab see edasi teisele otsa teritamiseks, see teine, teritanud otsa, ulatab kruvi edasi kolmandale pää otsa pressimiseks, neljas saades kruvi kolmandalt, lõikab renni pää sisse, viies hakkab lõikama vinte. Ja ikka nii edasi, käies läbi kümmekond masinat, enne kui väike kruvi valmilt viimasest masinast välja hüppab. Seisatuks üks masin, või ei oleks valmis teine masin vastu võtma naabrilt kruvi, kohe on terve masinate-rea töö nurjunud. Samuti on ka kontoris. Päevast-päeva, kuust-kuusse, aastast-aastasse tuleb orjata täpselt kuni langed kuhugi puldi taha või kassa ette surnuna, nagu äsja laekur pärast neljakümneaastast tööd ja istumist.

Siis vahele söök, jook, uni ja — jälle otsast pääle! Ilmast-ilma. Täpselt ja shablooniliselt, kui masin sääl vabrikus. Ei midagi elavat, isegi võitlust ja heitlust enam mitte.

Ja kõige see tulemus? Miljonid pere-mehele, tuhanded enesele. Hing tuimunud, tahe tahmunud. Oled vaid masin, töö-, söögi-, magamisemasin. Kuni sedagi olla suudad.

Üks käib küürus ja kogiseb, kui kulunud

kruvimasin, teine tudiseb ja logiseb, kui vana ratas, kolmas vingerdab salajaste valude võimuses ja kannab pudelikesi ja pulbrikesi taskus. Noored ja terved veel naeratelevad, kuni isegi hakkavad tallama todasama teed, enne veel, kui suudavad vananedagi.

Kas minagi pean hakkama käima üldist rada? Kas minagi kagardun numbritele, söömisele, joomisele, magamisele? Eks minagi! Kellelegi ei ole siin vaja su hinge, keegi ei taha su südant. Poolakas on kõrk omale kultuurile, ei sa temale kõlba; leedulane vilets ja väeti isegi, ent temalegi oled sa võõras ja kasutu; sakslane sind ei salli; venelane vaatab sulle viltu; juut jääb juudiks kõikjal — matimeheks. Kuhu sa lähed oma Eesti hingega? Ei kuhugi! Käi täpselt kontori ja kodu vahet, mõõda truult süngi ja söögilaua vahet... ning otsi teist sõbralikumat maailma klaaside taga, kus mittesõbrad muutuvad sõpradeks.

Elu olgu ilus siin ilmas! Ei oska ta seda olla, siis teeme ta ilusaks.

„Trinke noch ein Tröpfchen! Trinke noch ein Tröpfchen!“

Hõissa!

Mis meist tuleb?

Selle maja ukсед on nüüd mulle alati avatud, kust mu kord välja visati. Elu on neid naljakalt eestlasega narritanud, mind aga ahvatleva saksa söödaga õnge otsa meelitanud. Millega see viimati kõik lõpeb? Juba kerkib minu silmi ette Läti patrioot Galdinsch säält Needra kihelkonnast ja tema eluseltsiline, Eesti rahvuslane Kreutzwaldi kantsist, kes kumbki kumma rahvast ei ole tahtnud pidada niipalju suureks, et maksaks seega kokku sulada,

valides omavaheliseks ühendajaks sidemeks sootuks võõra keele. Et kummalegi ei sünniks ülekohut. Ja lapsedki ei ole lätlased, ei ole ka eestlased. Kolmas, võõras rahvas on neist tulemas — venelased. Naljaks on neile ema „Tere-tere“ ja „Jumalaga!“ ning isa „Labrit, kungs!“ Kord kustub neil mälestuski, et nad Eesti perest ja Läti verest.

Nii kaovad kaks võsukest väikestest rahvastest — juba oma lastes. Mis jääb aga järele, kui üks on suurest rahvast ja teine tillukesest? Siis peab kaduma väiksem juba võsuna. Suuremal on eluõigus.

Mina pean kaduma! Mina, kes ma olen väiksemast rahvast ja üksi tema rahva keskel. Issand Jumal, võis midagi niisugust mulle kunagi mõttesegi tulla! Ent nüüd on see siiski meelitavam, kui kõik muu maailm. Ja suudab noorus kaua norutada või asju sügavalt arutada! Rõõmudele ja muretusele ta elab. Kuid üksinduse tundidel kerkib südamesse kodumaa. Hinges midagi närib, südames valutab, etteheited ei anna rahu. Peotäis kulda kuu lõpul nagu küsiteleb: selleks sa ainult elad ja oled, et kõhtu täita ja hõisata?

Inimene ei elavat ju mitte üksi leivast, ka rõõmudestki mitte. Tahaks enesest anda midagi ka teistele, kaaskodanikkudele; tahaks ennast nagu ohverdada, enesele raskusi valmistada, millegi pärast võidelda ja häda, kannatusi kanda. Aga kellele sa enese siin annad või kelle pärast kannatad? Kellelegi pole sind vaja. Kellelegi ei suuda sa südamest anduda nii, et see sind rahuldaks. Vahel tekib niisugune rahuldamatus enesega ja kõige ümbritsevaga, et põgened inimeste keskelt linnast välja mühisevate tammede varju, sirgete pap-

lite keskele. Hing kisendab kodumaa järele seda kõvemini, mida kindlamalt sulle selgima hakkab, et sa sellele kodumaale kaotsi lähed.

Püüan tühja hinge täita kirjandusega. Saan Soomest Aino Kallas'e hiljuti ilmunud teosed: „Meren takaa“ ja „Ants Raudjalg.“ Need viivad mu virilal hingel lõpulikult põhja alt.

„Neil kohtadel Põhja-Liivimaal on palju väikesi umbjärvi, rabarannaga soosilmi“ loen ja otse hõljun meie Kiisa-järve kamaral, vettegi vajun, nagu karjapoisina, õõtsun, nagu suurel palakal, mis otsadega kinnitatud kuhugi kõrge-male ja keskelt vette veninud.

„Järved on ise keskelt põhjatu sügavad...“
Meie Marujärvel põhja ei olevatki.

„Isa oskas kõike ja teadis kõike...“

Oh, mis need isad küll ära ei oska! Os-kab sood muuta põldudeks, teha kõik sepatööd ja puusepatööd, parandab saapad ja valmistab hobuseriistad, ainult rätsepatööd teeb võõras.

Oh see vana kägardunud isa, kes kunagi ei väsi ja alati eesotsas rühmab! Saaksin jälle tema kõrvale!

„Ants oli juba suur poiss...“

Suurtel poistel tuleb kooli minna ja sada korda korrata: „Eto stul... eto stol“. Hommi-kul riputab kooliõpetaja suure lauatuiki nööri otsas ühele poisile kaela, nagu härjale lõkatsi, ja see poiss peab siis kui paharet ümber luu-rama, et kinni püüda eestikeelse sõna piuksa-taja ja temale siis kaela visata selle „Vene vande“. Kuid ära on kõik õppinud tummaks, keegi ei lausu enam sõnagi, naeratelevad aina ja kõnelevad kätega. Siis tuleb neid provot-seerida kõnelema, et lahti saada lõkatsist. Vii-mane lõkatsi kandja jääb lõunata või õhtul kinni.

Nii tuubitakse meile Vene keelt ja Vene meelt.

Vastu tuleb sellele hakata!.. Aga miks sa ei hakka! Miks siin mõnuled?! Ja vajud võõrasse vaimusse, kui umbjärve põhja.

Mõnuled siin ja vajud võõrasse võimusse, kui umbjärve kamaral vette, et enam säält väljagi ei rabele.

„See oli tema aadliraamat, orja-aadel. Seitse põlve tööorje, — selles kõlas nagu, — nagu — piitsa plaksatus.“

Seitsmenda põlve tööori!.. Mina aga olen oma esivanemate reas juba kaheksas! Issand halasta! Miks peame kannatama niisugust julma ülekohut?

Nad — Ants Raudjala esivanemad — astuvad aeglaselt üksteise järel mõisa poole, igaühel kümnisekott seljas, pääs — mässumõtted.

Minu esivanemate rodu käis samuti küürus, kümnusekotid seljas. Või kui ei käinudki, kui kroonuvallamehed, siis võõraid orjama pidid nad siiski, peavad nüüdki! Andma oma suurema töövaeva teistele. Selle tööorjuse eest oled sina, kaheksas võsu esivanemate reas, siia ära põgenenud, — et siin sootuks ära kaduda üheksandamana, oma lastes! Muutud venelaseks või sakslaseks. Issand Jumal, miks sa meid nii karistad?!

„Mis meist saab! Väetist Venemaa lõpmatuile põldudele...“ Nagu roosaga lüüakse näkku: — sõnnikuks oled sa Venemaa põldudele! Kurat võtaks! Siis muuks ei ole meid maailma loodud?! Kõik meie esivanemad sääli Uurali kõrgustikkudel, Volga ja Kaama madalikkudel, Ülemiste ja Laadoga ümbruses pole muuks olnud, kui sõnnikuks, rammuks lodevatele, kuid piiramatult siginevatele slaavlastale.

Ei, selleks ma ei taha saada!..

Hehehe! keegi hirvitab hinge sügavusest.

Eks kõik ole algul samuti viselnud. Elavalt suremine pole ju kerge. Ent vaata enda läbi, juba mõtledki sa võõras keeles, mitte enam emakeeles. Ainult aega on tarvis, üpris lühikest aega, et umbjärve põhja vajuda kiirelt.

Kurat!

Riputan kodu seinale, oma laua kohale sildi: Mis meist saab? Sõnnikut Venemaa lõpmatuile põldudele.

Kas seegi aitab! Kas seegi suudab su peletada eemale lihapottide juurest, vabastada võõrastest veetlevatest võludest?

Väetiseks oleme määratud teistele rahvastele.

Kui kurb, kui lootusetu!

„Tuleb teisi, meist vägevamaid, kes kodumaa mullast lahti ei lase...“

Samm edasi, kaks tagasi.

Kaunas asub kui küna põhjas ja külgedel Niemeni ning Viilia kokkujooksuvahelisel madalikul. Ühelt poolt palistavad linna „Rohelised Mäed“ ja „Petrovka“ mägi (nüüd võivad nimed olla juba teised) suure tammistikuga, mille taga ilus Mickieviczi org suliseva ojakesega (suure luuletaja tillukest majakest, kus ta kord siin elas ja luuletas, hoitakse alles, kuigi see põigiti tänavale ulatab ja liikumist takistab) teiselt poolt, Niemeni taga, Aleksoti mägi eellinnaga mäeveerul. Mägedele enestele linn ega agulid tõusta ei tohi: siin algab vägev kindlustevöö. Sinna ei ole pääsu ka harilikul surelikul. Ja seepärast teatakse säält ka rääkida imesid: mõne tunni jooksul võidavat kindlused veest ümber piirata, raudteed käia mägede alt, kahureid olla siin musttuhast; langevat üks fort vaenlase kätte, võidavat teda hävitada hõlp-

sasti teisest. Kindlus ühesõnaga võitmatu. Palju selles tõele vastavat, jäi minul teadmata, küll aga võis näha linna ümber sügavat kanalit, mille põhjas rööbastikku mitu raudset püstaeda. Ja langes see vägev kindlus sakslaste kätte peaaegu vastupanuta, jättes vastasele saagiks üksi kahureid tuhandeid.

Kitsas ja tolmune on linnas, kuid ilus ja lahe mägede veerudel. Siin jätkub rohelust ja õhku kõigile leedulastele ja poolakatele, sakslastele ja juutidele. Siin on lõbus leedulastega, palav poolakatega, soe sakslastega ja juttu juutidega. Kõikidele oled juba vastuvõetav. Pidad, tantsud, mängud...

Kodumaa on õige kaugel...

Sääl tuleb kiri koduvallast — tulgu ma õige sinna kirjutajaks.

Vallakirjutajaks? Külameestele tõugata ja tõmmata! Ei!..

Aga miks siis mitte? Miks just tõugata ja tõmmata? Sa ise juhi neid oma ideaalide poole.

Aga palk, palk on ju väike! Ainult osakene praegusest.

Korralikult elada siiski võid. Ja noile, kes kärgatasid „Müts maha, mats!“ võid ehk ka sõrad vastu ajada. See viimane on kõige meeldivam, see juba midagi maksab.

Enese rahulduseks või petmiseks saadan vallale palvegi. Valigu, minema mind sinna ju keegi ei saa sundida. Ja egas nad mind ilma „käe andmata ja silma nägemata“ ei valigi.

Südametunnistus on seega vaigistatud, nüüd alles on mõnus hõisata.

Kuid õnnetuseks, tuleb mõne aja pärast teadaanne: ma olen valitud!

No nüüd on alles seisukord! Teed sammu

edasi, paned kaks tagasi. Viimaks heidan kõigele käega, saagu mis saab!

On jälle aeg, kus tööd kontoris vähe. Ilma tööta aga on päev kole pikk. Kord lähen ühe noore ametniku juure midagi õpetama. Kõnelen, seletan, naljatan. Kuulen, pan tuleb. Tuleks nüüd ruttu omale kohale põgeneda. Kuid otse füüsiliselt valus on põgeneda. Ei liigatu, jutlen edasi.

Pan vaatab, ootab, annab mulle võimaluse omale kohale siirduda. Ma aga seletan edasi. See paistab juba traditsiooni rikkumisena: pani tulekul olgu kõik oma kohtadel, kui sõdurid lootelul.

Pan ähib, kuid veel ootab.

Mu keha värahteleb, hinges on hirm.

Mu silmi ette kerkib mu esivanemate rida vabadusihkega, — ja mina kaheksas reas...

Kõnelen, ei vaatagi panile.

„Mis?!“ mõirgab.

Mulle paistab, et seinad värisevad, ma ise vaon maapõhja miljonite raskuse all.

„Mis te siin lobisete?“ mürahtab käskivalt.

Ma ei tõsta päädki. Mu verest on hirm kadunud, viha, trots, vastupanu on asemele asunud. Näen enese ees ainult alandajat, kes minu esivanemad on pannud käima küürus kümnnisekottide raskuse all.

„Käige omale kohale!“

Heidan oma pilgu panile täis trotsi, viha ja, võib olla, ka suurust ning paendumatust. Vahime üksteist kui kullid, õgime. Terast tunnen oma silmades, võitlushimu, jõudu. Pan keerab selja ja lahkub sõnalausumata.

Mu hinges mässab, kehas keeb.

Ära siit, ära siit! karjub kogu minu olemus.

Ei, ei, ei! protesteerib jälle süda.

Ära siit, kus ollakse veel orjemad kui ori!
Kus inimesest ainult palk on jäänud järele.
Ära enne, kui isegi muutun palgaks!

Vaarun pani kabinetti. Pan vaatleb mind rahulikult, pehmelt, nagu küsides, et mis siis nüüd? Et ei maksa olnud võtta südamesse. Oh, vaataks ta mind pigemini sööjana, kiskjana! Siis ma ei nõrkeks.

„Ma lahkun!“ pressin suust.

„Mis?!“

„Ma loobun kohast.“

„Schraubneri juurest ei lahkuta... Schraubneri juures surrakse.“ Ta ei ole kuri, vihane, otse isalikult sõbralik.

„Soovite palka juure?“

„Ei!“

„Saate parema koha?“

„Ei!“

„Olete Baltimaalt?“

„Jah, eestlane.“

Kõnelus katkeb.

„Noormees, te talitate mõtlematult.“

Sellele ei oska ma vastata.

„Igale vabale kohale tormavad siia kümned.“

Ka sellele ei oska ma reageerida.

„Kaua olete siin teeninud?“

„Neli aastat.“

„Millal soovite lahkuda?“

„Millal lubate.“

„Sellest veel kõneleme...“

Ma kardan viivitust. Kohe saadan telegrammi Võrru komissarile, paludes mind viibimata ametisse kinnitada. Kinni taganemise tee!
Ilus elu on otsas!

„Lahkun siit!“ lausun kohale istudes.

„Lööge ta maha, vitsu andke siinsamas!“

karjatab hää Galdinsch. Ta hääles kõlab siiski soojus, rõõm, ta sinised silmad vaatlevad mind imetledes. Saan aru ta hingest, Läti popsipoja hingest: ka tema tahaks vastu hakata, inimene olla, kuid ei suuda enam — pere peras, vanadus turjal.

Mind vaadeldakse kui kangelast, kes loobus ise kohast väikese kärgatuse pärast. Armas seegi väike lohutus. Kuid kui kuuldakse, et lähen vallakirjutajaks, muutun jaburaks, rumalaks eestlaseks, otse kontori au teotajaks.

Kergemeelsena ja tuisupäana paistan eneselegi: võib nüüd mõistlik inimene purustada oma elu mingisuguste raamatuliste kujutluste mõjutusel?

Elu valmistab siiski üllatusi: viie aasta pärast purustab ta ootamatalt minu siinsete kaaslaste rahuliku põlve, paisates nad kõik sõja eest laiali maailma. Galdinschi pere katsumus pinda leida kodumaal, kuid ei leidnud siin püsi — veeres ära Venemaale, kus Vene hüdra ta hävitas. Mina olin juba suutnud enesele luua oma kodu.

Kümned tuhanded eestlased ja lätlased sammuvad nüüd vaikselt küürusselja Venemaa otsatusse lõusta oma kümnisekottidega — oma eluga. Kümned ja kümned tuhanded pikas reas... hävinevad... Ent sedagi on saatusele veel vähe. Kogu rahvas värisegu ja olgu valvel — Venemaa täitmatuse pärast!

Vähe veel, et oleme olnud talle väetiseks!..

Kodu — magus sõna.

See maja, kust kord mu välja visati ja üks minu eest suleti, see maja uks on nüüd minu eest suletud — väljapääsuks.

Kodu sääb põhjas -- kibe sõna!..

Kus kuulen ma sää! raua raginat, tarmukat terase tilinat, sajade masinate väsimata mürinat, mis minu kõrvadele juba muusikaks? Kus vaimustun kõrkidest ja uhkeist panidest ning pannadest, kes täis lõõmavat tuld ja rahvuslikku üleolekut; kus siblivad ennasttäis sakslased segamini laialõimeliste venelastega; kus igavesti kärsitu juut rehkleb vaikse leedulase kõrval? Nende keskel sähvivad kuldtähedena lipnikud, leitnandid, kaptenid, kihutavad kuldjuttidena kolonelid, kindralid — pooleks ristiinimestega. Et sõduril ei saa muud, kui seista rentsilis ja tillitada kätt taeva poole. Helisevad sää! enam kümnete kostelide kellad võidu nagu maapõuest kõmisevate Vene soboori kelladega? Kus on sää! küllus, kus rikkus, kus toredus, kus aristokraatne ümbrus? Ka tuiskavat tolmu ja haisevat juudi räpakust pole sää! Ainult lihtsad maamehed omas vaeses lihtlabasuses.

Kümneid kordi olen mõttes käinud pani man ja oma loobumise kohast lapsikuks rumaluseks tunnistanud, kümneid kordi olen sää! ka suletusei tagasi tulnud: võib eestlane ennast häbistada sakslase ees?!

Vargsi enese eest, salamahti teiste eest kihutan vaksali. Narrina torman vagunisse: suletud maja on siin!... Tema, mu südame rõõm!

Rong ähib, rong liigub... veereb mustavasse tunnelkotti... kannab mu musta tulevikku helgest, päikesepaistelisest noorusmaast. Mägi langeb minu senise kodu vahele, mägi katab minu noorusmaa.

Suits, suits ainult keerleb välja mäe mustavast suumulgust. Seegi hõreneb, narmendab, haihtub, kaob...

Kaob mu noorusmaa, mis tundub kallimana kodumaast.

Põkk, põkk, põkk! põksuvad vagunirattad, iga põksuga mind kandes kaugemale minu noorusmaast, viies mind ligemale kodumaale, vastu madalusele ja alandustelegi.

Põks, põks! peksab süda... iga põksuga temagi unustusele lähemale...

Elu ei ole norutamiseks. Heitlust ja võitlust ta viskab vagunisse kui toobriga: kanade ja munade korve, sibulate ja küüslaugi puntraid, kartuli- ja kurgikotte paiskab sisse igast vaguni mulgust, nagu talvel pakasega külma avatud uksest. Nende keskel siblivad ja trügivad juudid, vanad ja noored. Pingipäälsed ja pingialused täituvad nendest hoolimatult: neile ei ole miski küllalt halb ega keegi küllalt hirmutav enese läbisurumiseks ja oma kasu saavutamiseks. Takistused ja raskused on neile vaid hüppelauaks võidule. Kuigi minu kõrval enam kohta ei ole, määrdinud mustas kuues juudivana pressib enese mu kõrvale, ja kui ma ta imitsevast ninast nihkun eemale, leiab siin koha ka veel tema naine, asetades isegi oma kanakorvi minu põlvele. Protesteerimised ei aita. „Ai-vai, minu pilet olep sama hia, kui sinu pilet!“ Ja õige: minu pilet on täpsalt samasugune, kui temagi pilet.

Üks huvitav rahvas siiski, kes kogu elu võib ära kasutada ainult enese kasuks. Vagun oleks täis ainult juuti, ainult teda kuuled, teda näed, temaga pörkad vastamisi. Ent kus on siis see pärismaalane, leedulane?

Temagi on siin, kuid vaikselt ja tagasihoidlikult, nagu peljates, nagu häbenedes, et tema kord on valitsenud selle ja hulga teiste maade ja rahvaste üle ja nüüd sulasena peab leppima alandlikkusega ja madalusega teiste keskel, kes suurtena ja väarikatena teda käsu-

tavad ning teda väheväärtuslisena kohtlevad. Millest see kõik nii on tulnud? Mis on surunud oma ajal nii kange ja nimeka leedulase tema praegusse tagasihoidlikkusse, otse madalusse? Nagu teiste rahvaste sulaseks?

Küll ikka omariikluse ja iseseisvuse kaotamine.

Kuramaale jõudes muutub vagun märgatavalt: juudi aset täidab lätlane. Nagu kannustikulisel uudismaal tormatakse harkadruga hüpeldes ja käratsedes edasi, mida veab perutsema löönud hobune. Sõnade lõppude järsud rebimised, kõnes jaunaskungside väljakiisendamised, enese ja oma keele esilenihutamised on asunud vagunisse tüütavalt. Nagu oleks vagunisse asunud Kuramaa kuningad, käratsevad ja paljukõnelevad.

Nagu häädmeelt siiski tunned, uhkustki, et valitseva venelase laia laiutamisega ometi keegi võistelda suudab.

Ent Valgas asub vagunisse vaikus... või Venemaa. Ainult venelane tunneb enesel siin vabadust ja suurt laiust, mugavust ja kodusust, temast täitub kogu vagun. Talupojalikult rõivastatud sõitjaskond avaldab ennast tasa, üksikutes lausetes, surutult, nagu kardaks kui koolipingil, et võidakse talle visata kaela karistuseks krapp Eesti keele rääkimise eest. Kuuldub ka küllalt valet Vene keelt või Eesti keelt segamini Vene sõnadega. Minulgi on kergem kõnelda Vene keeles, kui ununevas emakeeles...

Kurb. Kuhu me nii jõuame? Kauaks meid nii jätkub?

„Oo, skolko ljet, skolko sim“ hüüatusega võtab mind koolivend vastu Võrus. „Sind ka näha! S kakimi sudbami?“

„Jäängi kodumaale.“

„Siia?“

„Ei! Koduvalda kirjutajaks.“

„Vallakirjutajaks?.. Snatschit, progoriel tõi, bratets! Ei vedanud sul siis võõrsil!.. Palju palka saad vallameestelt?“

„Kolmkümmend viis rubla...“

„Palka ju on, aga, mõtle, muschiki, matsid.“

Palka ju on! Ma valetasin palgale ju juure kümme rubla. Sunnis, tule kodumaale valetama! Ja valedagi paistad veel rumalas valguses: läbipõlenud võõrsil!

„Elli, Elli, zii tii Antsu an!“ kõlab meie kõrval — rähmikas härra paksu naisperega veereb meist mööda.

„Midagi ei ole teil siin muutunud.“

„Möödagi veeres siit muudatus: uus Eesti raamatukaupmees oma perega. Nüüd ei ole meil enam üksi Saksa raamatukauplus, nagu siis, kui meie koolis käisime: eestlased on juba võimul,“ koolivend hõiskab.

Imelikud need eestlased: ei hooli omast keelest, aga võimule ronivad. Ja kui nüüd tagant järele mõelda, et noodsamad vagunis vaikivad või isegi Vene keelt kõnelevad eestlased läksid ja aitasid omariiklusele need lätlased, kes vagunites nii uhkelt ja kekslevalt oskasid esineda lätlasena, aga oma riiki luua ja kaitsta vaenlase eest ei suutnud. Mis oleks Lätist saanud ilma eestlaste abita? Kindlasti mitte seda, mis nüüd.

Imelikud on eestlased: keegi ei või teada, mis nende tagasihoidlikkuse ja vaikimise varjul peitub.

Kodumaa kali.

Orus, mäeveerul asub pärnade varjus teliskivist vallamaja — minu uus kodu. Ees lai, vaba vaade kilomeetrite kaugusele üle mädala heinamaa, mille keskel tiirutleb vingerdava maona jõgi, palistudes vassakult haljaste põldudega mäekühmakutel, eest mustava metsaga surnuaial. Pikal mäeveerul, põldude keskel keerleb valendav kirikutee, kui päikesepaistele pleekima tõmmatud maailmatu kangas, mille üks ots kaob põldude vahele, teine lõpeb kasesalu taha, kust tagant paistab rahulikult Põlva kiriku torn. Parevalt poolt piirdub vaade Visse küla elamute kobaratega mäenõlvakul.

Otse kantselei akna ees valendab künka-veerul vana, kuulus Visse kõrts, kus rikkad vallavanemad enese vaeseks on rõõmustanud. Nüüd aga tegevuseta. Elukorteri aknast paistab künka tagant Tilsa veski ja villatööstus. Natuke eemal, üle orgude ja küngaste vahib vastu pärnade keskelt Köstrimägi köster Mattissoni asulaga.

Orud, künkad, metsasalud, jõgi, heinamaad, põllud segamini korratute aasade ja rägastikkudega — ei, koht on siin kaunis! Ja elamiseks mulle kolm korralikku tuba. Väike aedki liivakul tiigi ääres, natuke vesist niitugi ning mõned hektarid liivast põllumaad. Ainult kõik hooletusse jäetud. No küll ma juba kõik korraldan!

On just kohtupäev, rahvast vallamaja juures palju. Õuel seisatavad salgakesed mehi ja naisi, kes kõvasti arutelevad — nähtavasti kohtuasju. Teel vallamaja ja kõrtsi vahel liiguvad pikaldaselt, paksudes kodukoetud rõivis, tööst vaibunud „õiguse-otsijad“, kes pää norus,

kes ebaloomulikult rõõmus. Sest kuigi kõrts kuiv, töötab kõrtsi kõrval asuv kauplus otse võimu silmade all edukalt — märjukesega.

Sõidan õuele rahva keskele.

„Tere, kodumaa rahvas!“

„Tere!“ on mõnelt lühike ja kuiv vastus. Natuke mind silmitsetakse, vähekesese vaadatakse... ja vaieldakse innuga edasi.

„Olen uus kirjutaja“, seletan.

„Vai vastne kirotaja?“ mõni viitsib nagu imestada. „Om näta küll nigu liina miis.“

Ja kõik! Keegi ei tule mind tervitama, keegi ei lähene kätt küünitama. Minu käsi ei sirgu ka esimesena välja. Vahime natuke üksteist, nagu need, kellel ei tarvitse enam iialgi kohtuda.

Ometi üks! Krässus punapää eraldub salgast ja suundub minu poole. Külarätsep, tunnen ta ära, suur lõuamees, kange küla-advokaat. Vägev mees külameeste keskel, kes isegi kuulsuse omanud viienda-aasta mässupäevadel. Nägu naeruline, sõbralik käsi sirus, kuid salakaval ilme silmades.

„No tere, no tere!“ ta hüüab liialt sõbralikult, otse leevelt.

„Tere!“ vastan jahedalt.

„Hm!“ mühatab, nagu järsust hoobist tabatud.

„Hm!“ osatan külmalt.

„Muidu üteldi teil hää kotus olõvat sää! Vinnemaal, a tulõtõ mii s... vallakirotaja kotusõlõ.“

„Liiga hää oli“, vastan puudutatult. „Tavis halba kodumaa kalja ka larpida.“

„Kae, tuu kodomaa taar rikk liinamehe kõtu ärä.“

Vahime üksteisele otsa, põrnitseme. Siis keerame selja ja lahkume, tundes, et sõbralikke suhteid ei või meie vahele tekkida.

Eh, ei osanud üht võimulepüüdjat teha oma poolehoidjaks! Soetada tema abil enesele sada sõpra. Oma vastaseks ta muutsin. Ja tema järel sörkivad väikesed mehed ka.

Ei taha jääda kauemaks õuele meeste pilkude alla, sööstin vallamajja. Iseäralik vänge lehk, omane kinnistele ruumidele, kuhu kauaks sisse jäetud tubakasuits, tungib ninna jõuliselt, paks piibusuits ajab kõhima. Seinal ilutseb siiski silt: „Suitsetamine kõvasti keelatud.“

Avan ukse ooteruumi ja kantselei vahel ja rühin edasi: kantseleis, barjääri taga, punase laua ümber istuvad meest neli-viis väga tähtsalt ja tõsiselt, muutuvad kurjaks, kui näevad mind sisse tungivat. Nende ees laual puutumatus ja võimu sümbol „Meie Peeter“, selja taga seinal toredas mundris Nikolai II.

„Kes teil lubas?“ kisendab peenikesel, naisterahvalikul häälel mustahabemeline mees laua taga.

„Uks kinni!“ pajatab teine sõbralikum bassihääl suurte vurrude vahelt.

„Tere!“ vastan ja tahan kätt ulatada meestele üle barjääri.

„Siin on kohus!“ lausub peenike hääl üleolevalt.

„Olen uus kirjutaja.“

Prillides mees laua taga, kes kirjutab, tõstab nüüd pääd ja sosistab midagi mustahabemelisele.

„Kohut ei tohi segada!“ mustahabemeline kärgatab, kes näib olevat siin peremees.

„Lähen oma korterisse.“

„Korterisse pääsete teisest otsast.“

„Siit ka saab...“

„Otto, kus sa oled?“ hõikab musthabe hädaldavalt.

Vallakasak Otto ilmub lävele.

Minna tagasi? Näidata noile vahtivatele külameestele ooteruumis, kuidas siin sind käsutatakse? Või lasta enda viia koguni Ottol? Ei kumbagi! Sammun rahulikult edasi mööda punaselauameestest.

„Meil on omal kirjutaja“ hõigatakse mulle tagant.

Õige: vanast kirjutajast ei saadud muidu lahti, kui eraldati tema ametist kohtukirjutaja osa ja anti uue kätte, jättes vallakirjutaja ilma tähtsamast osast sissetulekust. Vallakirjutaja loobuski siis omast kohast. Mina olen siia valitud ainult vallakirjutajaks, kuna kohus on omale võtnud teise mehe, kuni minu isiku ja poliitilise meelsuse selgumiseni. Eraldudes nii täitsa vallavalitsusest, tekib nüüd nagu iseene-
sest esile võimuküsimus: kumb on nüüd siis tähtsam, vägevam, peremehelikum vallamajas — kas vallavalitsus või vallakohus, liiategi, et vallavanem ja too mustahabemeline pääkohtunik pärit ühest ja samast külast ja koguni vaenulikud piirimehed, vallavanem rikas pere-
mees, pääkohtunik aga väikekoha omanik, kuid suurte võimupüüetega isik.

Minule on need asjaolud osalt veel teadmatud.

„Võime mõista teie kinni...“

Jälle ei suutnud järgi anda parajal paigal! Pääkohtuniku teha ju on, kas ta mind võtab kohtukirjutajaks või mitte.

Seda parem vahekord sigineb vallavalit-
suse liikmetega. Need on ümbruskonna jõu-

kamaid peremehi. Nendega koos liitume kõik kohtu vastu. Ja nähtavasti kohtuliikmed, väikekohtade omanikud, ühes kohtukirjutajaga liituvad kõik meie vastu. Kaks vaenulikku jõuku tekib vallamajja. Pea tutvunen ka kolmandaga: valla nõukoguga. Ka tema tahab valitseda või vähemalt toetada seda poolt, kumb pool hakkab teisele alla jääma. Et vallavalitsus nagu pääl tahab püsida, siis on nõukogu sagedamini kohtu poolt.

Juba esimene kokkupuutumine nõukoguga ei lõpe mulle õnnestavalt. Kartes näidata oma oskamatust vallaasjades, püüan ruttu teha kõik kirjalikud tööd. Päev lõpeb isegi liialt vara. Nõunikud võivad minna koju. Kuid nad ei lähe, nad ei hindagi seda, et ma nad kiirelt istungilt vabastan.

„Vanast istusime siin poolõ üüni“ tähendab keegi.

„No vanast! Vanast oli siin ka millegi man istuda!“ kahetseb teine.

„Ah sa arvad, et vastne kirotaja meid ilma jätt?“ täiendab kolmas.

„No sedä ei olõ!“ kaitseb mind neljas.

Kõneldakse omavahel, kuid nii, et ma kõik kuulma pean. Sõbremad nõunikud kahmavad mu kaenla alla — ja lähme! Lähme liiku jooma!

„Mäel“, s. o. lähemas külakaupluses võib kõike saada, mis liikudeks vaja. Meid, kui võimumehi, juhitakse tagakambrisse. Kuid siis satutakse kimbatusse: mind ei usaldata. Tõendatakse väga süütult, et siin viinaga ei kaubeldavat. Pikapääle tekib siiski viinapudel lauale ja õllekorv laua alla. Kõrvaliseks antakse kuivanud kringleid ja soolaseid silke. Üks määrdinud klaas hulga meeste kohta

antakse ka. Kuid seda suurem sigib sõprus: üks klaas ja ühine silk aina rohkem meid seob. Joome, hammustame silku pääle ja jürame kuivi kringleid. Ning sõprus muudkui tõuseb.

„Võta, vennas, ärä kõrda kinni piä! Egas muido sinost saa kirotajat ega santigi.“

„Kirotaja piäb juuma.“

„Tips tüü pääle om kui sann väsünü kihäle.“

„Juu ja piä miil!“

Patsutatakse mulle õlale, nimetatakse mõistlikuks meheks.

„Kõnõldi, et olõd kõrk ja kõik — lori! Proosit!“

„Proosit!“

Ka teisi nõukogu liikmeid tuleb siia tagatuppa. Märkan, et need on enamalt jaolt popsnikkude esindajad, kelle ninameheks rätsep. Peremeeste esindajad on osanud mu võtta oma kilda. Ma ei tohi aga olla erapoolik. Lasen tekkida ka uustulnukile pudelid lauale — et joogu! Ei joo: tulgu mina ja joogu nendega koos. Vabandan, et ma enam juua ei jõua.

„Vai miiga ei kõlba üten juuma?“

„Ei kõlba miiga juuma, ei kõlba ka miiga üten vidämä.“

„Egas miigi sandi olõ, et su viina joomõ!“

„Olõmõ mis mii olõmõ, aga valla sulasõ mii ei olõ!“

Tellivad ise omale viina ja jätavad minu viina puutumata.

Kroonuvalla mees.

Kes käivad vallamajas?

Kellel säääl asja on. Kes sääält midagi saada tahavad või kes säääl midagi andma peavad. Kummalgi korral on käija huvitatud, et

tema käik täituks võimalikult kasulikult. Kummalgi korral on käijal tegemist vallaametnikkudega, pääasjalikult vallavanemaga ja kirjutajaga, viimasega vahest kõige mõõduandvamt. Ustakse isegi, et need ametnikud võivad asjale anda käigu soodsalt või ebasoodsalt. Võivad maksudega kannatada, võivad need ka sisse nõuda kiires korras; võivad kodanikul saadaoleva summa välja maksta kohe, võivad maksuga ka viivitada; võivad anda välja tunnistusi väga häid, võivad anda ka mitte päris häid, koguni väga halbu; võivad kodanikul käia lasta ühe korra, võivad ta kutsuda ka mitu korda. Ja igal juhtumil võib kõik sündida seadusega kooskõlas, nii et kodanik neile midagi ei saa teha. Neil on alati õigus.

Kodanikud on kõike seda tundma õppinud, on sellest omad järeldused teinud. Eriti kui kirjutaja on vallas püsinud mitukümmend aastat ja on tõusnud vallas vägevaks võimuks. Siis on siginenud ka üks osa kodanikke, kes on seda olukorda kasutanud enese huvides. Need kodanikud tahavad igal toimingul enesele soodustusi ja eesõigusi, isegi sellaseid, mida seadus ja asjaajamise kord ei luba.

Astub kantseleisse niisugune soodustuste ihkaja, seisatab, ootab, köhateleb. Annab silmadega märku, kutsub näomoonutustega kõrvale. Kibeleb, köhateleb. Viimaks ei kannata välja, sosistab: „Kiroтажherr!“

„Mis on?“

„Mul oll midägi üteldä.“

„Laduge välja!“

„Nii omavahel oles.“

„Siin on jutt kõigile.“

„No tulõ’n siiä!“

„Laske siis lahti!“ ütled kõvasti, astudes tema juurde.

„Ma jätse midägi kööki,“ sosistab hooldavalt.

„Ma ei ole tellinud.“

„Ma niisama... egas ma massu taha.“

„Siis viige ära!

„Egas ma sant olõ, et antud tagasi võta! Tuu om niisama, hää mehe poolest.“ Ja katsusa mitte vastu võtta hää mehe poolest toodut! Siis solvub tooja kõige sügavamalt.

Oh neid hää mehe poolest häätegitajaid! Kui nende omakasulikud lootused luhtuvad, kujunevad neist kõige visamad vastased.

Kuid kaotada nad tulevad! Viin ja suits tuleb vallamajast välja tõrjuda! Ja ka kindlad töötunnid maksma panna, et ametnikkudel ei tuleks oodata asjata rahvast ja rahval vahel ametnikke.

Siis ametnikud võivad minna varakult koju ja mina võin hüpata aeda siblimas. Jatkub kaheksastki kantseleitunnist.

Elustav päike veel paistab soojalt üle künta otse minu aeda, lõokesed kõrgel lõõritavad, konnad tiigis aia veeres krooksuvad, rohi tärkab, puud puhkevad, maa lõhnab elust ja ärkamisest.

Taevalik on aias paljajalu ja särgiväel sahkerdada, muda tiigist kärutada, sõnnikut laudast veeretada ja liivakut muuta marjamaaks. Oled nagu looja, nagu kõrbenud pinnale uue elu tooja.

„Jõudu!“

„Kulub ära.“

„Kae, kirotajaherr om nakanu sõnnikuvidäjas“.

„Töö see ka!“

„Seo mõni herrä tüü!“

Suur mees seisab minu ees, ma tema man kui poisike. Pühapäevselt rõivastunud, habe ajanud, valge rätiku ümber kaela mässinud, näo pesenud, käed küürinud. Igapidi omas paremas olemises. Aga leiab siit eest sõnnikuvedaja. See juba inimest peab vihasta: kõikjal ainult töö ja sõnnik.

Jutleme ilmast ja tööst. Viimaks mees sõnab: „Kirotajaherr“, — ise vist mõtleb, et mis herr sa ikka oled! — „ma olõ iks asjä peräst.“

„Laske lahti!“

„Lahti ei olõ midägi lasta, — ma taha tunnistust.“

„Vallavanem on juba ära läinud.“

„Täämbä om jo vallavalitsusepäiv.“ Mehe hääles kõlab kurjus.

„Oli!“ rõhutan.

„Sa kirotä siis tunnistus valmis, ma esi lää lasõ vallavanõmbal käe alla panda“, dikteerib mees.

„Vallavanem peab ka teadma, mis sääl kirjutatud on.“

„Midägi ei tiiä ta! Mis sa tiid, om tett: vallavanõmb muudkui virotas pitsati alla.“

„Nii ei lähe.“

„Tiid timä kunagi, mis sa sääl vinne keeli vusserdad!“

„Tulge teine kord.“

„Tõnõ kõrd tulgu ma sedä maailmatu maad laaperdama?! No ei!“

„Ootasime küll teid kaheksa tundi.“

„No selles tii olõttö!“

Ma hakkan muda kärutama.

„Kuulõ, kirotajaherr! Ei massa paugupäält pahaneda! Ma olõ sino esäga vreunt

miis, olõ sullõ ka süüki liina järgi viinu, kui sa säääl koolin kävet... ei massa kohe pau-
gahtada.“

Häda on nende isa ja oma sõpradega! Neid näib olevat pool valda. Pool valda näib olevat mulle teinud kunagi suurt hääd. Ja kõigile oled nüüd kohustatud tegema vastu veel suuremat hääd. Eh, kodukohas ei maksa küll kellelgi hakata ametnikuks!

„Seh, viska ja...“

Mehe taskust ronib välja viinapudel.

„Ma ei joo.“

„Juu, kui andas, püüä kinni, kui pakutas!“

„Ei!“

„Siis ma esi juu... Näed nüüd, et ei olõ kihvt. Võta nüüd!“

Suskab pudeli mulle nina alla. Ei suuda enda enam taltsutada, röögatan: „Säääl on vä-
ravad!“

Mees ajab jalad harki, toetab käed puusa ja pajatab rahulikult: „Kes sa nüisugunõ olõd?... Valla sulanõ! Mina aga olõ Rebastmäe peris-
peremiis! Mõistad!?“ Virutab viinapudeli minu lillepeenra kividel puruks ja sammub uhkelt väravate poole. „Kõrk ka, sitavares!“ mõmiseb.

Päike ei paista enam rõõmsalt, lõokesed ei lõõrita lõbusalt, maa ei lõhna elust ja ärka-
misest.

Ometi ei tahtnud ma temale paha, ainult korda kaitsen ja viina tahan välja ajada valla-
majast.

Ei saa veel masendavast muljest vaba-
neda, kui mees on tagasi ja temaga vallavanema
abi lähekonast.

„Panõ nüüd kirjä, et mino puult saa
kolmkümmend viis virsta Võrolõ!“

„Ainult kakskümmend viis“, rõhutan.

„Kolmkümmend viis!“ röögatab.

„Kakskümmend viis!“ kinnitan.

„Olõd sa mõõtnu?“

„Seda pole tarvis.“

„Siis panõ kirja — kolmkümmend viis!“

„Ei pane!“

„Kae kos kurat!“

„Kolmkümmend võiks ära panna“, valla-
vanema-abi arwab.

„Kakskümmend viis, nagu kõigile.“

„Kirjota, vallavalitsus käsk! Sino asi om
vedädä sulgõ, vallavalitsuse asi kõnõlda“, mees
õpetab.

„Teie asi on pidada suul!“ hüüan ja viru-
tan sule lauale ning põgenen aeda.

„Üts tsiga kirotaja, kurat! Ja viil oma
küla miis!“ Sülitab, kahmab kübara ja läheb.

Oh, see oma küla mees ei oska kirjutaja
olla! Ei oska sulane olla, ei püüa ka herrana
maksvusele tõusta. Aga kroonuvalla mees
tahab ise olla kas herra pääl või sulasena
herra all, omasarnaseid herrasid ta ei salli.

Kuid see mees mulle siiski meeldib: ei
paluskele, ei kumardele. Kindlasti ei tule mitte
enam nuruskelema: kirjutajaherra, no andke
päälegi siis tunnistus kahekümne versta pääle.
On uhke ja suursugune oma asja juures, kuigi
see asi on õiguslikult vähekese vildak. Kannab
kahju, jääb tunnistusest ilma, aga ei paendu.
Need kroonuvalla mehed on küll natuke hoo-
letuvõitu, vaesevõitu, aga oma õiguse juures
sitked kui sarved. Ning valmid kroonut ja
kroonumehi haneks püüdma, kus aga saavad.
Eks mindki peeta teataval määral kroonu-
meheks, keda võib tüssata ja natukene narritada.

Mis teie siis nüüd tahate?

Vist 1909. a. suvel peatub Helsingi ülikooli professor Heikki Ojansuu minu juures nädalaid. Ta uurib Eesti keele murdeid. Teeme sõite vanemate inimeste juure kaugemale, lähemaid kutsun ma vallamajja. Vallamajast väljunud kutset ei julge ükski vanake jätta täitmata, kuigi see täitsa erateel tehtud ja päälegi veel palve.

Raskem on juba vanakesi panna kõnelema. Mõne kullakatla suudad ajada üle äärte voolama ainult viinaga. Ka sedagi vahendit kasutan, kuigi ise südame põhjani olen vihastunud, kui minu juures viinaga midagi püütakse saavutada. Kui vanake juba lämmaks ja jutukaks on köetud, ilmub Ojansuu ja hakkab sõnu üles tähendama. Ihu-hingega on ta siis vanakese sõnades ja sõnade iseäraldustes. Kuuleb niisuguseid peensusi ja erinevusi, mida ise võhikuna omas murdes kunagi ei ole kuulnud ega märganud. Nagu nirk on ta kuulamas vanakese kõrval, pää kõverdi, kõrv kõneleja suu lähedal (teine kõrv tal on teravast kuulamisest juba natuke tõrges), väike, kõhetu kogu küürus paberi kohal.

Kui juba kõik vanad tühjaks imetud, ta tahab uurida Põlva kirikuraamatuid. Avaldab soovi minna õpetaja jutule.

Siin tekib minul juba väike hirm: kui hõimlaste teadlasele sääl küllalt lugupidavalt vastu ei tulda, kui sääl teda koheldakse nagu meid, eestlasi, on harjutud kohtlema? Oleks kole piinlik ja hirmus häbi näidata soomlasele, kuidas siin meid veel mõõdetakse. Saadan õpetajale teate, et lähen tema juure sel ja sel päeval Helsingi ülikooli professori Ojansuuga. Palun meid vastu võtta.

Määratud päeval ja tunnil sammume kirikumõisa. Ilusas Maarjaorus uibuaedade vahel asub õpetajamõis, kahekordne kiviehitis. Alumisel korral asub teenijaskond ja mõisa rentnik, ülemisel korral elab õpetaja ise. Õpetaja juure pääseb kaugele etteulatuva suurtreppi mööda küljelt ja maja tagumisest otsast köögikäiku kaudu. Suurtrepp on olnud mõisnikkude kasutada, köögikäik eestlaste tarvitada.

Selkorral ma tahan ka tarvitada suurtreppi: ei tihka ju viia soomlast köögikäiku mööda, liiategi veel professorit ja õpetlast. Kuid hirm on siiski südames, mida ma Ojansuule muidugi ka ei tihka avaldada. Mõisatreppidest mul on olnud juba alandavaid kogemusi. Ja sellegi suurtrepi ette olen näinud sõitma ainult parunisid ja vonisid tõldades, mille rataste isesugune monotoonlik vurin isegi juba mõjub mahedalt, suursuguselt. Sellest suurtrepist on mulle ka seletatud, et kui praegune õpetaja Johann Christoph Schwartz oma isa, praost Johann Christoph Shwartzi pojana kord külapoistest rünnatud, ruttanud talle appi köstri poeg Otto, kange poiss kui vägimees. See vopsinud külapoisid laiali ja tema saatel tuldud siis kuni kirikumõisa suurtrepini. Õpetaja poeg peatanud suurtrepil, köstri poeg seisatanud all trepi ees, ning õpetaja poeg pajatanud siis sõbralikult köstri pojale: „Du dummer Jung, geh' jetzt nach Hausel“

See võib olla ka anekdoot, ent väga iseloomustav tolele ajale ja mõisate suurtreppidele. Suurtreppidest on tehtud nagu mõni pühadus, nende ettesõitmisest, neil vastuvõtmisest ja ärasaatmisest nagu mingisugune väärtuslik rituaal, kõrge kultus, mille osasaamisest olid kõrvaldatud eestlased.

Kõigele sellele mõtiskelen Põlvale lähenedes. Kerkib silmi ette ka võimas pastori kuju, — kui ta meid veel ei häbista?

Jõuame Põlvasse. Siis ei olnud Põlval veel seda aleviku nägu, mis nüüd: kõik maa-pind kuulus kirikumõisale ja see ei lubanud tekkida uut elamutel oma pinnale. Ainult üks kauplus võis olla ja seegi kirikumõisa rentnikuna. Nii asus kihelkonnakool, apteek ja Plaado vana rauaait teede nurgas ühel pool ja lai roheline „hobuste-plats“ kiriku ees teisel pool, mille ääres, sohu surutuna, kükitas ka „pääkoolimaja“. Vastas omaette kerkis õpetajamõis, ulatudes ühe küljega aia sisse, teisega tee veerele, millelt algas suurtrepp.

Astume suurtrepile. Õige kõrge ja lai lah-tine trepp. Kogu kirikuümbruslik Põlva paistab siia kui peol, ja vist meiegi paistame kaugele mustade tontidena valgel härbeni seinafoonil.

Kõlistan. Sees ei tõuse kobinat. Ootame. Ootame. Ei avata. Helistan veel korra. Ja jälle ootame. Ikka veel ei avata! Kül-m higi tekib juba otsale. Köhatelen, kobistan kannadega, astun akna ette, et seest meid võidaks näha — ja avataks ometi!

Vahin ümber, kas meid ka keegi näeb? Põrgu päralt, oled kui peopesal kõigile näha!

Kõlistan vihaselt, helistan pikalt. Lööks kõige selle kellavärgi lõmaks, et see ei suuda inimesi tuua ust avama! Taevas, kui tuleb siit põgeneda häbiga, näidata hõimlasele, et meid suurtrepist sissegi ei lasta.

Ootame. Veel ootame. Sõnagi ei lausu kumb kummalegi, aga ootame.

„Saa-ai tii säält sisse!“ hõikab keegi eemalt vastashoonest, nähtavasti õpetaja kut-sar. „Minge köögitrepi!“

Kurat võtaks! Me tahame siit sisse pääseda! Me ei lähe köögitrepist! Ja nagu minu mõtet aimates, hõikab sõbralik hääl: „Seo trepp om säkso jaos.“

Olen valmis põgenema, jooksmas, maa alla hüppama, ent Ojansuu võtab sedagi juhtumit õpetlasena, uurijana, ega taha joosta ühes.

Veame enese köögitreppipoolsesse otsa. Siin on mõisa köögitreppidele omane ümbrus: läve ees tiigis prääksuvad pardid, haned paterdavad ja kanad kaagutavad läveesisel, koer kargab vastu kurjalt, kuid ei tee meist siiski suurt välja. Loomad on omast hääolust igale poole jätnud midagi olulist järgi.

Laskume madalale võlvi alla, nagu keldrisse. Poolpime. Kuhu edasi? Seinä äärest tõuseb üles kitsas trepp. Veame enese üles toda treppi mööda. Jõuame valgemasse ruumi, mis koridorina paistab olevat kahe eluruumi vahel. Ka siit viib veel üks trepp üles kõrgemale. Koridori põrand värvimata, valge liivaga üle riputatud. Sammume valguse suunas. Jõuame akna alla kahe ukse ette. Koputame ühele uksele — sees vaikus. Teise ukse taga kuuleme hääli. Astume sinna. Kaks plikat säristavad pannidel liha ega vaatagi meie poole, kui hüüavad: „Kirostustarõ om tõsõl puul!“ Nähtavasti ollakse siin harjunud eksitajatega. Kuid siis rõbahtatakse mind ja hakatakse hikitama: meie ikka millegi poolest eraldume igapäivsetest eksitajatest.

Hüppame ruttu naiste juurest välja. Ukse sulemegi kõvasti kinni. Aga kuulda on läbi uksegi naeru ja parastamist: „Visse kirjotajalgi asä viltol! Tiiä-äi kas Lulliga vai Mahdaga?! — käü joba opetaja man esäga.“ Ja naer.

Seisatame. Seedime kuulnud, nähtud. Siia akna alla on asetatud ka pink istumiseks ja hoovõtmiseks õpetaja manu minejatele. Pingi all tõnn kasulikkude söögijätistega. Nurgas püsti luud ja muud koristamiseriistad. Pingi otsa all söenõu. Kõik tarvilikud asjad. Ja kõik korralikult omal kohal. Nägemiseks ja õppuseks käijatele.

Köögiuks avaneb, meile hüütakse julgustavalt: „Minge sisse õnnõ!“

Nii on need kööGINEITSID vist küll julgustanud siin tuhandeid pelglikke „loetajaid“ ja noomitusele minevaid patuseid, kel enneaegne armastus on muutunud kurvastuseks.

Koputame. Astume sisse „õnnõ.“

Siseruumidest väljub meie poole Johann Christoph Schwartz.

„Terel!“ ütleme.

„No mis teie siis nüüd tahate?“ kõlab vastu mõisniklikult, üleolevalt, hävitavalt, nagu vahest enneaegsetele armastajatele.

Nagu puuga löödi pähe, sõnagi ei saa me enam suust. Abitult tammume.

Mis meie tahame?

Visates nii ülalt meile näkku valusa küsimise, mis meie tahame, ta muidugi ei mõtlegi, et niisuguse küsimusega meis õhutab sootuks teisi tahteid, kui neid, millega meie siia tulime.

Mis meie tahame: Kõigepäält, et see alandav köögikäik kaoks, ... et needki kaoks, kes küsida maldavad: Mis meie siis tahame?

„Teie saatsite mulle kirja eila“, jätkab, tahes löögi mõju vähendada.

„Saatsin küll, ... ja siin on professor Ojansuu.“

Nagu „loetama“ või „sissekirjutama“ tulnud tunneme endid siin olevat. Õpetlaselgi

on see liialt õpetlik. Teeb mõned märkmed — ja me kaome. Sõnatult sammume kuni vallamajani, kuhu poolteist kilomeetrit. Alles söögilaul avanevad keeled.

Imelik, kui vaadelda nüüd tagant järgi meie tollekordseid tahteid ja praegusi saavutusi. Kui need tahted üsjaga täitunud, kui leplikuks oleme muutunud.

Ja vist kuni tema surmani ei tihka ega söanda Põlva mehed nõuda endile teist käiku õpetaja juure, kui too õõnes, pime köögikäik, mida mööda meie Ojansuuga kord käisime. Kümned tuhanded eestlased aastas käivad sama teed ka iseseisvuse päevadel juba tosin aastaid.

Sest võimas valitseja on Schwartz omas riigis, kellele ei leidu Põlvas väarikat vastast ei koguduses, ei ka väljaspool kogudust, ei üksikult, ei *in corpore*. Diplomaat, peenike diplomaat omas Põlva koguduses, kus tema suguvõsa on nagu põlistunud ja ainult demokratismi rünnakule alistub: praeguse Johann Christophi meespere on jäänud eemale pastori rüüst ja liialt demokraatistunud.

Ta rasketest seisukordadest sipleb välja kaotuseta, konfliktid lahendab rahuga ja ilma kahjuta enesele. Ent vaenlast siiski ei unusta. Rünnata otse ei armasta, aga ümber haarata oskab märkamataalt ja kindlalt. Lahinguid palju ei kaota või kaotatudki lahingust ei too kaasa kahju.

Okupatsioonimeestele oli omamees. Ent enamlasedki ei suuda talle teha kurja: püsis paigal omas koguduses kogu sõja aja, ka enamlaste keskel, kuna teised õpetajad põgenesid, talupojadki lasksid jalga enamlaste eest. Tema aga püsis paigal — tervena! Lugupidamine on temast suur Põlva koguduses. Ja ka hirm tema eest.

— Alati tõsine, pastorlik, pühalik. Pastorlikult pikaldane omas raskes kõnnakuski. Tüsekerelt, vaga näolt, nagu Luterus. Naeratabki jupilist, sunnitud naeru, nagu rasket kompensatsiooni andes ilmalikkusele. Hää! on tal mahe ja kõlarikas. Ütleb jutlust puhtas Põlva murdes, on vanem põlv vaimustatud „omast Vartsist“. Kehastab eneses tugevasti mõisnikku, nüüd juba rängalt sordiini all.

See käik kirikumõisa lükkas mu jälle heitlusse võõraste vastu, nende vastu, kes seda tahtsid, mida meie ei tahtnud.

Põlva seltsimaja.

Põlva Rahvahariduse Selts, tegevusrikkamaid seltse Võrumaal üldse, on ellu õhutatud Metste küla kooliõpetaja Jaan Vahtra (nüüd kunstikooli „Pallase“ õppejõud) poolt. 1905. aastale järgnenud natuke vabam õhkkond võimaldas juba niisugusegi seltsi asutamise, kus rahvas ja rahva haridus esiplaanile oli juletud asetada. Vormilikult olid seltsi asutajad Kioma karskuseseltsi „Kindluse“ tegelased Jaan Toom, Markus Kiusalaas ja nim. Vahtra. Avamiskoosolek peeti Põlvas 23. septembril 1907. a., millele oli üleskutsetega rahvast kokku kutsutud kogu kihelkonnast. Koosolekust võtab osa umbes 50 inimest.

See noor selts puhkeb tegevusse suure hoo ja värskusega. Tema ümber koondub kihelkonna haritlaskond ja ärksamad kodanikud üldse. Juhatusse valitakse kihelkonnakooliõpetajad Toomas Toiger ja Johan Kala, küla-kooliõpetajad S. Sabre ja J. Vahtra, apteeker R. Bergman ja kohaomanikud D. ja J. Raudseppad.

Juba sama aasta lõpul on seltsil üle 160 liikme. Selts korraldab pidusid ja isegi ühe näitemüügi.

Kuid juba järgmise aasta sügisel tekivad seltsis suured lahkkelid. Üks osa liikmeid, kes peavad enda 1905. aastast pääle käremeelse- teks, loevad iga eluavaldist, mis kuidagi vast- olus seadusega, juba niisuguseks, mida tuleb toetada. Kui siis ühe seltsiliikme, kes tapnud mõrtsukalikult inimese, väljaheitmiseküsimus üles kergib, pääsevad kired lahti: käremeelsed sõdivad ägedalt inimesetapja seltsist väljaheit- mise vastu, liiategi, et see kuulub neile lähe- dasse ringkonda, kuna jälle mõõdukamast ring- konnast ähvardatakse otse seltsist lahkumisega, niipea kui mõrtsukas seltsi liikmeks jäetakse. Hääletusel kujunevad jõud pea ühesuurusteks, tarvilikku enamust väljaheitmiseks ei saada, ja mõrtsukas jääb seltsi liikmeks edasi. Koos- olek muutub nii ägedaks, et lõpul kirjatoimetaja Vahtrale kiputakse kallale rusikatega võitnud käremeelsete poolt. Viimased ei lase enda oh- jeldada ka mitte koosoleku juhatajalt. Viimaks lõpetataksegi koosolek enneaegselt.

Mõrtsukaküsimus muutub nii tõsiseks, õieti poliitiliseks küsimuseks, mis ähvardab seltsi juba algul suretada või vähemalt lõhes- tada kaheks leppimatuks pooleks. Õnneks jää- vad järgmisel koosolekul käremeelsed nii tuge- vasti parajuslastele alla, et mõrtsukas siiski seltsist välja heidetakse. Seega on suuremale osale seltsi hõlma all tegevus jälle võimaldatud. Kuid kahtepidi mõjub see tüliküsimus seltsi edaspidisele arenemisele siiski halvavalt: seltsi niigi juba viril poliitiline ustavus omab võimude silmis veelgi suurema kaalu. Vanem ja mõõ- dukam element hakkab vaatama seltsile kõõrdi,

põlgavalt, eriti aga kihelkonna- ja kirikukonvendis otsustavad võimud. Kuna seni seltsil võimaldati pidusid pidada leerimajas, hakatakse nüüd takistusi tegema siin tegutsemisele. Kui selts siis hädasunnil jookseb ühest kohast teise, otsides enesele päävarju, ei leia ta seda mitte: kogu Põlva aleviku maad kuuluvad kirikumõisale ja ilma kirikumõisa nõusolekuta võib selts, nagu Noa tuike lennelda vee kohal, ilma et ta pinda leiaks, kus oma kanda kinnitada. Kiriklikkudele ringkondadele ja mõisnikkudele ei näi selts mitte põrmugi meeldivat: on ju seltsi ümber koondunud Eesti haritlased ja üldse rahutu element.

Seltsimajaküsimus ripub õhus aastaid. Ei leita talle mingit lahendust.

Pääle häbistamist kirikumõisa suurtrepil, torman ka mina heitlusse seltsimaja pärast hõisates. Mulle paistab, et siin on meie vastu mõisnikud ja pastor — see üksi juba sütitab. Kuid süttimisest üksi on liialt vähe: vastaste käes on võim ja vägi, nende poolt seadus ja konventki.

Tuleb tarvitada kavalust.

Minu asukoht vallamaja ümbruses on ju ka kihelkonna keskkohas, kirikust eemal vaevalt paar kilomeetrit. Ümbrus ilus, maad küllaldaselt, seltsi tegelased pääasjalikult siitpoolt, miks siis mitte seltsimaja ehitada siia! Oleme lahti kõigist Põlva patroonidest korraga.

Lasemegi lahti kange kõmu: seltsimaja ehitame Koiola vallamaja juure. Vaatame, kas Põlva lasebära omist küüntest sissetuleku-allika?

Selle kõmu all kutsumegi kokku pääkoosoleku. Jälle palju ärevust ja põnevust. Inimesed on aastaid kestnud asjata rabelemisest seltsimaja asukoha otsimise pärast juba kannan-

tamatud, vihased, ollakse valmis seltsimaja kas või kiriku taha rappa ehitama (kuid seegi on ikka kirikumõisa päralt). Loomulik, et niisuguse meeleolu juures Koiola isegi väga vastu võetavana kohana osutub. Kuid üksi see nime esile tõusmine tõsiselt, näib Põlva vastupanu olevat murdnud: kirikumõisa saadik teatab, et ka õpetaja olla nõus seltsile andma vana kiriku-kõrtsi.

Selle vastu ei suuda enam keegi seista: paremat kohta ei ole Põlvast lootagi. Lüüakse käed kokku pastoriga kümne aasta pääle, makstes talle sada rubla aastas renti ja ehitades ise uus maja.

Hurraa! Oleme võitnud! Pesaase on käes!

Või on võitnud siiski kirikumõis? On saanud meie jälle oma kontrolli ja võimu alla? Saab kümne aasta jooksul meilt rendi ja kümne aasta pärast ütleb meile: sõbrad, võtke oma maja ja kõndige ning koristage ta minu maa päält! Või kuulge minu sõna.

See kõik võib juhtuda: olukord ja leping ise on selleks soodne. Kuid siiski ei raatsi mitte ükski lepingule vastu seista. Nii meelitavana ta paistab. Ka lohutame endid, et ega ometi kümne aasta pärast olukord enam nii räbal tohi olla, kui praegu. Usume otse, et kümne aasta pärast meie oma lepingut isegi parandada võime, aga mitte, et siis seltsimaja meilt käest võidakse võtta.

Kuigi seltsil vaimustust jätkub koormate viisi, ei ole temal raha mitte üle viiesaja rubla. Seltsimaja aga tuleks maksma umbes kakskümmend korda rohkem. Ja mida rohkem asume tegelikule tööle, seda enam kaob vahvus, isegi usk kordaminekusse hakkab kahanema. Viimane eestseisuse otsustav koosolek

on Visses. Väljas tundub juba lumelagunemist. Vanemad ja kaalukamad mehed avaldavad kahtlust, kas üldse maksab käesoleval kevadel ette võtta majaehitamist. Tuleks enne veel raha koguda ja siis järgneval sügisel tööle asuda. „Kahtlused matame hinge põhja! Rahva ees oleme miljonärid!“ hüüab noorem koosolijatest. Otsus langebki ehitamise kasuks, ja juba järgmisel päeval jookseme metsi mööda ning ostame palke.

Siis algab üks äge materjalivedu. Isegi õpetaja laseb vedada oma hobustega hulk palke, ja üks vana peremees, endine marujoodik, kes küllalt kannud oma kulda, küllalt hõõrunud oma hõbedat Põlva kõrtsi paja pääle, Visse kõrtsi veere pääle, see vanamees toob seltsimaja ehitamiseks esimese nurgakivi.

Ja saabub ka see päev, kus asume kuulsa Põlva kirikukõrtsi lammutamisele. Seltsi juhatust, ehitustoimkond ja mõned seltsiliikmed kisuvad maha kõrtsi katust. Nagu vanakuri ise ta muudkui nagiseb vastu, aga järele ei anna. Nagu kärnkonn istub mäeveerul, jõllitab tuhmunud silmi ja matsutab mustavat lõusta, mis on õginud tuhandeid põlvalasi. Ei ta pole kartnud kirikut ega heitunud kirikukella.

Tõstame suurt katuselahmakat. Nihkub, raksub, rebeneb. Hopp, hopp, üks, kaks, kolm, korraga! ja rakst ropsuga oleme katuse all.

„Kurat, kae katuse alla jäävad!“ hõisatakse teiselt poolt teed, kus neli kooliõpetajat nahaparkija Ubarka hurtsikus „teevad tsirku“. „Kõrts kägistab karsklased, hahaha!“

Need ei ole seltsi poolt. Paljud ei ole seltsi poolt. Paljud ei taha enda määrada selle jandiga, millest niikuinii midagi välja ei näi tulevat.

1910. aasta kevadel paneme siiski Põlva seltsimaja nurgakivi. Suurim ja nägusaim seltsimaja Võrumaal peab üles kerkima Põlva kirikukõrtsi varemetel. Kirikukõrtsi nurgakivigi jäätame nurga sisse — no mis ta siis ära ei tee? Rahvast on vaatamas murdu vana kõrtsi hävinemist ja uue seltsimaja tekkimist.

„Vanakuradi panva tagasi nulga sisse“.

„No kõrts tast üks jälki saa“, kuulduvad arvamised.

Laseme nurgakivi õnnistada pastoril ja papil.

Kirik ja kirikukõrts on ikka asetunud parajas kauguses üks teisest. Egas seltsimajagi tohi tikkuda kirikule lähemale: teeb ka müra ja mürtsu. Ja kiriklikkudel ringkondadel näib põhjust olevat meid meie seltsimajaga eemale hoida kiriku lähedusest, liiategi kui seltsimajas nähakse kõrtsi järehtulijat.

Kuberneri juures.

Suur maja on tõusmas kõrtsi varemetel. Kümned tööliselised kopsivad kirvestega hommi-kust õhtuni. Seinad muudkui tõusevad — ja seltsil raha muudkui koab, ammu viimane kopik välja antud, laenugi tehtud, kus aga võimalik, ning laenudki kõik juba seintesse maetud. Aga ehitus raha otse sööb. Kuid keegi raha enam laenata „kepimeestele“ ei usalda: puudub ju seltsieesolijatel kindel varandus — kepimehed oleme.

Kepimehed on ikka kanged omast jõust teiste arvel tegutsema. Ka meie selts, kus enamikus kepimehed, otsustab korraldada näitemüügi ja loterii — küll siis raha kokku voolab! Ilmas on raha küllalt, kraabi see ainult kokku.

Kuid kuberner, tuline, ei anna luba ei näitemüügiks ega loteriiks. Siis selts saab kole kurjaks: tal on veel veres mässuaasta vahvust ja nõudlikkust, otsustab üksmeelselt: „Veel kord kuberneriherra käest näitemüügi luba paluda, kui seda siiski ei anta, siis kubeneri otsuse vastu protesteerida ja ülemale poole edasi kaevata, advokaat Partsi Jurjevist volitada seda asja seltsi eest läbi tegema, mis eest temale kubeneri juures käimise kuludeks 15 rubla määrata“.

Parts vist niisugust halvamaigulist toimingut enese pääle ei võtnud — ei mäleta hästi — sest näitemüügiks lubasid üldse tolkorral ei antud või anti kõige piiratumal kujul häätegevatele seltsidele, kes kindlasti venestamise sihte taotlesid. Põlva Rahvahariduse Selts ei olnud häätegev, küll aga kindla revolutsioonilise päritoluga ja rahvusliku iseloomuga. Kaks vastupidist omadust, mis siis siiski väga hästi kokku sobisid: revolutsioonilikkus ja rahvuslikkus.

Viimaks veeretatakse see tänamatu ülesanne minu õlgadele: minna maadlema kuberneriga.

Võtan asja väga tõsiselt, nagu niisuguse, millest oleneb minu au või alandus. Olen vist uhkegi, et mina'p see viimane päästerõngas seltsile võin olla.

Algan siis. Endiste kaasteenijate abil, kelledest mõned Võrus politseis teenivad, saan seltsi kohta kõige paremad poliitilise ustavuse tunnistused. Need taskus, tossutan Riiga. Loodan siingi kasutada oma endiseid kaasteenijaid, kelledest paar meest õige mõjukal kohal kubermanguvalitsuses. Kuid need loobuvad toetusest: olla lootuseta jant, muud midagi.

Vaat sulle lops! Ja need Riia mehed olidki minu päätrump kodunt sõites. Keera nüüd aiasd kodu poole. Sõida koju häbistatult.

Longin siiski lossi ette. Ja astun sisse: ettevõtte tuleb lõpule viia!

Vastuvõtu ooteruumis juba hulk ootajaid, auväärseid herrasid ja uhkeid daame. Kronksnina ametnik, kuberner „iseäraliste käskude täitja“, tore isand, kes pragistab parunlikult r-i, (osutuski paruniks) kõneteleb ootajaid, mõnda Vene keeli, mõnda Saksa keeli. Mitmeid teretab käega.

Üks suurte herrade ja daamide auväärne vestluskoh! Osutun eemaletõrjutuna ja nagu äraeksinuna oma nimeste keskel. Vaatan kõrvalt ja kaen ilma kavalusi. Mul aega on. Ja kes see teabki, millal see kõige kasulik moment osutub, algul või lõpul?

Kronksnina viimaks mindki küsib karmilt: „Mis asjas?“

„Näitemüügi luba palun.“

„Kellele?“

Kellele? Ütleksin seda teile prauhti, oleks teilt eitav vastus viihti. Nagu paar nädalat tagasi.

„Haridusseltsile“, vastan süütult. Põlva ja rahva salgan seltsi juurest maha: ei maksa suuri saksu liialt varakult ära heidutada.

„Näitemüügi lubasid ei anta, seda peaksite teadma“, kronksnina krooksub halvaks panevalt.

Imestun maamehelikult lihtsameelselt, nagu kuuleks ilmailmet. Ka järgneva sammu maskeerin saamatusega: kui kronksnina nõuab minult palvekirja esindamist, vastan, et mul seda ei ole. Sest sabas seistes olin pannud tähele, et kronksnina palvekirju vastuvõttes palujale ennustas palve tagajärgi — kellele

eitavalt, kellele jaatavalt. Kahtlemata ennustaks minule eitavalt. Ning mina vahest ei pääseks kubernerit jutulegi. Parem juba jäägu see vastus tulemata, siis võib veel ümber vaadata ja märku võtta. Vahest ehk kuidagi kronksnina võita?

Jah, kronksnina tuleks võita! Aga kuidas? Altkäemaksuga? Kuidas pääsen ma talle ligi? Ei teagi, kes ta on. Olla vist parun Drachenfels või midagi sellelaadilist.

Talv aetakse välja talvega, parun tuleks võita paruniga. Aga kust võtan siit paruni, liiategi niisuguse, kes tahaks mind aidata? Mõttes peatun mitmetel, kelle nime olen näinud ametlikkul paberitel. Endisest ajast on siin ka küll üks tuttav venelane, kõrgem riigiametnik, kuid maksab venelaselt abi otsida? Lubab kõike, kuid ei täida kübetki lubadusest. Neid ma juba tunnen. On südamlikud inimesed, kuid halvad sõbrad. Tarvis oleks ikka saksa. Viimaks peatun Samson-Himmelstierna, rüütelkonna sekretäri juures, kui kõige sobivama mõisniku man. Esiteks ei põlvenevat nad mitte Saksamaa mõisnikkudest, seega vahest vastutulelikumad meile, teiseks tean, et üks Samson on Varbuse, teine Rõuge mõisa omanik.

Juhin sammud rüütelkonna maja poole (nüüd Läti saeima asukoht). Tänavalt kõrvale viib omaette tee, nagu mõisasse sissesõit. Ja sissesõidu algul mustad, kurjad kullid postidel, nagu mõisategi sissesõidu algul. Isegi plakati oskan manada postidele „Sissesõit keladut“, ikka nagu mõisate puisteede algul. Nagu raske on olnud enda sundida sammuma mõisasse, samuti võimatu paistab olevat läbistuda siit kullide alt. Mitmel korral keeran kullide eest tagasi: ei suuda enda lasta alandada, nagu

mõisates. Ei suudaks ja teeks mõne lolluse. Pea olen jällegi kullide ees: seltsi sissetulek ja oma au on ka kaalul. Kullide ees edasitagasi marssimine lõpeb viimaks sellega, et sööstun tagajärjetult hotelli. Siin kohtan ehitusmeistri Plaado Põlvast, kes ehitavat Rõuge mõisas mingisugust maja. Tal olevat ka asja Samsoni juure. Ütleb Samsoni olevat päris kena mehe. Lubab parajal paigal ka Põlva asja puudutada.

Nüüd olen uuesti rüütelkonna maja ees. Tõrjun pääst igasugused mõtted, vajutan uksele ja hüppan sisse — nüüd ei ole enam tagasipääsu!

Mul ei lasta oodata kaua, võetakse jutule ruttu. Ning käitlemine on viisakas. Tarvis nüüd ainult tabada õiget tooni. Pean kasulikuks valgustada olukorda päris otsekoheselt: et meile näitemüügiks luba ei ole antud, et meil häätegev selts ei ole, et meie poliitiliseltki pole päris pailapsed Vene võimude registris, kuigi minul tunnistused seltsi kohta politseilt kõige paremad. Siis teen ettevaatliku vildaku käigu: lasen paista, et meie kakleme vaid Vene värgiga, see-eest aga oleme pastori rentnik, ehitame majagi kümne aasta päale, pastor aitab ka ehitada: veab palke, kive. Jutleme õige kaua. Ka Samson laseb paista, et ta venelastest vaimustatud ei ole, vähemalt selgelt seda, et ta enda neist võrratult üleolevana tunneb. Abikuberneriga ta ei tahtvat kõneldagi, olla väga venevärki mees, kubeneri enesega — no seda juba võida. Kuid midagi kindlasti ei luba. Lubab aga teha, mis võib.

Teisel päeval kubeneri juures ei ole enam minagi päris eemaletõrjutu: kronksnina ei ütle palvekirja vastuvõttes, et näitemüügilubasid

üldse ei anta, ei tee takistusi ka kubernerijuuress pääsule. Näib mind nagu toetavatki. Kui ma nüüd ise kuidagi asja ära ei riku, õieti lühikest aega kasutan kubernerijuuress seletust andes. Siin ei jäta märkimata, et Kähri preester seltsis kaasa rühmab (tõeliselt küll ainult djak), et selts isegi Kähri õigeusklike poolt asutatud (tõeliselt jälle üks kolmest asutajast veneusuline). Ja vist ma isegi oma alleshoidunud eht-vene keelega paistan nähtava Vene mõju tõendusena seltsis.

Missugused kaalutlused siin mõõduandvad võisid olla, jäi meile muidugi teadmata, kuid tagajärg oli see, et seltsile näitemüügiks luba anti. Arvan, et kõige mõjukamalt aitas siin Samsoni toetus.

Näitemüük tõi seltsile puhast üle tuhande rubla, aitas seltsi suurematest raskustest üle. Kepimeestele usaldati nüüd laenu küllaldaselt.

Kus oli kõrts, säääl nüüd selts.

Näitejuht olen.

On mul näitleja-andi? Ei ole. Aga poissmees olen ja naitumiseas, seepärast sobivat ma näitejuhiks väga hästi.

Ja mis ongi maaseltsi näitejuht? Tegelaste-klanija, mööblihankija, kindel tööline näiteseinte tõstmistel, schminkija, kosilane ja kümme teist, kõige vähem igatahes näitleja.

Seltsimaja-avamist tahan üllatada peene seltskonnaga — L'Arronge „Hasemanni tütardega“. Kümned sõidud ja käigud on suure Hasemanni pere kokku toonud. Kuid kui ühe tütre ema näeb harjutustel, et ma tema lidat oma naisena suudlen — ära viib tütre. Ja jätab mu viimasesse hätta.

Tuleb alata sõite jälle otsast pääle. Käime jälle naaber Ottoga, rikka vanapoisiga, saunas, vihtleme kuumalt enese pehmeks, küürime enese korralikult puhtaks, vahvustume poti kuuma õllega, kraapime lõua paljaks, puhastame läikivaks Otto lihava, kuid laisa ruuna ja sörkime kümne kilomeetri taha lida ema kumardama. Mitu korda laseb meil saunas käia ja lõuga noorendada, enne kui lida pääseb jälle näitelavale minu naiseks. Kuid suudelda ei tohi ma teda enam ka kaugelt mitte.

Oijaa, kuipalju häda! Kes noor, ei taha olla vana, kes ilus, ei suuda olla inetu, kes hää, see ei saa olla kuri. Ent kurja kurja ossa ja inetut inetu ossa ei paenuta puugagi. Kuid armas rahvas on siiski see suur Hasemanni pere. Ning jõuab üle kõigist raskustest.

Või märkamegi selles rõõmus raskusi — seltsimaja on katuse all! Ahjudki juba küttuvad, eestseisus istub teisel korral omas toas, toole kolistatakse. Joosisteletakse, hõigatakse, huigatakse, siunatakse ja sõimatakse. Kuid kõike vaimustatult. Uus, seninägematu bensiinilampki susiseb koledasti lae all, tema suur susingi on oma, armas, kuigi ta sagedasti on torses. Ja meie seisame oma näitelava ees ning ootame sinna üleshüppamist, niipea kui kirvemehed säält põikpuudelt alla ronivad. Suur, kindel, kõva näitelava, mitte enam teivastest kokkusoperdatud, nagu leerimajas.

„Üles, Hasemanni pere!“ hõiskan ja torman ees näitelavale.

„Näitelavale, „Rändaja ja tähed“ rahvas!“ köster Mattisson rõõgatab, kui Jeeriku pasunast ning astub näitelavale, et trepp raksub.

„Näitelava on Hasemanni jaoks!“ tänitan.

„Näitelava lubas esimees tänaseks laulukoori jaoks!“ Mattisson kärgatab.

„Pidustusi juhatab abiesimees“, tähendan, olles ise abiesimees, „ja abiesimees annab näitelava Hasemannile.“

„Ai, Jummal sundku!“ Mattisson tänitab kõuena ja veereb minu poole mäena. No nüüd viskab minu väikese kere katusele!

„Kas või orava panen laulma, aga „Rändaja ja tähed“ kannan ette hästi!“ ta müristab välkuvsilmi. „Seda ma teen. Võtke näitelava!“

„Kas või katusel harjutan Hasemanni, aga ette ma ta kannan — ja hästi! Näitelava ma ei vaja!“

Vahime üksteisele kurjalt otsa. Siis Mattissoni lai nägu lööb naerule ja ta kopsab sõbralikult mulle oma puudalise käpaga õlale ning röögatab: „Sõber Lutsuweer!“ Ja raputab mind häämeelest, et minu kondid kolisevad. Siit pääle saame sõpradeks. Üks huvitavamaid kujusid meie koorijuhtide-veteraanide peres.

Ta on kaks meest pikuti ja kolm meest laiuti. Ning sõjakust ja jonnakust on tal mitme mehe võrra. Ajab jalule kogu kihelkonna, kui on vaja lahingut lüüa pastoriga. Ja sunnikuid, mis siis lendleb, otse kirikumeeste keskel! Kui võit ikkagi ei tule, virutab rusikaga laua pihta, nagu puusepp partsuga palgile, röögatab veel oma vägeva sunniku ning otsib koha kuskilgi tagatoas laua taga. Ent laual peab siis loksuma pudel ning Otto kõrval istuma sõber, ka vaenlanegi võib olla, aga tingimata keegi peab istuma, kellele ta võib oma karukäpaga õlale patsutada ja röögatada: „Sõber Lutsuweer!“ Miks just Lutsuweer, ma ei tea.

Kui koori juhatab, olgu laululava talapalkidest, muidu variseb see kokku tema vä-

geva vehkimise all. Pääle rukkirehe ei olda nii läbimärg, kui tema pääle koorijuhatamist. Taosed kaelas viltu ja vestinööbid vallali, vahib ta siis pärast väsinult põrandale. Aga seda temperamenti, seda hoogu, tuld ja hinge, mis ta siis ka flegmaatilistele inimestele edasi annab, seda jätkub ka kuulajatele.

Tulgu öösel tuld või tõrva, vett või viina, täpselt ja kindlalt on ta pühapäeva hommikul kirikus oreli taga, jäägu siis orelist järgi tükid või jupid. Siis lämmatab oreli ja koguduse oma bassiga, kui vanapagana pasunaga.

Olgu laulupidu Tallinnas või Tartus, Mudilas või Virilas, Mattisson oma abikaasa ja lipuga on osa võtmas alati. Ning on otsatu õnnelik, kui tema koori lipp osutub kõige vanemaks.

Pidupäev ongi käes. Küll 1910. aasta lõpp, kuid vihma valab. Meile ennustuseks, et ainult vihma, tuult ja tormi tuleb oodata ees?

Ise aga põled kahest otsast, kõrbed keskelt — äpardustest, hädadest, hirmust ja õnnest: seltsimaja on valmis! Üks Hasemanni tegelastest tahab loobuda mängust otse pidu eel, muretsen talle asemiku üle öö teisest kihelkonnast.

Aga kui siis seisad, maja pidulikku avamist toimides, rahva ees, pää kohal valge tuli susisemas, nii valge, millist pole siin veel nähtud, oled õnnelik sellest helgest valgusest, suurest ruumist sinu ümber, tahutud, vaigust lõhnavatest seintest, valgest põrandast jalge all, sadadest, pühalikult sinule vahtivatest inimestest. Kõigest, kõigest! Oma maja! Omas majas asume! Oleme üle kõigist raskustest! Ei varisenud kokku raskuste all! Häameelest ja liigutusest tahaks otse hüpata.

Ja kui siis hüüad Söötiga: „Nad ütlevad, sa kaod ära, kui uinuv laineke, su elu asjata, ei kanna sind miski sihile“, — siis täidab sind fanaatiline usk, et sihile kord jõuame! Suudad seda fanaatilist usku teistelegi edasi anda.

Ei ole eluilmaski nii suust ja südamest kaasa hõisanud: „Võta nüüd Issandat vägevat kuningat kiita!“ kui tolmkorral pastor Schwartzi vaimulik talitusel. Siiski: kui olin enamlaste eest üle kolme kuu surmahirmus paoskelnud ja sattudes vabanedes kirikusse, siis hõiskasin nii suust ja südamest, et suudki avada ei suutnud, ainult pisarad voolasid.

Põlva kirikukõrtsi asemele oli nägus seltsimaja kerkinud. Kihelkonna kultuuriline arenemine võis nüüd koonduda seltsimaja ümber — ja koonduski. Kuna algul kardeti, et külasimmanid külanoorsoo seltsi pidudest eemal hoiavad, selgus peagi vastupidi nähe: külasimmanid kuivasid kokku. Meeldiv mäng ja ilus laul näitelavalt, suured, hästivalgustatud ruumid, ergutav orkester meelitasid alati seltsi pidudele nii ohtralt rahvast, et alati osa pidulisi majja ei mahtunud, kuigi saal enesesse rohkem mahutab, kui Võru „Kannel“.

Tuli küll ka algul mõnesugust rahvamanu minekut osutada, et rahvast kasvatada vastuvõtlikuks kunstipärasemale toidule. Nimelt tuli kaotada kõõrdivaade seltsile vanemas põlves. Too põlv tundis kirjandust pääasjalikult, vähemalt algul, Jenovevade, Hirlandade, Apoloniuste ja Leilide kaudu, samuti võis ta osata hinnata näitelava ja seltsi samasisuliste näidendite kaudu. Toome muuseas ka „Jenoveva“ näitelavale. Sa halastus, seda rahva tungi! Tudisevad vanakesed ja värisevad eidekesed täidavad saali juba mõne tunni enne etendust.

Murd muutub nii suureks, et otse hirmule ajab. Läbi akna vahitakse, ümber maja kõnnitakse. Südatalvel hakkavad seltsimaja räästad tilkuma. Näitelavagi okupeeritakse. Jumalakeeli palutakse: „Kulla poig, lasõ no üte silmägagi kaia läbi ussõgi!“ Ja tuligi kõik näitelavauksed avada vahtijatele riidehoiuruumist. Vahitakse ja uuritakse ning — isegi valatakse pisaraid.

Osavõtt on pidudest nii rohke, et lühikese aja kestel selts suure osa oma võlgadest tasub. Põlva omab hää kuulsuse oma korralikkude etenduste poolest. Ja seda ta võibki: nagu peoga on siia kokku visatud hulk noort haritud jõudu — mõneks aastaks.

Jälle veeremas.

Ligi kolm aastat olen juba rüselnud Põlvas. Minu tegevusega peaks vald rahul olema: hulk lootusetuid võlgu on sisse nõutud, eriti „pääraha“ Venemaal elavatelt vallameestelt, vallamajast viin välja tõrjutud, asjaajamine kiire ja ühtlane kõigile, kooliõpetajad ei käi enam palga järel asjatult, vallavaesed oma abiraha otsimas mitu korda.

Ootan, et nõukogu kõike seda ka hindab ja minu väikest palka suurendab, liiategi, et vald õige suur ja mina isegi omal kulul abilise pean pidama.

Nõukogu aga palka ei suurenda. Ma ei oska teda ka paluda, küll aga nõuda. Tema aga ei taha nõudmist täita.

Nähes, et nõukoguga minul asjad ei edene, vallakohus algab rünnakut minu vastu: otsustab asuda kohtupäevadeks ka vallavalitsuse kantseleisse ning minu säält toleaks ajaks välja tõrjuda. Isegi minu korterist tahetakse osa anda kohtukirjutajale.

Vallavalitsus reageerib sellele seega, et laseb kaotada eraldi kohtukirjutaja koha ja see ühendada vallakirjutaja kohaga. Kuna aga pääkohtunikule seadusega õigus on jäetud oma tahtmise järgi kohtukirjutaja palgata, jääb pääkohtunik endise kirjutaja juure. Midagi oluliselt ei muutu, ainult vahekord vallavalitsuse ja kohtu vahel veelgi halveneb.

Mulle ei meeldi niisugune väike kisklemine, salajane sissisõda. Heidan käega kohtule ja tema sissetulekutele ning hakkan otsima teisi võimalusi oma sissetuleku suurendamiseks.

Endisest teenistusest vabriku juures on hinge jäänud midagi vabrikulist masinate muusikaga ja suurte suitsujugadega. Mõtted koonduvad siingi mingisugusele masinate mürale, tahmastele inimestele, suitsupahmakatele. Millise tööstuse võiks siin lahti lüüa? Või mitte millistki? Ei! — igas kohas võib midagi ette võtta, tarvis ainult õieti tabada olukorda ja momenti. Näiteks minu endine peremees — jälle viivad mõtted Schraubneri juure — tuli Saksamaalt Kaunasesse lihtsa rauatöölisena, asutas säälsed sepikoja ja nüüd, mõnekümne aasta järele, on tõusnud üheks rikkamaks vabrikandiks Venemaal.

Milleks konutavad siin kasutamata suured savimäed, peites omas põues sitket savi, kui kallist rasva? Kas see ei kõlbaks savitööstuseks? Või jälle ilusad kruusa- ja liivakünkad? Otse meelitavad sementkiva valmistama.

Muretsen kirjandust vastavatelt aladelt, teen plaane, valmistan ilusaid kalkulatsioone, kindlustan suuri sissetulekuid. Mässan isegi tikutööstusega ööd ja päevad, tahan salaja töölisena mõnda vabrikusse sisse tungida — õppima ja saladusi avastama. Kui mõni kava juba

küllalt küps ja kindel paistab olevat, plaanid hädad ja sissetulekud suured, pööran rikkamate tuttavate poole — tulgu kaasa õnnele ja rikkusele! Keegi minuga kaasa ei tule, keegi rikkamaks saada ei taha. Üksi rikastuda kaob minulgi julgus, üksi kaotan isegi usu oma kavade suurepärasusse.

Hakkan siis otsima alasid, kus võiksin tegutseda üksi omaette.

Minu aia veeres asub tiigike, nurmede keskel orus vesirikas heinamaa, miks mitte kaevata ka sinna tiigid ja katsetada kalakasvatusega? Või rentida naabritelt jõe äärest poolenisti valmid tiigid ning asuda tööle suurejooneliselt. Ka maasikatest ammutatakse ilusat raha. Kui muudan õige oma viletsa aiamaa maasikaplantaatsiaks?

Käin ümber raskete mõtetega, vahin siia ja sinna, kui kuri koer, et tabada toda õiget ala ja märgata toda parajat paika, kus võiksin sissetulekuid soetama hakata. Rikkust ilmas jätkub, oska aga kinni püüda!

Kuid tinditilgutaja on ikkagi needitud paberi külge. Raske on temal tõusta töösturiks või sulevedajal saada loodusepõue peidetud varanduste väljaotsijaks, liiategi veel ei millestki millegi loojat. Piirdun viimaks oma paberi näärimisega. Kuid hing ei jää siiski päris rahule. Ei suuda leppida loomusunnilikult sellegi asjaoluga, et vallal on suur nõndanimetatud toitluskapital, kuid vallal ei ole õigust seda kapitali kasutada; peab seda hoidma Vene riigi väärtpaberites ning leppima ainult temalt saadava neljaprotsendilise intressiga, kuid viimasegi tarvitamine on tugevasti piiratud. See kapital aga kasvab alatasa magasiitadest ülearuse vilja realiseerimise arvel: kevadel laenatakse

valla magasiadast vilja, sügisel tasutakse see kaunis kõrge ootusega, millest tekibki ülejääk, mis rahaks muudetakse ja jälle tootluskapitalile juure lisatakse. Kõikide valdade säästsummad pea selles kapitalis seisavadki, selles valdadele surnud väärtuses ja jõus, mida aga kasutab riik, makstes valdadele madalat protsenti. Kas ei saaks seda raha kuidagi liikvele lasta? Ta surnud seisukorrast vabastada? Nähtavasti on siin võimsad määrused ja korraldused, mis aastakümneid selle kapitali on kütkes hoidnud, kui seda keegi senini ei ole vabastanud.

Hakkan uurima juriidilist kirjandust, kuigi see mulle ainuke vastumeelne osa kirjandusest. Vist olen mina pime kana sarnane, kes kogemata ka terakese tabab, — mina leian kustki raamatust mingisuguse seletuse tootluskapitalide kohta, millest paistab, et Venemaal neid kapitale võib kasutada ka laenu-hoiuühisuste asutamiseks.

Haaran sellest kinni, kisun valla enese järele ja hakkan maadlema võimudega tootluskapitalide valdade võimupiiridesse andmise pärast. Loomulikult ükski instants Liivi kubermangus minu „leidust“ õigeks ei tunnusta, minu rünnakud ametiasutustele tühjuvad. Jonni pärast viin asja Vene senatisse. Ja ime — võidan! Valdadele antakse luba tootluskapitale tarvitada valdade laenu-hoiukassade asutamiseks. Seega on suurimad valdade kapitalid kistud valdade eneste võimupiiridesse, pandud nad oma ümbruskonna hüvede tõstmise teenistusse. Vene riigi väärtpaberid muutuvad rahaks, mis rahva kätte valgub. Nii mitmegi valla suured kapitalid on juba rahva kätte laiali läinud, kui Vene riik hävineb ja temaga ühtlasi ka väärtpaberid väärtusetaks muutuvad.

Ent raha rahva käes on muutunud reaal-väär-tuseks. Hää seegi sellest minu võidust. Mulle enesele aga toob see võit suurt meelekibedust ja maksab hulga uneta öid, isegi tõukab minu siit uuesti veerema.

Asun õhinal laenu-hoiuühisust asutama. Pean loomulikuks, et mina säälsajaajaja koha saan, olles ettevõtte hing ja eesvõitleja. Nii mõtlen. Kuid mulle vaenulikud ringkonnad hakkavad väga energiliselt kohtukirjutajale teed tasandama sellele kohale. Ka hakatakse valla-valitsuse, eriti minu pääle igasuguseid kaebusi saatma ülemusele. Kuigi mitte ükski kaebus põhjendatud ei leita olevat ega otseseid tagajärgi ei anna, tüütavad nad ära ülemuse ja vihostavad mind hinge põhjani. Avalikke heitlusi armastan, meeldib mõõta teisele teenitud hoope, ergutab ja virgutab saada ka teistelt vastu valusaid ausaid lööke. Jõu ja energia lööb mühama, tahte ja mõtte otse kihama. Elu toob. Ent võimetuks väsitavad su salaurgitsused!

Loobun laenu-hoiuühisuse ellukutsumisest. Hakkan otsima enesele teist kohta, — ära siit.

Sõidan 1912. aasta suvel Moskva. Umbes nädalalise otsimise järele avaneb võimalus saada koht. Suhted vabrikutega ja suurfirmadega endise koha päevilt ning Schraubneri tunnistus avavad ukse jällegi võõrsil õige avaralt. Hõisates rühin koju, ei läbe enam püsida siin, kuigi kogu Moskva kiirgavas pidurüüs: keiser oma õuekonnaga on Kremli tules. Ei mäleta milliseid mälestuspidustusi peeti. Kogu Moskva otse lainetab, Kreml, Punaneväli, Ljubjanka, kirikud otse tulemeres, lillede, roheluse ja lippude all päris küürus.

Püüan jõuda linnast välja enne pärispidustusi, keisri päralejõudmist. Kuid kaugel

male Bologoe sõlmjaama ei jõua. Liikumine raudteedel lõpetatakse, meid, kolmandaklassi reisijaid, karjatatakse ühte kitsasse jaamahoonesse ning piiratakse schandarmitest. Kas või kärva, aga väljapääsu ei ole, isegi aknale ei tohi läheneda. Mitu tundi vaevleme vangidena. Kuid ei oska seda eriti väga pahakski panna, pead kõike seda päris loomulikuks ja vajalikuks: keiser ju sõidab, suure Venemaa suur valitseja. Kõige nähtud hiilguse ja ettevalmistuste järele tema vastuvõtuks, muutud ise nii tillukeseks ja tähtsusetuks, et õnneks pead, kui avaneks võimalus oma ihusilmaga keisrit nähagi. Nojaa, roningi, keiserliku rongi saabudes, akna lähedale. „Kuhu roomad, koerapoeg!“ röögatab schandarm, valmis mind kas või läbi torkama.

Aga siit eemaltki võin silmitseda keiserlikku rongi tühjal jaamaesisel. Schandarmite pühalik-mõrudad näod, ametnikkude põrmuni alandlikud küürud, kindralite kullas säravad mundrid — see kõik, mis näen. Ühest aknast noogutab pääga vana, kipras näoga proua — keisri ema. Keiser ise ses rongis veel ei sõitvatki. See olla ainult keisri ema rong. On selgi toredust ja pikkust! Vagunid-köögid hulga valgete kokkadega, kes kiirelt askeldavad; vagunid-magasiinid toiduainetega, isegi vagun elavate lehmadega öeldi olevat.

Kui keiserlik rong kadunud, vabastatakse meie. Teel paneb imestama sõdurite rohkus raudtee veeres: iga silla juures mitu meest, kogu tee nii tihedalt neid täis, et mees meest vabalt näha võib.

Kodus ei kõssagi, et mul koht mujal juba varuks. Reipalt toimin oma kohustusi vallas, isukalt vean Põlvas seltsi koormat, — veel

väikesi ohvreid kodumaale. Ja siis: Jumalaga! Jumalaga juba jäädavalt!

Ent hinges midagi närib, jürab, süüdistab. Lähed siis nüüd söödaks, sõnnikuks tolele päris Venemaale!

Lõpeb see hingeline heitlus seega, et Venemaa kohast loobun.

Hakkan kohta kuulama kodumaal. Kirjanik Sööti soovitusel avaneb võimalus pääseda Tartu laenu-hoiuühisusse. Ühe suure, sõõriku laua juures Karl Parts ja Eduard Aule — vist olid nemad — takseerivad mu üle ja dikteerivad mulle ette tingimused. Võtan need vastu. Isalik Parts ja asjalik Aule lohutavad veel, et tingimused pärastpoole paranevad, tarvis olla ainult ise mees.

Noorena on usk oma võimetesse hirmus suur, nii ka minul, liiategi, et olen Schraubneri vabriku juures asuvat riigihoiukassa osakonda juhatanud. Kui siis Parts tähendab, et esimene kuu on proovikuuks, nii kombe pärast, loobun ilusast kohast jalapäält, — proov ma ei ole.

Pärast kahjatsen küll hirmsasti. Parts ja Aule kohtlesid mind ju väga häätahtlikult, õiglaselt, ent mina — Jumalaga! Poisikeselikult, muud midagi.

Heitle nüüd edasi siin väiklastes kisklemistes külameestega ja rätseplikkude rätseppadega. Ent paras sulle!

Lämbutan enesepiitsutamist hoolimata töös. Ja kui kohaotsimistest täitsa olen loobunud, tuleb mulle kohapakkumine.

Olen hobusekuuri harjas saelaudadel ja võtan vastu heinu, kui tekib alla sõnniku otsa peen isand. Tutvustab enda alt sõnniku otsast üles, mina enda alla saelaudadelt. Teeb mulle ettepaneku tulla ära Võrru kavatsetava kirjas-

tusühisuse ja raamatukaupluse juhatajaks. Võru rahvuslikult mõtlevad ringkonnad tahtvat enesele luua koondumise võimalused ja kogumisekoha raamatukaupluse näol vastukaaluks väherahvuslikule punasele voolule, kes olla ka koon-
dunud raamatukaupluse ümber. Ka olla tarvis tõkkeid teha kadaklusele.

Hüva. See mulle juba meeldib. Kõrgelt õrrelt annan nõusoleku.

Täiendan enda natuke „Postimehe“ juures, — ja 1912. aasta lõpul olen juba Võrus. Joodikute jorutuste keskel ja lutikate kaasabil saadan mööda jälle hulk uneta öid ühes kitsas hotellitoas, et rajada ettevõtte, millel ei puudu omad teened Võru linna ja maakonna kultuur-
likes elus ja rahvuslikus arenemises. Esimene puhtmaakonna ajalehtki Eestis saab siit oma alguse.

Ja Põlva?

Meie kihelkondade kultuuriline edu on suuresti olenev üksikutest tegelastest. Kord ühe kihelkonna kultuurelu tõuseb, kord langeb, see-
järelle, kuidas just juhtub teataval momendil tegutsemas olema üksikuid eesrühmajaid. Põlvasse oli neid tegelasi mõneks aastaks nagu peoga visatud. Ja nagu luuaga nad ka pühitakse mõne aasta kestes: enne mind on lahkunud õpetajad Vahtra, siis Kala ja Üsler, surm riisub kirjatoimetaja Meisteri, laekuri Bergmani, juhatuseliikme Toigeri. Hoolikas ja mõõdukas esimees Niitov ei taha ka enam ametis püsida
pääle kaaslaste kadumist.

Ja asuvad vastsed jõud vanade asemele. Ning elu võib alata uut ringkäiku, — hoogsamat või võimetumat, see temal ükspuha.

Hind 1 kroon 50 senti.

KAAS JAAN VAHTRALT.

Köidetud 6.aug.1931.

